

DIPARTIMENTO IURA
SEZIONE STORIA DEL DIRITTO
UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI PALERMO

ANNALI DEL SEMINARIO GIURIDICO
(AUPA)

Fontes - 3.2

Revisione ed integrazione dei
Fontes Iuris Romani Anteiustiniani
(FIRA)

Studi preparatori

II

Auctores – Negotia

a cura di
Gianfranco Purpura

G. Giappichelli Editore - Torino

DIPARTIMENTO IURA
SEZIONE STORIA DEL DIRITTO
UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI PALERMO

ANNALI DEL SEMINARIO GIURIDICO
(AUPA)

Fontes - 3.2

Revisione ed integrazione dei
Fontes Iuris Romani Anteiustiniani
(FIRA)

Studi preparatori

II

Auctores – Negotia

a cura di
Gianfranco Purpura

G. Giappichelli Editore - Torino

© Copyright 2012 - G. GIAPPICHELLI EDITORE - TORINO
VIA PO, 21 - TEL. 011-81.53.111 - FAX 011-81.25.100
<http://www.giappichelli.it>

ISBN/EAN 978-88-348-3822-8

Il presente volume viene pubblicato con il contributo dei fondi PRIN 2008, nell'ambito della ricerca dal titolo "Revisione ed integrazione dei *Fontes Iuris Romani Antejustiniani* – FIRA", coordinata dal Prof. Gianfranco Purpura.

Stampa: Officine Tipografiche Aiello & Provenzano s.r.l.

Sede legale ed amministrativa: Via del Cavaliere, 93 - Tel. +39.091.903327 +39.091.902385
Fax +39.091.909419 - *Stabilimento:* Via del Cavaliere, 87/g - Tel. +39.091.901873
90011 Bagheria (PA)

Le fotocopie per uso personale del lettore possono essere effettuate nei limiti del 15% di ciascun volume/fascicolo di periodico dietro pagamento alla SIAE del compenso previsto dall'art. 68, commi 4 e 5, della legge 22 aprile 1941, n. 633.

Le fotocopie effettuate per finalità di carattere professionale, economico o commerciale o comunque per uso diverso da quello personale possono essere effettuate a seguito di specifica autorizzazione rilasciata da CLEARedi, Centro Licenze e Autorizzazioni per le Riproduzioni Editoriali, Corso di Porta Romana 108, 20122 Milano, e-mail autorizzazioni@clearedi.org e sito web www.clearedi.org

INDICE

1. TITULI EX CORPORE ULPIANI XXVIII	
Prefazione (G. LUCHETTI)	9
Signorum et notarum explicatio	19
1.1 Tituli ex corpore Ulpiani XXVIII	23
1.2 Un tentativo di messa a punto riguardo alla più recente dottrina sui <i>Tituli ex corpore Ulpiani</i> . Ipotesi e prospettive di ricerca (F. MATTIOLI)	85
1.3 Confronti testuali: i <i>Tituli ex corpore Ulpiani</i> e i <i>libri pandectarum</i> di Erennio Modestino (F. MATTIOLI)	119
1.4 La nozione di <i>commercium</i> in Tit. Ulp. 19.4-5 (I. PONTORIERO) ...	131
2. TESTAMENTA ET HEREDITATES	
Premessa (L. MIGLIARDI ZINGALE - M. P. PAVESE)	145
2.1 <i>Testamentum Antonii Silvani equitis</i> (Alexandria, 27 marzo 142 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	147
2.2 <i>Testamentum P. Dasumii Tusci nobilis viri</i> (?) (Roma, 108 d.C.) (M. P. PAVESE)	153
2.3 <i>Testamentum civis Romani Gallicae nationis</i> (?, fine sec. I-inizi II d.C.) (M. P. PAVESE)	165
2.4 <i>Testamentum Cai Longini Castoris veterani cum codicillis</i> <i>et gestis de utrisque aperiendis</i> (Karanis, 17 novembre ? 189 d.C. - Arsinoe, 21 febbraio 194 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	171
2.5 <i>Testamentum Aurelii Hermogenis</i> (Oxyrhynchus, 25 giugno-24 luglio 276 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	177

2.6	<i>Testamentum Aurelii Colluthi</i> (Antinoupolis, fine V d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	181
2.7	<i>Caput ex testamento P. Aeli Onesimi</i> (Nakoleia, età adrianea) (M. P. PAVESE)	185
2.8	<i>Caput ex testamento Postumii Iuliani</i> (Praeneste, 385 d.C.) (M. P. PAVESE)	187
<i>Capita ex testamentis ad rem alimentariam pertinentia:</i>		
2.9	<i>Ex testamento mulieris Hispalensis</i> (Hispalis, sec. II d.C.) (M. P. PAVESE)	191
2.10	<i>Ex testamento civis Siccensis</i> (Sicca Veneria, età di Marco Aurelio, dopo il 169 d.C.) (M. P. PAVESE)	193
2.11	<i>Ex testamento civis Atinatis</i> (Atina, età di Claudio o Nerone) (M. P. PAVESE)	197
2.12	<i>Ex testamento mulieris Tarracinensis</i> (Tarracina, età di Marco Aurelio ?) (M. P. PAVESE)	199
2.13	<i>Codicilli filii familias cuiusdam</i> (Sirmio, 175 d.C.) (M. P. PAVESE)	201
2.14	<i>Codicilli C. Popilii Heraclae</i> (Roma, sec. VII d.C. ?) (M. P. PAVESE)	203
2.15	<i>Causa forensis de aperiundo testamento</i> (Arsinoites, 26 maggio 184 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	205
2.16	<i>Gesta de aperiundis testamentis</i> (Ravenna, 552-575 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	211
2.17	<i>Cretio Herenniae Helenae</i> (Ptolemais Euergetis, 5 dicembre 151 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	225

2.18	<i>Cretiones Valeriae Serapiadis</i> (Ptolemais Euergetis, 29 settembre 170 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	229
2.19	<i>Agnitio bonorum possessionis</i> (Oxyrhynchus, 14 o 15 settembre 249 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	235
2.20	<i>Declaratio hereditatis tributorum causa facta</i> (Hermoupolis, 16 giugno 246 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	239
2.21	<i>Professio legitimae hereditatis propter vicesimam facta</i> (Oxyrhynchus, 14 luglio 237 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	243
2.22	<i>Sententia de militis cuiusdam hereditate</i> (Arsinoites ?, 28 ottobre-26 novembre 37 / 43 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	249
2.23	<i>Petitio legati a cive Romano relict</i> (Arsinoites, 1 aprile 176 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	253
2.24	<i>Testamentum Flavii Phoibammonis cum donatione pro anima</i> (Antinoupolis, 15 novembre 570 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	257
2.25	<i>Pactum et stipulatio inter coniuges de mutua hereditate</i> (Syene, 12 marzo 584 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	271
2.26	<i>Pactum successionis sub specie venditionis dissimulatum</i> (Syene, 12 marzo 584 d.C.) (L. MIGLIARDI ZINGALE)	277
2.27	<i>Laudatio funebris quae dicitur Turiae</i> (Roma, 10-1 a.C.) (M. P. PAVESE)	281
2.28	<i>Laudatio Murdiae</i> (Roma, età augustea) (M. P. PAVESE)	291

TITVLI EX CORPORE VLPIANI XXVIII
QUI
CODICE VATICANO REGINAE 1128
TRADITI SUNT

Opus adsumptum nouae editionis, quae sequitur praefationem
Johannis Luchetti, inter auctores ita diuisum fuit:

J. LUCHETTI: titt. 1-3

F. MATTIOLI: titt. 4-7

I. PONTORIERO: titt. 8-29

PREFAZIONE

Nel 1549 viene pubblicata a Parigi dal vescovo Jean du Tillet l'*editio princeps* dei *Tituli ex corpore Ulpiani*¹. L'edizione si basa un unico testimone, oggi noto come *Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128* e custodito presso la Biblioteca Apostolica Vaticana di Roma². L'opera pubblicata dal du Tillet – non senza qualche esitazione, vista la presenza di innumerevoli mende nel manoscritto – suscitò grandissimo interesse e venne più volte riedita³.

¹ [IO. TILIUS], *XXVIII tituli ex corpore Ulpiani*, Parisiis 1549. Il volume si apre con una dedica ad Aimar de Ranconnet. L'opera pubblicata viene dal du Tillet, nella stessa dedica, considerata un'epitome di opere ulpianee e ricondotta al genere letterario delle *Institutiones*: «*Scriptiois genus institutiones quasdam refert, quas Ulpianum scripsisse cum multae capitum inscriptiones in Pandectarum libris, tum Boetius Severinus in iis commentariis, quos ad Ciceronis Topica conscripsit, facile ostendunt. Ac ipsa quidem verba Ulpiani esse ut non dubito, ita affirmare audeo ἐπιτομὴν duntaxat esse quandam eorum quae Ulpianus erat multis libris persecutus. Quod ea inscriptio quam antiquus codex habet, indicare videtur: TITULI EX CORPORE ULPIANI*». Cfr. sul punto F. CANCELLI, v. 'Tituli ex corpore Ulpiani?', in NNDI 19, Torino 1973, 395; E. VOLTERRA, *Le notae di Cujas ai Tituli ex corpore Ulpiani*, in *Festschrift für F. Wieacker zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1978, 296-297 (= *Scritti giuridici*, V, Napoli 1993, 409-410).

² Che l'unico testimone utilizzato dal du Tillet nella stesura dell'*editio princeps* debba essere identificato proprio con il *Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128* risulta dalla descrizione del manoscritto contenuta nella già ricordata dedica ad Aimar de Ranconnet e trova conferma nel fatto che l'opera non si trovi in alcun altro manoscritto a noi noto. La tesi sostenuta da G. E. HEIMBACH, *Über Ulpian's Fragmente. Eine kritische Abhandlung*, Leipzig 1834, 3-47, secondo cui il du Tillet avrebbe utilizzato un testimone diverso, poi andato perduto, è stata definitivamente smentita da Iohannes Vahlen (cfr. *Domitii Ulpiani e libro regularum singulari excerpta... recensuit IOANNES VAHLEN*, Bonnae 1856, X-XV). Il manoscritto appartenne alla regina Cristina di Svezia (1626-1689), che, dopo la conversione al cattolicesimo e l'abdicazione, trasferì a Roma anche la sua ricchissima biblioteca (sulla vicenda, cfr. *praecipue* E. VOLTERRA, *La "graduum agnationis vetustissima descriptio" segnalata da Cujas*, in MAL 22, 1978, 27-40 [= *Scritti giuridici*, III, Napoli 1991, 501-514]).

³ Le esitazioni del du Tillet emergono dalla stessa dedica già citata: «*Quanquam hic Domitij Ulpiani libellus, cuius te ante annos quinque participem feci, ita permultis scatet mendis, ut edendus minime fuisse videri possit, tamen assiduis amicorum efflagitationibus contra nostram utriusque sententiam eum publicare hoc tempore cogor*». Sul punto, cfr. ancora E. VOLTERRA, *Le notae di Cujas ai Tituli ex corpore Ulpiani*, cit., 297 (= *Scritti giuridici*, V, cit., 410). L'affermazione di Volterra, secondo cui il du Tillet avrebbe deciso «di pubblicare il manoscritto senza alcun mutamento per porlo a disposizione degli studiosi», è ripresa da F.

Nell'ambito del progetto PRIN 2008, volto, nel suo complesso, sotto la direzione dell'unità operativa dell'Università di Palermo (prof. G. Purpura), alla revisione ed integrazione dei *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, il gruppo di ricerca bolognese, da me coordinato, ha realizzato una nuova edizione dei *Tituli ex corpore Ulpiani*. Una forte sollecitazione in tal senso è derivata dalla constatazione del fatto che l'edizione curata da Giovanni Baviera ed inserita nella *pars altera (Auctores)* dei *Fontes Iuris Romani Antejustiniani* si presenta, ormai, inevitabilmente "datata", essendo nel frattempo comparsi nuovi contributi dedicati all'opera in questione e nuovi tentativi di ricostruzione del testo⁴. Un ulteriore "limite" dell'edizione dei *Tituli ex corpore Ulpiani* accolta nei *Fontes Iuris Romani Antejustiniani* può essere individuato nell'assoluta mancanza di un adeguato apparato critico, circostanza che solo in parte trova giustificazione nella sua prevalente destinazione didattica⁵.

MERCOGLIANO, "Tituli ex corpore Ulpiani". *Storia di un testo*, Napoli 1997, 3, il quale ricorda la pubblicazione dell'opera da parte del du Tillet: «a quanto pare senza emendazioni». In realtà, come potrà verificare il lettore dell'edizione che qui si pubblica, il du Tillet è autore di numerose emendazioni al testo contenuto nel manoscritto vaticano. Il vescovo francese ha tuttavia deciso di limitare il suo intervento soltanto alle emendazioni da ritenersi più sicure: «...praesertim nobis religiose caventibus in huiusmodi vetustorum monimentorum reliquiis, ne quid detrabatur, addatur, immutetur, nisi se mendae luce clariores prodant...». Per un elenco delle edizioni successive cfr. F. CANCELLI, v. 'Tituli ex corpore Ulpiani', cit., 393-394; per un'elencazione più completa v. ora M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum. Entstehung, Eigenart und Überlieferung einer hochklassischen Juristenschrift*, Göttingen 2005, 535-540.

⁴ Cfr. *Fontes Iuris Romani Antejustiniani. Pars altera. Auctores. Edidit notisque illustravit* JOHANNES BAVIERA..., Florentiae 1968, 261-301. Giovanni Baviera ricorda, nella breve introduzione che accompagna i *Tituli ex corpore Ulpiani* (*ibidem*, 261), di essersi avvalso dell'edizione di F. SCHULZ, *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, Bonn 1926. In realtà, è possibile constatare piuttosto come l'autore sia rimasto saldamente ancorato alle scelte già effettuate dall'edizione di Paul Krüger (*Ulpiani liber singularis regularum... Edidit* PAULUS KRUEGER in *Collectio librorum iuris antejustiniani in usum scholarum. Ediderunt* PAULUS KRUEGER, THEODORUS MOMMSEN, GUILIEMUS STUEDEMUND. *Tomus alter*, Berolini 1878, 1-38). Nell'ambito della letteratura successiva, deve essere ricordata la nuova edizione, accompagnata da un commento piuttosto ampio e da una traduzione in tedesco, di M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum*, cit., 157-529.

⁵ L'edizione di Giovanni Baviera è corredata da un sintetico apparato, finalizzato principalmente all'individuazione di *loci paralleli*. Maturata la convinzione che l'opera attribuita a Ulpiano possa rappresentare il risultato di una riflessione originale e non una rielabora-

Nel corso della preparazione della nuova edizione è risultato imprescindibile procedere ad una rilettura complessiva dei fogli 190vb, l. 9-202va, l. 7 del *Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128*, che contengono appunto l'opera di cui ci occupiamo. Com'è noto, si tratta di un codice membranaceo opistografo proveniente dalla Gallia meridionale e databile, con una certa approssimazione, intorno al X secolo⁶.

Il codice contiene nei fogli 1-190vb, l. 8, *la lex Romana Visigothorum*. I *Tituli ex corpore Ulpiani* seguono immediatamente il c.d. *fragmentum Papiniani* (cfr. fig. 1). Dopo l'indicazione *'Incip(iunt) tituli ex corpore Ulpiani'* (fol. 190vb, ll. 9-10), è dato leggere: *moris* (id est: *mores*) *sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inueteratus* (fol. 190vb, ll. 11-13). Alla definizione dei *mores* segue un elenco delle rubriche dei 29 *tituli* (foll. 190vb, l. 14-191ra, l. 8). L'*index rubricarum* che viene premesso è opera dell'amanuense e risulta pertanto di assai scarsa importanza: per questo motivo non è riprodotto dalla maggior parte delle moderne edizioni e da quella che qui si pubblica⁷. Diversa è, invece, l'origine delle rubriche che compaiono all'inizio di ciascun titolo: esse sono infatti già presenti nella copia del *liber singularis regularum* attribuito ad Ulpiano che venne utilizzata dall'autore della *Collatio* (cfr. Coll. 2.2, 6.2, 16.4).

A partire dal foglio 191ra, l. 9 troviamo il primo titolo *de libertis*, ma a l. 23 risulta male inserita una diversa trattazione, concernente la distinzione tra *lex imperfecta* e *minus quam perfecta*, che prosegue fino al foglio 191rb, l. 6 (cfr. fig. 2). La spiegazione di questa singolare redazione del testo del codice è stata ingegnosamente fornita da Theodor Mommsen ed accolta favorevolmente dalla dottrina successiva: l'ama-

zione di materiale gaiano e considerato l'ampio margine di opinabilità che inevitabilmente connota l'individuazione di *loci paralleli*, l'edizione qui pubblicata non contiene alcuna indicazione in tal senso.

⁶ Cfr. F. SCHULZ, *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, cit., 4-6; F. CANCELLI, v. *'Tituli ex corpore Ulpiani'*, cit., 394; F. MERCOGLIANO, *"Tituli ex corpore Ulpiani"*. *Storia di un testo*, cit., 3-4; v. tuttavia da ultimo, per la proposta di anticipare la datazione alla prima metà del IX secolo, M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum*, cit., 16-17.

⁷ Sull'*index rubricarum*, cfr. per tutti le osservazioni contenute in *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas a Ph. Eduardo Huschke editione sexta aucta et emendata ediderunt* E. SECKEL et B. KUEBLER. *Volumen prius*, Lipsiae 1908, 440.

nuense, che avrebbe avuto davanti a sé un codice già lacunoso e con fogli staccati, avrebbe invertito il recto e il verso del primo foglio copiato⁸. La trascrizione dei *Tituli* ha termine nel fol. 202va, l. 7, dove si legge l'indicazione 'explicit' (cfr. fig. 3). Seguono, a partire dal fol. 203ra, le trascrizioni delle *Notae iuris*, dette *Vaticanae*, le *leges Burgundionum, Ripuariorum, Salica e Alamannorum*⁹. L'amanuense dimostra di avere una scarsa conoscenza del latino e delle abbreviature: ne è prova l'impiego del costruito 'ex ius Quiritium', in luogo di *ex iure Quiritium*, di 'ascia' in luogo di *Aelia Sentia*, di 're uera', in luogo di *rei uxoriae*, di 'praetoriani' in luogo di *populi Romani*¹⁰.

L'apparato critico messo a punto dal gruppo di ricerca bolognese dà sistematicamente conto della paternità delle emendazioni accolte nel testo, delle lezioni attestate dal manoscritto vaticano, delle scelte effettuate dall'*editio princeps*, delle altre proposte di emendazione formulate o recepite dalle principali edizioni moderne, a partire dalla prima tra quelle realizzate da Gustav Hugo e fino al recente contributo di Martin Avenarius¹¹. L'esigenza di informare il lettore circa la paternità delle

⁸ TH. MOMMSEN, *De Ulpiani regularum libro singulari disputatio*, in *Domitii Ulpiani quae vocantur fragmenta sive excerpta ex Ulpiani libro singulari regularum...* *Quartum emendavit...* EDUARDUS BÖCKING, Lipsiae 1855, 117-118 (= *Gesammelte Schriften*, II, Berlin 1905 [rist. Berlin-Dublin-Zürich 1965], 53-54). Sul punto, v. anche *Ulpiani liber singularis regularum...* *Edidit* PAULUS KRUEGER, cit., 3-4; *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas a Ph. Eduardo Huschke editione sexta aucta et emendata ediderunt* E. SECKEL et B. KUEBLER. *Volumen prius*, cit., 439-441.

⁹ Per la descrizione del contenuto del manoscritto, cfr. F. SCHULZ, *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, cit., 4; F. CANCELLI, v. 'Tituli ex corpore Ulpiani', cit., 393; F. MERCOGLIANO, "Tituli ex corpore Ulpiani". *Storia di un testo*, cit., 5.

¹⁰ Cfr. sul punto *Ulpiani liber singularis regularum...* *Edidit* PAULUS KRUEGER, cit., 2 e nt. 1; F. CANCELLI, v. 'Tituli ex corpore Ulpiani', cit., 394.

¹¹ Nella redazione dell'apparato critico sono quindi state prese in considerazione, oltre all'*editio princeps* (cfr. *supra*, nt. 1) ed al già citato lavoro di Giovanni Baviera (cfr. *supra*, nt. 4), le seguenti edizioni: *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum, vulgo tituli ex corpore Ulpiani. In usum praelectionum edidit et praefatus est* GUSTAVUS HUGO..., Gottingae 1788; *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum singularis, uti videtur, vulgo XXIX tituli ex corpore Ulpiani. Denuo recensuit* GUSTAVUS HUGO..., Berolini 1811; *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum singularis uti videtur vulgo tituli ex corpore Ulpiani. Unicum codicem Tilianum olim jam Vaticanum integrum edidit eiusque ope lectionem vulgatam tertio recensuit* GUSTAVUS HUGO..., Berolini 1814; *Domitii Ulpiani fragmenta vulgo tituli ex corpore Ulpiani. Unicum codicem Tilianum olim jam Vaticanum integrum edidit eoque adhibito lectionem vulgatam*

emendazioni, accolte nel testo o recepite dalle edizioni moderne citate nell'apparato critico, ha reso necessario prendere in considerazione alcune edizioni antiche e la principale letteratura di riferimento¹².

Il testo del manoscritto vaticano presenta non di rado correzioni, che, in alcuni casi, possono essere ascritte ad una mano diversa da quella del copista. Alcune correzioni o aggiunte sono poi chiaramente riconducibili, sulla base di considerazioni di carattere paleografico, ad

quarto etiam Caji ope recensuit GUSTAVUS HUGO..., Berolini 1822; *Domitii Ulpiani fragmenta quae nunc parum accurate dicuntur, in unico codice tituli ex corpore Ulpiani inscripta. Editionem et praefationem quintam...* curavit GUSTAVUS HUGO..., Berolini 1834; *Domitii Ulpiani quae vocant fragmenta sive excerpta ex Ulpiani libro singulari regularum...* Quartum emendavit... EDUARDUS BÖCKING, Lipsiae 1855; *Domitii Ulpiani et libro regularum singulari excerpta...* recensuit IOANNES VAHLEN, cit.; *Ulpiani liber singularis regularum...* Edidit PAULUS KRUEGER, cit.; *Iurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum composuit, recensuit, adnotavit* PH. EDUARDUS HUSCHKE. *Editio quinta denuo aucta et emendata*, Lipsiae 1886, 563-616; F. SCHULZ, *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, cit.; *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas a Ph. Eduardo Huschke editione sexta aucta et emendata ediderunt* E. SECKEL et B. KUEBLER. *Volumen prius*, cit., 442-490; M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum*, cit., 157-529. Non sono state invece prese in considerazione nella redazione dell'apparato critico, in ragione della loro prevalente destinazione pratica o scolastica, l'edizione contenuta in *Textes de Droit Romain publiés et annotés par* PAUL FRÉDÉRIC GIRARD... *Sixième édition entièrement revue et augmentée par* FÉLIX SENN..., Paris 1937, 461-491 e quella successivamente pubblicata in *Textes de Droit Romain par* PAUL FRÉDÉRIC GIRARD et FÉLIX SENN, 7e édition par un groupe de romanistes. Tome I, Paris 1967, 414-449. Aggiungo che su quest'ultima edizione si basa la pubblicazione del testo dei *Tituli*, con traduzione olandese a fronte, in J. E. SPRUIT – K. E. M. BONGENAAR, *Ulpianus, Papinianus en kleinere Fragmenten*, Zutphen 1986, 12-61.

¹² È risultato, dunque, assai più limitato e strettamente funzionale alla soddisfazione di tale esigenza l'impiego delle seguenti edizioni antiche: *Tituli XXVIII ex corpore Ulpiani. Multo quam antea correctiores, diligentiusque ad manu scriptos Philippi Gervasij et Stephani Auredani I.C. codices restituti*, in *Catalogus legum antiquarum per* IOANNEM ULRICUM ZASIIUM *Brigantinum I.C. collectus...* Accesserunt tituli ex corpore Ulpiani multo quam antea correctiores: et eiusdem L. CHARONDAE *antiquitatum Romanarum liber primus*, Parisiis 1578, foll. 203r-237v; [JACOBUS CUJACIUS], *Domitii Ulpiani regularum liber singularis*, in *Codicis Theodosiani libri XVI...* Parisiis, 1586, 79-100; *Tituli ex corpore Ulpiani XXIX. Cum Notis Jacobi Cujacii, et Ludovici Charondae, quibus suas quoque addidit* ANTONIUS SCHULTINGIUS, in *Iurisprudentia vetus ante-justiniana ex recensione et cum notis* ANTONII SCHULTINGII... *editio nova...*, Lipsiae 1737, 560-680; *Domitii Ulpiani fragmenta libri singularis regularum...* quibus notas adiecit IOANNES CANNEGIETER... Trajecti ad Rhenum 1768, 3-141. Per una rassegna completa della letteratura considerata, si rinvia comunque alla lettura della *Signorum et notarum explicatio* premessa all'edizione, *infra* 19-22.

un intervento più tardo, databile al XVI secolo. Nel dare conto delle lezioni contenute nel codice vaticano si è ritenuto, quindi, opportuno distinguere, anche in considerazione della scelta effettuata dall'edizione curata da Paul Krüger, tra la scrittura primitiva e quella emendata¹³. Non si è infine trascurato, per scrupolo filologico e per offrire al lettore una visione più completa e più vicina all'unico testimone, di segnalare le semplici mende o varianti ortografiche presenti nel manoscritto vaticano, come la frequente sostituzione della *e* alla *i*, della *u* alla *o*, della *d* in *t* o viceversa¹⁴.

In considerazione della non completa sovrapposibilità tra il *liber singularis regularum* ulpiano tradito dalla *Collatio* e dal Digesto e i *Tituli ex corpore Ulpiani* contenuti nel *Codex Vaticanus Reginae Latinae 1128*, l'edizione che qui si pubblica non riproduce il testo di Coll. 2.2 e D. 44.7.25 (Ulp. *lib. sing. reg.*)¹⁵.

¹³ La presenza di diverse scritture è ben evidenziata dall'apografo redatto da Heinrich Brunn e pubblicato da Eduard Böcking: *Ulpiani liber singularis regularum. Codicis Vaticani exemplum curavit* EDUARDUS BÖCKING, Lipsiae 1855. L'edizione di Paul Krüger si basa proprio sull'apografo redatto da Heinrich Brunn, anche se Krüger si recò personalmente a Roma nel 1886 per esaminare i luoghi di più difficile lettura: cfr. *Ulpiani liber singularis regularum... Edidit* PAULUS KRUEGER, cit., 4 e nt. 1.

¹⁴ Rinunciano espressamente a dare conto delle semplici mende o varianti ortografiche sia l'edizione di Paul Krüger (cfr. sul punto *Ulpiani liber singularis regularum... Edidit* PAULUS KRUEGER, cit., 4), sia quella curata da Emil Seckel e Bernhard Kübler (cfr. *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas a Ph. Eduardo Huschke editione sexta aucta et emendata ediderunt* E. SECKEL et B. KUEBLER. *Volumen prius*, cit., 441). Uno sforzo in tal senso è invece stato compiuto da M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum*, cit., 157-529.

¹⁵ Coll. 2.2: *Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis*. 1. *Iniuria, si quidem atrox, id est grauis, non est, sine iudicis arbitrio aestimatur. atrocem autem aestimare solere praetorem idque colligi ex facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit. et reliqua*. D. 44.7.25 (Ulp. *lib. sing. reg.*): *Actionum genera sunt duo, in rem, quae dicitur uindicatio, et in personam, quae conditio appellatur. in rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus: et semper aduersus eum est qui rem possidet. in personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid uel dandum: et semper aduersus eundem locum habet*. 1. *Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. ex contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, ueluti emendo uendendo locando conducendo et ceteris similibus. ex facto actio est, quotiens ex eo teneri quis incipit, quod ipse admisit, ueluti furtum uel iniuriam commisit uel damnum dedit. in factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio, quae datur patrono aduersus libertum, a quo contra edictum praetoris in ius uocatus est*. 2. *Omnes autem actiones aut ciuiles dicuntur aut honorariae*.

La rilettura e la revisione critica del testo dei *Tituli ex corpore Ulpiani* ha fornito anche lo spunto per alcune riflessioni, che sono sfociate nella redazione dei tre contributi di ricerca che vengono qui pubblicati, accanto alla nuova edizione. Nel concludere questa breve presentazione, esprimo l'auspicio che il lavoro finora svolto dall'unità bolognese possa costituire un valido sussidio per gli studiosi desiderosi di un approccio critico e più consapevole al testo e che i risultati finora raggiunti possano servire da stimolo per il completamento di nuove ricerche.

Giovanni Luchetti

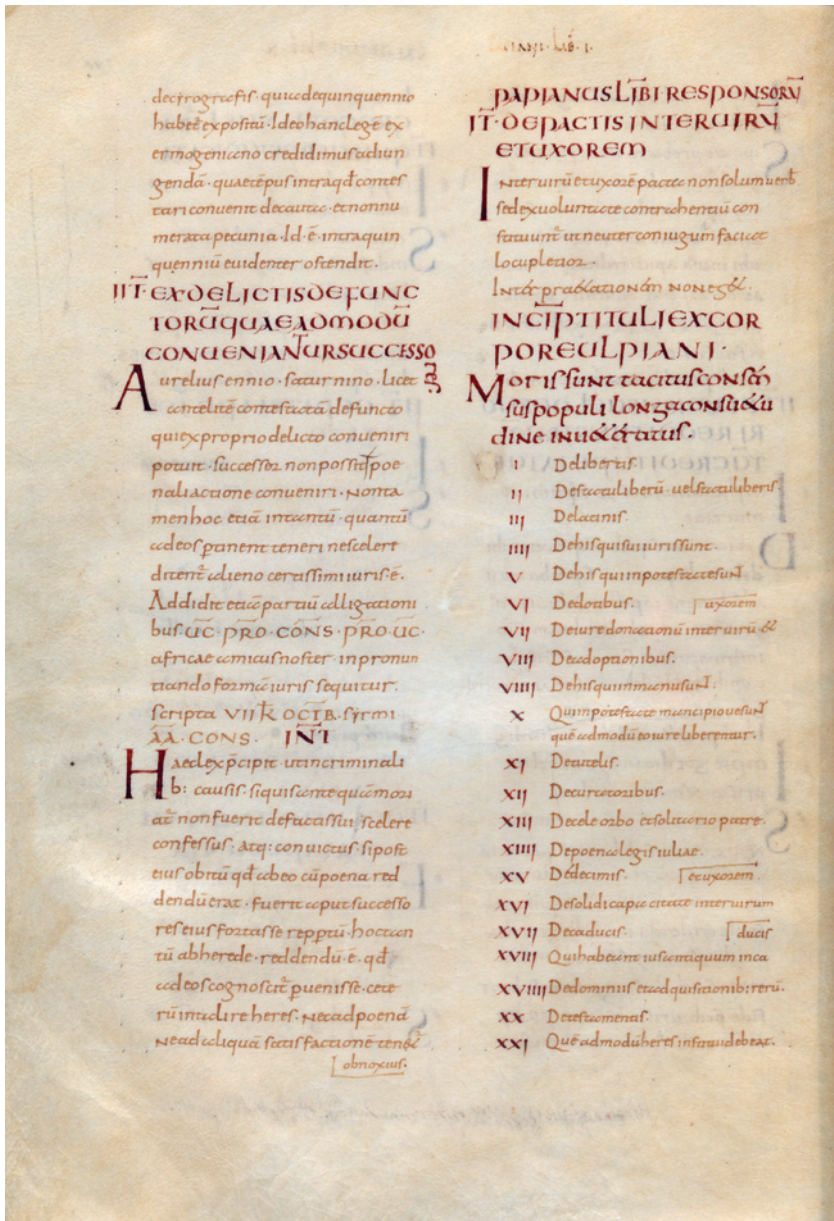
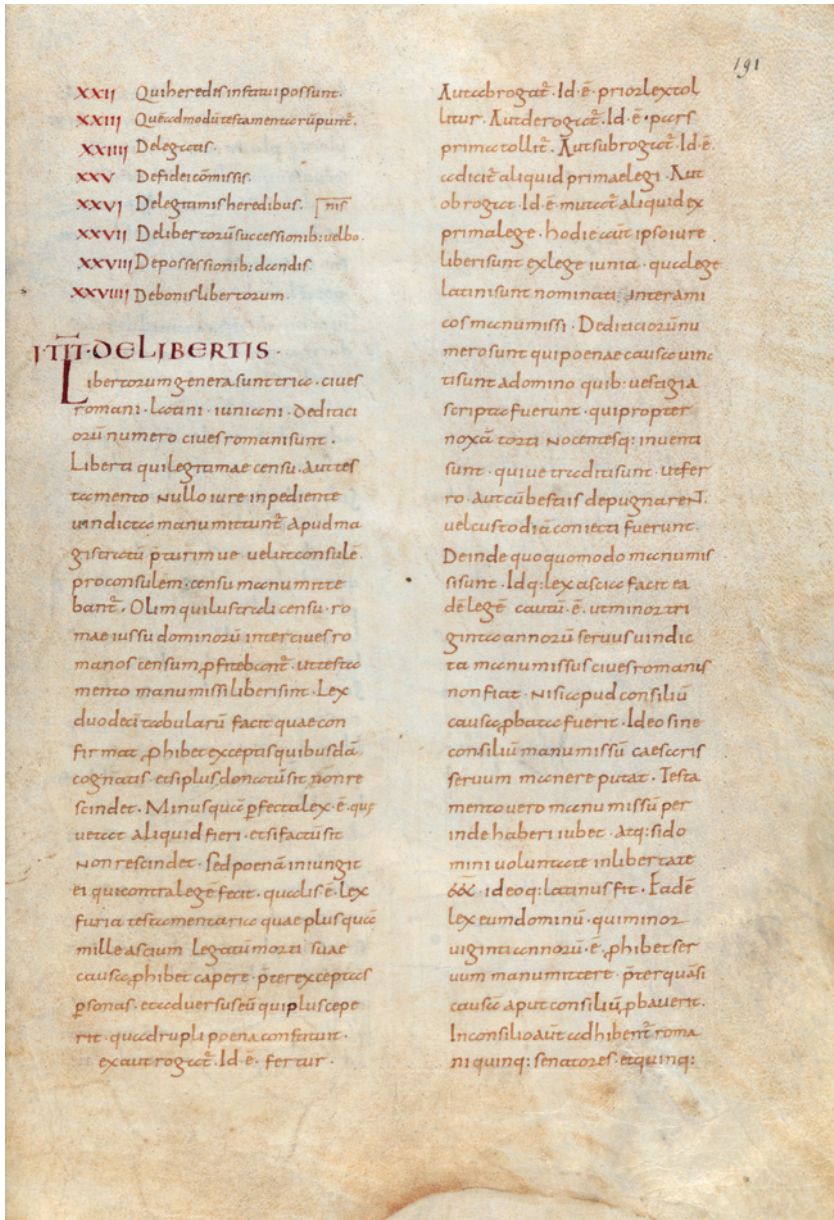

Fig. 1. *Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128*, fol. 190v.
L'immagine è riprodotta per concessione della Biblioteca Apostolica Vaticana, ogni diritto riservato.

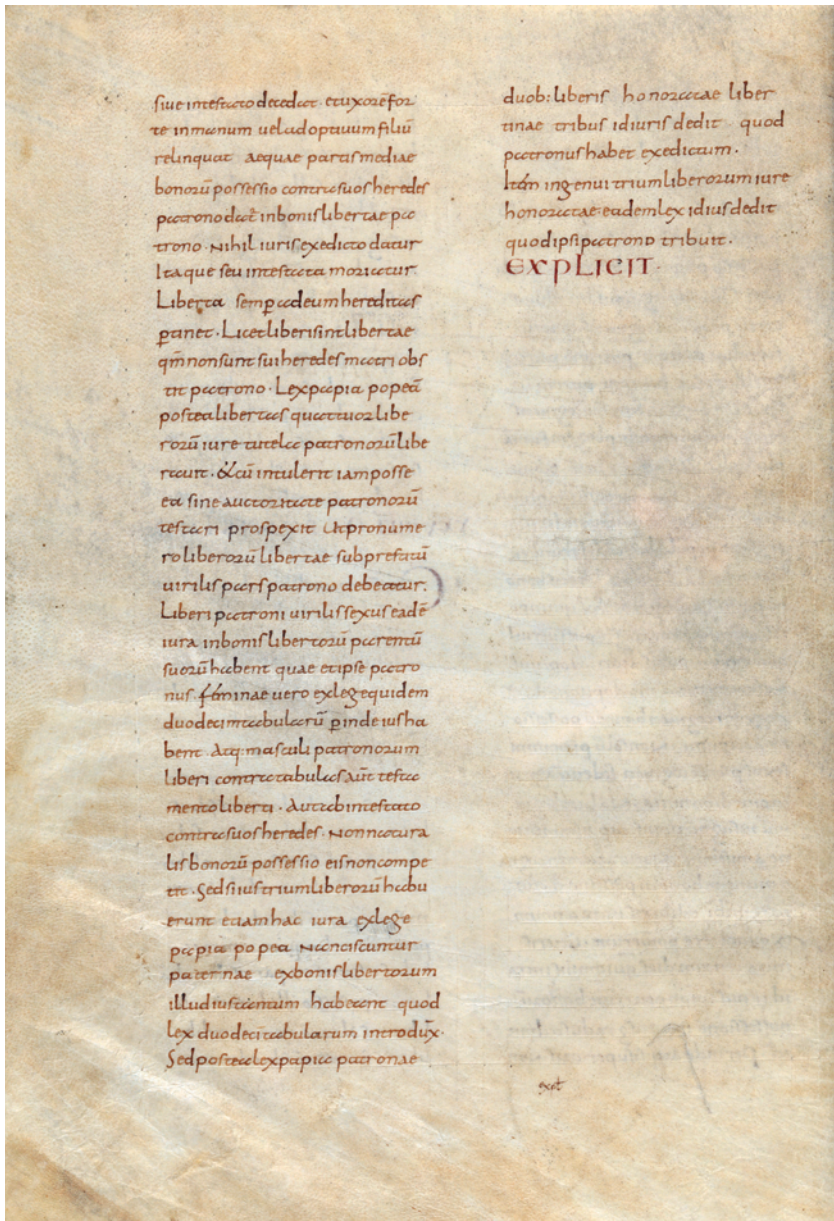
XXII Qui heredes in statu possunt.
XXIII Quae ad modum testamenti uerunt.
XXIII De legibus.
XXV De fidei commissis.
XXVI De legitimis heredibus. [m]
XXVII De legitimis successoribus uel bo.
XXVIII De possessionibus de iudic.
XXVIII De bonis libertorum.

DE LIBERTIS

Libertorum genera sunt tria. ciues romani. Latini. iuniconi. Dediti cōzū numero ciues romani sunt. Libera qui legitimaie censu. aut testamento nullo iure impediēte uindictae manu mittunt. Apud magistratu pcurrim uel ut consulē. pro consulē. censu manumittunt. Olim qui iustitiae censu. romana iussu dominorum inter ciues romanos censum. pfecto. ut testamento manu missi liberi sint. Lex duodecim tabularū facit quae confirmat. phibet exceptis quibusdā cognatis. et si plus domici sit non rescindit. Minus quae pfecta lex. ē. quae uterque aliquid fieri. et si factū sit non rescindit. sed poenā iniungit et qui contra legē fecit. quae si ē. Lex furia testamentariae quae plus quae mille asium legatimozū suae causae phibet capere. pter exceptas personas. et aduersus eū qui plus cepit. quadrupla poena constituit. ex aurogēt. Id ē. fertur.

191
Aut obrogat. Id ē. prior lex tollitur. Aut derogat. Id ē. pter primae tollit. Aut subrogat. Id ē. cedit aliquid primae legi. Aut obrogat. Id ē. mutat aliquid ex primae legē. hodie aut ipse iure liberi sunt ex lege iunia. quae lege latinis sunt nominati. inter amicos manumissi. Dediti cōzū numero sunt qui poenae causae uincti sunt ad domino quibus uesigia scriptae fuerunt. qui propter noxā totā nocentēque inuenta sunt. qui uel traditi sunt. uel ferro. aut cū bestis depugnari. uel custodia coniecti fuerunt. Deinde quo quomodo manumissis sunt. Id ē. lex asiae facit ea de legē cautā. ē. ut inozū ginta annozū seruus uindicta manumissus ciues romanus non fiat. nisi eū consulū causae pbatae fuerit. Ideo sine consulū manu missū caeteris seruum manere putat. Testamento uero manumissū perinde haberi iubet. atque si domini uoluerit in libertate esse. Ideo quae latini sunt. facta lex cum dominū. qui inozū uiginti annozū. ē. phibet seruum manumittere. pter quasi causae apud consulū pbauerit. In consilio aut adhibentur romani quinq; senatores. et quinq;

Fig. 2. Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128, fol. 191r. L'immagine è riprodotta per concessione della Biblioteca Apostolica Vaticana, ogni diritto riservato.

sive intestato dedit. et uxore forte
in manum uel ad opium filium
relinquat. Aequae pars mediae
bonorum possessio contra suos heredes
patrono dedit in bonis libertate patro-
trono. nihil iuris ex dicto datur
itaque seu intestata moriatur.
Liberta semper eadem hereditas
panet. Licet liberi sint libertate
quam non sunt sui heredes neci obs-
tit patrono. Lex papia poepa
postea libertas quae tuoz libe-
rozum iure tutelae patronozum libe-
ratur. Quia in tutela iam posse-
ta sine auctoritate patronozum
testari prospexit. Ut pronome-
ro liberos libertate subpretium
uirilis pars patrono debeatur.
Liberi patroni uirilis sexus eadem
iura in bonis liberos parentum
suorum habent quae ex lege patro-
nis. feminae uero ex lege quidem
duodecim tabularum p inde ius ha-
bent. Aequi masculi patronozum
liberi contra tabulas aut testame-
nto libera. Aut ab intestato
contra suos heredes. non nec iura
lib bonorum possessio eis non compe-
tit. Sed si uirum liberos habu-
erunt etiam haec iura ex lege
papia poepa nanciscuntur
paternae. Ex bonis liberos
illud iuscentium habent quod
lex duodecim tabularum introduxit.
Sed postea ex papia patronae

duobus liberis honozetiae liber-
tinae tribus iuris dedit. quod
patronus habet ex dictum.
Item ingenitum liberosum iure
honozetiae eadem lex idius dedit
quod ipsi patrono tribuit.
EXPLICIT

Fig. 3. *Codex Vaticanus Reginae Latinus 1128*, fol. 202v.

L'immagine è riprodotta per concessione della Biblioteca Apostolica Vaticana, ogni diritto riservato.

SIGNORVM ET NOTARVM EXPLICATIO

Vat = codex Vaticanus Reginae Latinus 1128

Vat^l = codicis scriptura primitiua

Vat^r = codicis scriptura emendata

inclinatis litteris indicantur in textu emendationes lectionum traditarum codice Vaticano uel supplementa

[ ] his uncinis quadratis uerba codice Vaticano tradita quae non esse Ulpiani apparet comprehensa sunt

... puncta significant lacunam in codice Vaticano non indicatam

* hac stellula indicantur singulae litterae quae perierunt

Al = *Caii institutionum fragmenta, et epitome cum Hieronymi Alean-dri iunioris commentario...*, Venetiis 1600, fol. 81v

Au = ANTONII AUGUSTINI... *De legibus et senatus consultis liber...* Romae 1583

Av = M. AVENARIUS, *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum. Entstehung, Eigenart und Überlieferung einer hochklassischen Juris-tenschrift*, Göttingen 2005, 157-529

Bav = *Fontes Iuris Romani Antejustiniani. Pars altera. Auctores. Edi-dit notisque illustravit* JOHANNES BAVIERA..., Florentiae 1968, 261-301

Bl = *Domitii Ulpiani fragmenta quae dicuntur tituli ex corpore UL-piani. Ex recognitione* I. C. BLUNTSCHLJ... *edidit* EDUARDUS BÖCKING, Bonnae 1831

Bö = *Domitii Ulpiani quae vocant fragmenta sive excerpta ex Ulpiani libro singulari regularum...* *Quartum emendavit...* EDUARDUS BÖCKING, Lipsiae 1855

Ca = *Domitii Ulpiani fragmenta libri singularis regularum...* *qui-bus notas adjecit* JOANNES CANNEGIETER..., Trajecti ad Rhenum 1768, 3-141

Ch = *Tituli XXVIII ex corpore Ulpiani. Multo quam antea correctio-res, diligentiusque ad manu scriptos Philippi Gervasij et Stephani Aure-dani I.C. codices restituti, in Catalogus legum antiquarum per* IOANNEM ULRICUM ZASIUM *Brigantinum I.C. collectus...* *Accesserunt tituli ex cor-*

pore Ulpiani multo quam antea correctiores: et eiusdem L. CHARONDAE antiquitatum Romanarum liber primus, Parisiis 1578, foll. 203r-237v

Cr = A. W. CRAMER, *Kleine kritische Bemerkungen*, in ZGR 1, 1815, 285-318

Cuj = [JACOBUS CUJACIUS], *Domitii Ulpiani regularum liber singularis*, in *Codicis Theodosiani Libri XVI...*, Parisiis 1586, 79-100

Cuj Notae = JACOBI CUJACII *Notae in titulos XXIX Ulpiani*, in JACOBI CUJACII... *Opera ad Parisiensem Fabrotianam editionem diligentissime exacta in tomos XIII. distributa auctiora et emendatiora. Continuatio partis tertiae. Tomus sextus*, Prati 1838, coll. 195-278

Cuj Obs = JACOBI CUJACII... *Observationum et emendationum libri XXVIII*, in JACOBI CUJACII... *Opera ad Parisiensem Fabrotianam editionem diligentissime exacta in tomos XIII. distributa auctiora et emendatiora. Pars prima. Tomus primus*, Prati 1836, coll. 195-278

Cuj Rec = JACOBI CUJACII... *In lib. VI Codicis recitationes solemnes* in JACOBI CUJACII... *Opera ad Parisiensem Fabrotianam editionem diligentissime exacta in tomos XIII. distributa auctiora et emendatiora. Pars quarta. Tomus nonus*, Prati 1839, col. 1203

He = G. E. HEIMBACH, *Über Ulpian's Fragmente. Eine kritische Abhandlung*, Leipzig 1834

Hg¹ = *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum, vulgo tituli ex corpore Ulpiani. In usum praelectionum edidit et praefatus est GUSTAVUS HUGO...*, Gottingae 1788

Hg² = *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum singularis, uti videtur, vulgo XXIX tituli ex corpore Ulpiani. Denuo recensuit GUSTAVUS HUGO...*, Berolini 1811

Hg³ = *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum singularis uti videtur vulgo tituli ex corpore Ulpiani. Unicum codicem Tilianum olim jam Vaticanum integrum edidit eiusque ope lectionem vulgatam tertio recensuit GUSTAVUS HUGO...*, Berolini 1814

Hg⁴ = *Domitii Ulpiani fragmenta vulgo tituli ex corpore Ulpiani. Unicum codicem Tilianum olim jam Vaticanum integrum edidit eoque adhibito lectionem vulgatam quarto etiam Caji ope recensuit GUSTAVUS HUGO...*, Berolini 1822

Hg⁵ = *Domitii Ulpiani fragmenta quae nunc parum accurate dicun-*

tur, in unico codice tituli ex corpore Ulpiani inscripta. Editionem et praefationem quintam... curavit GUSTAVUS HUGO..., Berolini 1834

Hu = De causae probatione dissertatio auctore AUGUSTO BETHMANN-HOLLWEG..., Berolini 1820, 42

Hu = Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum composuit, recensuit, adnotavit PH. EDUARDUS HUSCHKE. Editio quinta denuo aucta et emendata, Lipsiae 1886, 563-616

Fa = Tituli ex corpore Ulpiani XXIX cum notis... PETRI FABRI... accedunt et ipsius observationes pariter anecdotae in notas Jacobi Cujacii ad eosdem Ulpiani titulos, in Iurisprudentia vetus ante-justiniana..., Cervariae 1744, 269-468

Kä = F. KÄMMERER, Beiträge zur Geschichte und Theorie des römischen Rechts, I, Rostock-Schwerin 1817, 36

Kr = Ulpiani liber singularis regularum... Edidit PAULUS KRUEGER, in Collectio librorum iuris antejustiniani in usum scholarum. Ediderunt PAULUS KRUEGER, THEODORUS MOMMSEN, GUILIELMUS STUEDEMUND. Tomus alter, Berolini 1878, 1-38

La = K. LACHMANN, Kritischer Beitrag zu Ulpian's Fragmenten, in ZGR 9, 1838, 174-212

Mer = EMUNDI MERILLII... Observationum libri tres..., Lutetiae Parisiorum 1618

Mo = TH. MOMMSEN, Die Stadtrechte der latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica, in Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 3, 1855, 435, nt. 131 (= Gesammelte Schriften, I, Berlin 1904 [rist. Berlin-Dublin-Zürich 1965], 329, nt. 131)

TH. MOMMSEN, De Ulpiani regularum libro singulari disputatio, in Domitii Ulpiani quae vocant fragmenta sive excerpta ex Ulpiani libro singulari regularum... Quartum emendavit... EDUARDUS BÖCKING, Lipsiae 1855, 109-120 (= Gesammelte Schriften, II, Berlin 1905 [rist. an. Berlin-Dublin-Zürich 1965], 47-55)

Pe = De lege Voconia, feminarumque hereditatibus in IACOBI PERIZONII... Dissertationum trias... IO. GOTTL. HEINECCIUS... denuo recensuit et praefationem adiecit, Halae Magdeburgicae 1722, 78-148

Pu = G. F. PUCHTA, Civilistische Abhandlungen, Berlin 1823, 167, nt. 1

Sa = F. C. VON SAVIGNY, *Ueber das Vaticanische Manuscript des Ulpian*, in *Vermischte Schriften*, III, Berlin 1850, 28-56

Sch = F. SCHULZ, *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, Bonn 1926

Schi = *Dissertatio critica de Ulpiani fragmentis... auctor...* FREDER. ADOLPHUS SCHILLINGUS, Vratislaviae 1824

Animadversionum criticarum ad Ulpiani fragmenta. Specimen I. II. Auctore... FREDER. ADOLPHO SCHILLINGO..., Lipsiae 1830

Decani seniores et reliqui assessores quatuor ordinum in Universitate Literarum Lipsiensi memoriam viri quondam illustris ac generosissimi Caroli Frederici Kregelii de Sternbach oratione solemn... celebrandam indicunt. Inest: Animadversionum criticarum ad Ulpiani fragmenta Specimen III, Lipsiae 1831

Ordinarius senior et reliqui assessores ordinis i(uris)c(onsul)torum Lipsiensium memoriam gentis nobilissimae Schvetzio-Gersdorfianae... solemn oratione celebrandam indicunt. Inest: Animadversionum criticarum ad Ulpiani fragmenta Specimen IV, Lipsiae 1831

Sg = *Tituli ex corpore Ulpiani XXIX. Cum notis Jacobi Cujacii, et Ludovici Charondae, quibus suas quoque addidit* ANTONIUS SCHULTINGIUS, in *Iurisprudentia vetus ante-justiniana ex recensione et cum notis ANTONII SCHULTINGII... editio nova...*, Lipsiae 1737, 560-680

S/K = *Ulpiani liber singularis regularum*, in *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas a Ph. Eduardo Huschke editione sexta aucta et emendata ediderunt* E. SECKEL et B. KUEBLER. *Volumen prius*, Lipsiae 1908, 442-490

Til = [IO. TILIUS], *XXVIII tituli ex corpore Ulpiani*, Parisiis 1549

Tu = ADRIANI TURNEBI... *Adversariorum libri triginta, in tres tomos divisi... Tomus primus...*, Parisiis 1580

Va = *Domitii Ulpiani e libro regularum singulari excerpta... recensuit* IOANNES VAHLEN, Bonnae 1856

Vang = K. A. VON VANGEROW, *Über die Latini Iuniani. Eine rechtsgeschichtliche Abhandlung*, Marburg 1833, 32

TITVLI EX CORPORE VLPANI¹

1. ...² prohibet, exceptis quibusdam cognatis³, et si plus donatum sit, non rescindit⁴. 2. Minus quam perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescindit⁵, sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille assium legatum⁶ mortisue⁷ causa prohibet⁸ capere praeter exceptas personas, et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poenam⁹ constituit. 3. Lex¹⁰ aut 'rogatur', id est fertur; aut 'abrogatur', id est prior lex tollitur; aut 'derogatur', id est pars primae¹¹ tollitur; aut 'subrogatur', id est adicitur aliquid primae legi; aut 'obrogatur'¹², id est mutatur aliquid ex

¹ Tituli ex corpore Vlpiani Hg³⁻⁵; Incipiunt Tituli ex corpore Vlpiani *Vat*, *Bö*, *Va*; XVIII Tituli ex corpore Vlpiani *Til*, Hg²; D. Vlpiani Fragmenta Hg¹; Vlpiani liber singularis regularum *Kr*, *S/K*, *Av*, quia pertinere hos titulos ad Vlpiani librum singularem regularum ex *Coll.* 6, 2 (= *Vlp.* 5, 6-7) et *D.* 22, 5, 17 (= *Vlp.* 20, 6) constat; *om.* *Hu*; Epitome Ulpiani *Sch*; Tituli XXVIII ex corpore Vlpiani *per errorem Bav.*

² leges aut perfectae sunt aut imperfectae aut minus quam perfectae. perfecta lex est... imperfecta lex est, quae fieri aliquid uetat, nec tamen si factum sit, rescindit: qualis est lex Cincia, quae plus quam... donare *suppl. Kr*, *Bav*; perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, rescindit, qualis est lex... imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, nec rescindit nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis est lex Cincia, quae plus quam... donari *suppl. Hu*, *S/K*; imperfecta lex est, quae fieri aliquid uetat et, si factum sit, nec rescindit nec poenam iniungit ei qui contra legem fecit, qualis est lex Cincia, quae plus quam... donari *suppl. Sch*; imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, nec tamen si factum sit rescindit: qualis est lex Cinciam quae plus quam... donare *suppl. Av*.

³ cognatis *Vat*, *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Bav*; personis fortasse fuisse putat *Kr*; exceptis personis quibusdam uelut cognatis *Hu*; personis uelut ante cognatis fortasse excidisse putant *S/K*; cognatis *gl. Sch*; personis *Av*.

⁴ rescindit *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; rescindet *Vat*.

⁵ rescindit *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; rescindet *Vat*.

⁶ assium legatum *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; assium legatum *Vat*; asses legati nomine *Hu*.

⁷ mortisue *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; morti suae *Vat*.

⁸ prohibet *Vat*, *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; donatum ante prohibet *suppl. Tu* 7, 21.

⁹ poenam *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; poena *Vat*.

¹⁰ Lex *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; ex *Vat*.

¹¹ primae *Bö*, *Va*, *Sch*, *Bav*, *Av*; prima *Vat*, *Til*; primae legis *Cuj Notae*, Hg, *Kr*, *Hu*, *S/K*.

¹² obrogatur *Til*, Hg, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; obrogat *Vat*.

prima lege... 4. *Mores*¹³ sunt tacitus consensus populi, longa consuetudine inueteratus.

[I. De libertis]

5. Libertorum genera sunt tria, ciues Romani, Latini Iuniani, dediticiorum¹⁴ numero. 6. Ciues Romani sunt liberti, qui legitime *manumissi sunt, id est uindicta aut censu* aut testamento, nullo iure inpediente¹⁵. 7. Vindicta manumittuntur apud magistratum [praetoremue] uelut consulem proconsulem¹⁶. 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur. 9. Vt testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat...¹⁷. 10. ...¹⁸ hodie autem ipso iure liberi sunt

¹³ *Mores* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; Moris Vat.*

¹⁴ dediticiorum *Vat, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; deditiiorum Til, Hg.*

¹⁵ qui legitime manumissi sunt, id est uindicta aut censu aut testamento, nullo iure inpediente *Va, S/K et eadem uerba, sed inpediente pro inpediente Kr, Bav, Av; qui legitimae censu aut testamento nullo iure inpediente Vat; qui uindicta, censu, aut testamento, nullo iure inpediente, manumissi sunt Til, Hg¹⁻²; qui legitime uindicta, censu aut testamento, nullo iure inpediente, manumissi sunt Hg³⁻⁴; qui legitime censu, aut testamento, aut nullo iure inpediente Hg⁵; qui legitime manumissi sunt, id est aut uindicta aut censu aut testamento, nullo iure inpediente Bō; qui legitime manumissi sunt, id est aut uindicta aut legitimo censu aut testamento, nullo iure inpediente Hu.*

¹⁶ [praetoremue] uelut consulem proconsulem *gl. Sch; praeturimue uelut consulem proconsulem Vat; uelut praetorem consulem proconsulem Til, Hg¹⁻³, Av; praesidemue uelut consulem proconsulem Hg⁴; praetoremue uelut consulem proconsulem Hg⁵; populi Romani uelut consulem praetoremue uel proconsulem La, Bō, Kr, Hu, Bav; uelut consulem proconsulem praetoremue Mo, Va, S/K.*

¹⁷ testamento datas libertates *suppl. Cuj Notae; testamento suppl. Mo; testamenta suppl. Va, S/K; ea quae testator de suis rebus disposuerit suppl. Kr; testamento datas libertates his uerbis 'uti legassit suae rei, ita ius esto' suppl. Hu.*

¹⁸ Inter amicos manumissi olim non erant ipso iure liberi, sed uoluntate domini in libertate morabantur, et eos seruire non permittebat praetor *suppl. Cuj Obs 19, 30; Latini sunt liberti qui uoluntate domini in libertate morantur; quos olim praetor tueri solebat in possessione libertatis suppl. Mo; qui non legitime manumissi erant. sed nuda dominorum uoluntate libertate donati erant, olim quidem serui remanebant, praetor autem eos in libertatis possessione tuebatur suppl. Kr; Latini sunt liberti, qui non legitime, uelut inter amicos, nullo iure inpediente manumissi sunt, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure serui manebant suppl. Hu, S/K.*

ex Lege Iunia, qua lege 'Latini sunt nominati'¹⁹ inter amicos manumissi. 11. Dediticiorum²⁰ numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino, quibusue stigmata scripta²¹ fuerunt, quique²² propter noxam torti nocentesque inuenti sunt, quique traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, uel custodiam²³ coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt²⁴. idque lex *Aelia Sentia*²⁵ facit. 12. Eadem lege²⁶ cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciuis²⁷ Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit; ideo²⁸ sine consilio²⁹ manumissum Caesaris³⁰ seruum manere putat³¹. testamento uero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset. ideoque Latinus fit. 13. Eadem lex eum dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum manumittere, praeterquam si causam apud³² consilium probauerit. 13a. In consilio³³ autem adhibentur Romae³⁴ quinque senatores et quinque equites³⁵ Romani; in

¹⁹ qua lege Latini sunt nominati *Til, Hg, S/K, Sch, Av*; qua lege Latini sunt nominati* *Vat* (*fortasse nihil aliud nisi interpunctionis signum erasum fuisse putat Kr*); qua lege Latini sunt nominati *La, Bö, Va*; qua lege Latini fiunt nominati *Kr, Bav*; a qua lege Latini Iuniani nominati sunt *Hu*.

²⁰ dediticiorum *Vat, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; dediticiorum *Til, Hg*.

²¹ quibusue stigmata scripta *Cuj Notae, Hg²⁻⁵, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quibus uestigia scripta *Vat, Til, Hg¹*; quibusue stigmata inscripta *conl. Gaio 1, 13 Bl, Bö, Hu*.

²² quique *Schi, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; qui *Vat, Til, Hg, Va*.

²³ uel custodiam *Vat, Sch, Av*; uel in custodiam *Til, Hg*; uel in ludum uel custodiam *Va, Kr, S/K, Bav*; inue ludum uel custodiam *conl. Gaio 1, 13 Schi, Bö*; uel ob eam rem in ludum uel custodiam *Hu*.

²⁴ sunt *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hg⁴⁻⁵*.

²⁵ *Aelia Sentia Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ascia *Vat*.

²⁶ lege *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legem *Vat*.

²⁷ ciuis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

²⁸ ideo *Vat, Til, Hg, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; id est *La, Bö, Va*; proinde *Hu*.

²⁹ consilio *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consilium *Vat*.

³⁰ Caesaris *Vat, Hg³⁻⁵, Kr, S/K, Sch, Bav*; Caesaris *om. Til, Hg¹⁻²*; lex *Aelia Sentia ex Hertzii coniectura Bö, Va*; eius aetatis *Hu*; Cassius *Pu, Av*.

³¹ ideo... putat *gl. Vang, Sch*.

³² apud *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aput *Vat, Bö, Va*.

³³ consilio *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consilium *Til, Hg¹⁻², Va*.

³⁴ Romae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; romani *Vat*; Romae quidem *Hu*.

³⁵ equites *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aequites *Vat*.

prouincia³⁶ uiginti reciperatores³⁷ ciues Romani. 14. Ab eo domino, qui soluendo³⁸ non est, seruus testamento³⁹ liber esse iussus et heres institutus⁴⁰, etsi minor sit triginta annis⁴¹, uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, cuius⁴² Romanus et heres fit⁴³, si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint⁴⁴, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex *Aelia Sentia*⁴⁵ facit. 15. Eadem lex in fraudem⁴⁶ creditoris et patroni manumittere prohibet. 16. Qui tantum in bonis, non etiam ex iure⁴⁷ Quiritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. in bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo: si cuius⁴⁸ Romanus a ciue Romano seruum emerit⁴⁹, isque⁵⁰ traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno⁵¹ possessus sit. nam quamdiu horum quid fiat⁵², is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure⁵³ Quiritium autem uenditoris est. 17. Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere⁵⁴ non possunt. 18. Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit⁵⁵, eaque ad crescit socio; maxime si eo modo manuserit, quo, si proprium haberet, ciuem Romanum

³⁶ prouincia *Vat, Til, Hg, Sch, Av*; prouinciis ex *Huschkii coniectura Bö, Va, Kr, S/K, Bav*; prouinciis uero *Hu*.

³⁷ reciperatores *La, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; receperatores *Vat*; recuperatores *Til, Hg*.

³⁸ soluendo *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; soluendus *Vat*.

³⁹ testamento *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testamenti *Vat*.

⁴⁰ institu**tus *Vat*¹.

⁴¹ annis *Vat, Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; annorum *Va*.

⁴² cuius *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

⁴³ fit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sit *Vat*.

⁴⁴ sint *Vat, Hg*³⁻⁵, *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sunt *Til, Hg*¹⁻².

⁴⁵ *Aelia Sentia Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *ascia Vat*.

⁴⁶ fraudem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fraude *Vat*.

⁴⁷ iure *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

⁴⁸ cuius *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

⁴⁹ emerit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hemerit *Vat*.

⁵⁰ isque *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; is qui *Vat*.

⁵¹ anno *in litura scripsit manus altera*.

⁵² fiat *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; non fit *Hu*.

⁵³ ex iure *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; et ius *Vat*.

⁵⁴ manumittere *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; nisi tutore auctore *ante manumittere suppl. Hu*.

⁵⁵ amittit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; admittit *Vat*.

facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. 19. Seruus, in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a⁵⁶ proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est⁵⁷. 20. Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. 21. Inter medias heredum institutiones⁵⁸ libertas data utrisque⁵⁹ adeuntibus non ualet; solo autem priore adeunte iure antiquo ualet. sed post legem Papiam Poppaeam⁶⁰, quae partem non adeuntis⁶¹ caducam facit, si quidem primus heres uel ius antiquum⁶² habeat, ualere⁶³ eam posse placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco non adeuntis⁶⁴ legatarii patres⁶⁵ heredes fiunt. sunt tamen, qui et hoc casu ualere eam⁶⁶ posse dicunt. 22. Qui testamento liber esse iussus est, mox quam uel⁶⁷ unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. 23. Iusta libertas testamento potest dari his seruis, qui⁶⁸ testamenti faciendi et mortis tempore ex iure⁶⁹ Quiritium testatoris⁷⁰ fuerunt. 24. Lex Fufia⁷¹ Caninia iubet testamento⁷² ex tribus seruis non plures quam duos manumitti et⁷³ usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit;

⁵⁶ a *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ad *Vat*; ab *Va*.

⁵⁷ donec manet ususfructus: quo finito Latinus efficitur *desiderari putat Mo*.

⁵⁸ institutiones *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; institutionis *Vat*.

⁵⁹ utrisque *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; utriusque *Vat*.

⁶⁰ Poppaeam *Sg, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pompeiam *Vat¹*; Popeam *Til*.

⁶¹ adeuntis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; adeuntes *Vat*.

⁶² uel ius antiquum *Vat, Til, Hg, Sch*; uel ius liberorum *ante* uel ius antiquum *suppl. La, Bö, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; uel ius patris *ante* uel ius antiquum *suppl. Mo, Va*.

⁶³ ualere *Vat² (manus secunda)*; uale** *Vat¹*.

⁶⁴ adeuntis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; adeuntes *Vat*.

⁶⁵ legatarii patres *Vat, Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch*; legatarii partis *Til, Cuj Notae (sed ita subicitur: «Hic locus admodum depravatus est. Crediderim legendum, Praef. aerarii... Ph. Gervasii liber habet, ea lege aerarium partis haeres fiat»)*; ea lege aerarium partis *Sg, Hg⁴⁻⁵*.

⁶⁶ eam *Til, Hg, Kr, Hu, Sch, Bav, Av*; eius eam *Vat*; eius causam *La, Bö, Va*.

⁶⁷ quam uel *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quamuis *Vat, Bö, Va*; quam *Til, Hg¹⁻³*.

⁶⁸ qui *Vat, Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; qui et *prop. Bö*.

⁶⁹ ex iure *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; et ius *Vat*.

⁷⁰ testatoris *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testa***tores *Vat*.

⁷¹ Fufia *Vat, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Furia *Til, Hg, Bö*; Fusia *Va*.

⁷² testamento *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testamentum *Vat*.

⁷³ et *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; a quattuor *Hu*.

a *decem*⁷⁴ usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, *aeque*⁷⁵ ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam partem⁷⁶, *aeque*⁷⁷ ut decem ex superiori⁷⁸ numero⁷⁹ liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex *antecedenti*⁸⁰ numero⁸¹ uiginti quinque possint fieri liberi. et denique⁸² *praecipit*⁸³, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. 25. Eadem lex cauet, ut libertates⁸⁴ seruis testamento nominatim dentur.

[II. De statu libero uel statu liberis⁸⁵]

1. Qui sub *condicione*⁸⁶ testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur. 2. Statu liber⁸⁷, quamdiu *pendet*⁸⁸ *condicio*⁸⁹, *seruus heredis est*⁹⁰. 3. Statu liber seu alienetur ab herede, siue *usucapiatur*⁹¹ ab aliquo, libertatis *condicionem*⁹² secum trahit. 4. Sub hac *condicione*⁹³ liber esse iussus: ‘si decem milia heredi dederit’ etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando

⁷⁴ decem *Hg*³⁻⁵, *Bö*, (decim) *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*; decimo *Vat*, *Til*, *Hg*¹⁻².

⁷⁵ *aeque Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *aequae Vat*.

⁷⁶ *partem Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *partim Vat*.

⁷⁷ *aeque Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *aequae Vat*.

⁷⁸ *superiori Vat*, *Hg*³⁻⁵, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *priori Til*, *Hg*¹⁻².

⁷⁹ *numero Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *numerum Vat*.

⁸⁰ *antecedenti Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *anti cedenti Vat*.

⁸¹ *numero Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *numerum Vat*.

⁸² *et denique Vat*, *Hg*³⁻⁴, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*; *Av*; *eademque Til*, *Hg*¹⁻².

⁸³ *praecipit Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *praecepit Vat*.

⁸⁴ *libertates Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *libertatis Vat*.

⁸⁵ *de statu libero uel statu liberis Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*; *de statu liberum uel statu liberis Vat*, *Hg*⁴⁻⁵, *Av*; *de statu liberis Til*, *Hg*¹⁻³; *de statu libero Schi*, *Bö*, *Hu*.

⁸⁶ *condicione Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *condicione Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*.

⁸⁷ *statu liber Vat*², *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *statu liber om. Vat*¹; *quia Hu*.

⁸⁸ *pendet Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *pendit Vat*.

⁸⁹ *condicio Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *conditio Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*.

⁹⁰ *est suppl. Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *est om. Vat*; *cum exitit*, *statim liber est suppl. Hu*.

⁹¹ *usucapiatur Cuj Obs 13, 16*, *Hg*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *suscipiatur Vat*, *Til*.

⁹² *condicionem Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *conditionem Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*.

⁹³ *condicione Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *condicione Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*.

pecuniam⁹⁴ ad libertatem perueniet⁹⁵; idque lex⁹⁶ duodecim tabularum iubet. 5. Si per heredem⁹⁷ factum sit, quo minus statu liber condicioni⁹⁸ pareat, proinde⁹⁹ fit liber, atque si condicio¹⁰⁰ expleta fuisset. 6. Extraneo¹⁰¹ pecuniam dare iussus *et liber esse*¹⁰², si paratus sit dare, et is, cui iussus est dare, aut nolit¹⁰³ accipere, aut antequam acceperit, moriatur, proinde¹⁰⁴ fit liber, ac si pecuniam dedisset. 7. Libertas et directo potest dari hoc modo ‘liber esto’, ‘liber sit’, ‘liberum esse iubeo’, et per fideicommissum, ut puta ‘rogo, fidei committo heredis mei, ut *Stichum*¹⁰⁵ seruum manumittat’. 8. Is¹⁰⁶, qui directo liber esse iussus est, orcinus¹⁰⁷ fit libertus¹⁰⁸; is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus. 9. Cuius fidei committi potest ad rem aliquam praestandam¹⁰⁹, eiusdem etiam libertas fidei committi potest. 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio seruo testatoris, quam heredis aut legatarii, uel cuiuslibet extranei seruo. 11. Alieno seruo per fideicommissum¹¹⁰ data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguatur libertas, quoniam nec pretii computatio pro liber-

⁹⁴ pecuniam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pecu*niam *Vat*^l.

⁹⁵ perueniet *Vat, Til, Hg^{l-3}, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; peruenit *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵, Va*.

⁹⁶ lex *Vat*², *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; lex *om. Vat*^l.

⁹⁷ heredem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; herede *Vat*.

⁹⁸ condicioni *Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; conditioni *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu*.

⁹⁹ proinde *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perinde *Til, Hg^{l-2}*.

¹⁰⁰ condicio *Vat, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; conditio *Til, Hg, Va, Hu*.

¹⁰¹ extraneo *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sed et *ante extraneo suppl. Hu*.

¹⁰² et liber esse *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ut liber esse *Vat*; ut liber esset *Bl*.

¹⁰³ nolit *Tu 7, 21, Hg^l, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nollet *Vat, Til, Hg²⁻⁵, Bö*.

¹⁰⁴ proinde *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perinde *Til, Hg^{l-2}*.

¹⁰⁵ ut *Stichum Til, Hg^{l-2}, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ut iste cum *Vat*; ut iste eum *Hg³⁻⁵* (*sed in praefatione quintae editionis ita subicitur: «si ex ut iste cum effeceris, eodem Puchta autore, uti Stichum, vulgata emendatio melior erit»*).

¹⁰⁶ manumittat. Is *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; manumittatis is *Vat*² (*manus altera*); manumittati** is *Vat*^l (*manumittatis***: is Vat teste Boeckingio; manumittati**: is Vat^l teste Kruegero*).

¹⁰⁷ orcinus *Ch, Hg, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; horcinus *Vat, Til, Cuj, Bö, Va*; testatoris uel *ante orcinus suppl. Hu*.

¹⁰⁸ libertus *Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; liberto *Vat, Til*.

¹⁰⁹ praestandam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prestandam *Vat*.

¹¹⁰ fideicommissum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fideicommisso *Vat*.

tate¹¹¹ fieri potest. 12. Libertas sicut dari, ita et adimi tam¹¹² testamento quam codicillis¹¹³ testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

[III. De Latinis]

1. Latini ius¹¹⁴ Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, aedificio, pistrino¹¹⁵; praeterea¹¹⁶ et¹¹⁷ senatus consulto uulgo quae sit ter enixa¹¹⁸. 2. Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. 3. Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia cautum est, ut, si ciuem¹¹⁹ Romanam uel Latinam uxorem duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit¹²⁰, postea filio filiae nato¹²¹ natae et anniculo¹²² facto, possit apud praetorem uel praesidem prouinciae¹²³ causam¹²⁴ probare et fieri ciuis Romanus¹²⁵, tam ipse quam filius filiae eius et uxor; scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciuis¹²⁶ Romana sit, partus quoque ciuis Romanus

¹¹¹ libertate *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; libertatem *Vat*.

¹¹² adimi tam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; adimitatem *Vat*; adimi tam statim *Hu*.

¹¹³ codicillis *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; codicellis *Vat, Va*.

¹¹⁴ Latini ius *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Latinius *Vat*.

¹¹⁵ pistrino *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pristino *Vat*.

¹¹⁶ praeterea *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; preterea *Vat*.

¹¹⁷ et *Vat, Sch, Av*; ex *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

¹¹⁸ uulgo quae sit ter enixa *Cuj, Kr, Bav*; uulgo quaesit te re nexa *Vat*; ueluti quae sit ter enixa *Til, Hg¹⁻²*; uulgo quaesitum ter enixa *Hg³⁻⁵*; uulgo quaesitum enixa *La*; uulgo quaesitos tres enixa *Bö, Va*; mulier, quae sit ter enixa *Hu, S/K, Sch, Av*.

¹¹⁹ ciuem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciue *Vat*.

¹²⁰ duxerit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; duxit *Vat*.

¹²¹ nato *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; natu *Vat*.

¹²² anniculo *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; anecullo *Vat*.

¹²³ prouinciae *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prouintiae *Vat, Bö*.

¹²⁴ causam *Cuj Notae, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; causa *Vat, Til*.

¹²⁵ ciuis Romanus *Ch, Hg¹⁻³, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ciuem Romanum *Vat, Til, Cuj Notae, Hg⁴⁻⁵*; ciues Romani *La, Va*.

¹²⁶ ciuis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

est ex senatus consulto¹²⁷, quod auctore diuo *Hadriano*¹²⁸ factum est. 4. Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat¹²⁹, maior triginta annorum iterum iuste manumissus est ab eo, cuius ex iure¹³⁰ Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatus consulto¹³¹, etiam liberis¹³² ius Quiritium consequi. 5. Militia ius Quiritium accipit¹³³ Latinus, si¹³⁴ inter uigiles¹³⁵ Romae sex annis¹³⁶ militauerit, ex lege *Visellia*¹³⁷. praeterea¹³⁸ ex senatus consulto¹³⁹ concessum est ei, ut, si triennio¹⁴⁰ inter uigiles¹⁴¹ militauerit, ius Quiritium consequatur. 6. *Nauē*¹⁴² Latinus ciuitatem Romanam¹⁴³ accipit¹⁴⁴, si non minorem quam decem milium¹⁴⁵ modiorum nauem fabricauerit, et Romam¹⁴⁶ sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui *Claudii*¹⁴⁷.

[IV. De his qui sui iuris sunt]

1. Sui iuris sunt familiarum suarum principes¹⁴⁸, id est pater familiae,

¹²⁷ consulto *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consultu *Vat*.

¹²⁸ diuo Adriano *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; diui atriani *Vat*.

¹²⁹ postquam Latinitatem acceperat *Kr scr*.

¹³⁰ iure *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

¹³¹ ex senatus consulto *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ut ex senatus consultu *Vat²* (*manus altera*); u^{*} ex senatus consultu *Vat¹*.

¹³² liberis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; liberi *Vat*.

¹³³ accipit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; accepit *Vat*.

¹³⁴ si *suppl. Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; si *om. Vat*.

¹³⁵ uigiles *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uigilis *Vat*.

¹³⁶ annis *Vat, Til, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; annos *Bō*.

¹³⁷ *Visellia Cuj Notae, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *Visillia Vat, Til, Hg*.

¹³⁸ praeterea *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Bav*; preterea *Vat*; postea *Fa, S/K, Sch, Av*; at postea *Hu*.

¹³⁹ consulto *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consultu *Vat*.

¹⁴⁰ triennio *Vat, Til, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; triennium *Bō*.

¹⁴¹ uigiles *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uigilis *Vat*.

¹⁴² nauē *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nauī *Vat, Va*.

¹⁴³ ciuitatem Romanam *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciuitate romana *Vat*.

¹⁴⁴ accipit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; accepit *Vat*.

¹⁴⁵ minorem quam decem milium *Bō*, (decim) *Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; minorem quam decem milia *Vat*; minorem quam decem milia *Til*; minorem quam decem millium *Sg, Hg*.

¹⁴⁶ Romam *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; roma *Vat*.

¹⁴⁷ *Claudii Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *Claudii Vat, Bō, Va*.

¹⁴⁸ principes *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; principis *Vat*.

itemque mater familiae. 2. Qui matre quidem *certa*¹⁴⁹, patre autem incerto nati sunt, spurii¹⁵⁰ adpellantur¹⁵¹.

[V. De his qui in potestate sunt]

1. In potestate sunt liberi parentum ex¹⁵² iusto matrimonio nati. 2. Iustum¹⁵³ matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium¹⁵⁴ sit, et tam masculus¹⁵⁵ pubes¹⁵⁶ quam femina potens¹⁵⁷ sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt¹⁵⁸, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt¹⁵⁹. 3. Conubium¹⁶⁰ est uxoris iure ducendae facultas. 4. Conubium¹⁶¹ habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit. 5. Cum seruis nullum est conubium¹⁶². 6. Inter parentes et liberos¹⁶³ cuiuscumque gradus¹⁶⁴ conubium¹⁶⁵ non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam¹⁶⁶ ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam, aut amitam uel materteram, quamuis eodem gradu sint¹⁶⁷. eam, quae nouerca uel priuigna uel nurus uel so-

¹⁴⁹ certa *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; certa *om. Vat.*

¹⁵⁰ spurii *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; spurii *Vat.*

¹⁵¹ adpellantur *Vat, Hg²⁻³, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; appellatur *Til, Hg¹, Kr, Bav.*

¹⁵² ex *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; et *Vat.*

¹⁵³ Iustum *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Iusto *Vat.*

¹⁵⁴ conubium *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; connubium *Til, Hg.*

¹⁵⁵ tam masculus *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tam a masculos *Vat.*

¹⁵⁶ pubes *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pubis *Vat, Va.*

¹⁵⁷ potens *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uiripotens *Tu 7, 21, Hu.*

¹⁵⁸ sunt *Vat, Hg¹⁻³, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hg⁴⁻⁵, Hu.*

¹⁵⁹ sunt *Vat, Hg¹⁻³, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hg⁴⁻⁵, Hu.*

¹⁶⁰ conubium *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; connubium *Til, Hg.*

¹⁶¹ conubium *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; conubium** *Vat¹*; connubium *Til, Hg.*

¹⁶² conubium *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; connubium *Til, Hg.*

¹⁶³ infinite *post liberos del. Mo, Bō, Sch, Av*; liberos infinite *Vat, Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*; infinite *om. Coll.*

¹⁶⁴ gradus *Vat, Til, Hg, Bō, Sch, Av*; gradus sit *Coll*; gradus sint *Va, Kr, Hu, S/K, Bav.*

¹⁶⁵ conubium *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; connubium *Til, Hg.*

¹⁶⁶ etiam *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, Sch, S/K, Bav, Av*; etiam *om. Coll.*

¹⁶⁷ sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam, aut amitam uel materteram, quamuis eodem gradu sint *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Sed tamen fratris (fratres *Vat¹*) filia non

crus nostra fuit, *uxorem ducere*¹⁶⁸ non possumus. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit, ideoque liberi in potestate eius¹⁶⁹ non fiunt, sed quasi uulgo concepti¹⁷⁰ spurii¹⁷¹ sunt. 8. Conubio interueniente¹⁷² liberi semper patrem *sequuntur*¹⁷³: non interueniente conubio¹⁷⁴ matris *condicioni*¹⁷⁵ accedunt, excepto eo¹⁷⁶, qui¹⁷⁷ ex peregrino et ciue Romana peregrinus nascitur, quoniam lex¹⁷⁸ *Minicia*¹⁷⁹ ex alterutro peregrino *natum*¹⁸⁰ *deterioris parentis*¹⁸¹ *condicionem*¹⁸² sequi iubet. 9. Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus, quoniam, cum his casibus conubia

etiam sororis filia aut amita uel matertera quamuis eodem gradu sit *Vat*; Si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, uel matertera, quamuis eodem gradu sit *Til*; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis, nec amitam, uel materteram; quamuis eodem gradu sint *Hg*¹⁻²; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam, aut amitam, uel materteram; quamuis eodem gradu sit *Hg*³⁻⁵; sed tantum fratris filiam (filia *Ber*, *Vind*, *Verc*), non etiam sororis nec amitam (amita *Vind*) nec materteram (matertera *Vind*, *Verc*) quamuis eodem gradu sint *Coll*.

¹⁶⁸ eam, quae nouerca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, uxorem ducere *Sg*, *Hg*¹⁻², *Kr*, *S/K*, *Bav*, *Av*; eademque uxore nouerca uel priuigna uel nurus (norus *Vat*¹) uel socrus nostra fuit ducere *Vat*, *Til*; uxorem eam, quae nouerca, uel priuigna, uel nurus, uel socrus nostra fuit, ducere *Hg*³⁻⁵; eam denique, quae nouerca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, uxorem ducere *Bö*, *Hu*; eam denique, quae nouerca uel priuigna, uel quae nurus uel socrus nostra fuit, ducere *Va*; eam, quae nouerca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, ducere *Sch*; eam, quae (eamque *Ber*, eaque *Verc*) nouerca uel priuigna, uel quae (que *Ber*, quem *Vind*) nurus uel socrus fuit, uxorem ducere *Coll*.

¹⁶⁹ eius *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; eis *Coll*.

¹⁷⁰ con-concepti *Vat*¹.

¹⁷¹ spurii *Coll*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; sperei *Vat*¹; spurei *Vat*².

¹⁷² conubio interueniente *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; conubium ** interuenientem *Vat*; conubio interueniente *Til*, *Hg*.

¹⁷³ sequuntur *Til*, *Hg*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; secuntur *Vat*, *Bö*, *Va*.

¹⁷⁴ conubio *Vat*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; conubio *Til*, *Hg*.

¹⁷⁵ *condicioni* *Kr*, *S/K*, *Bav*, *Av*; *condicione* *Vat*; *conditioni* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*, *Sch*.

¹⁷⁶ eo *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; eum *Vat*.

¹⁷⁷ qui *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Bav*; quod *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Av*.

¹⁷⁸ quoniam* lex *Vat*¹.

¹⁷⁹ *Minicia conl. Gaio 1*, 78 *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *Mensia Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö* (*sed in notis adfirmat se mauelle Aelia Sentia ex Puchtae coniectura*), *Va*.

¹⁸⁰ *natum Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; nato *Vat*.

¹⁸¹ *deterioris parentis Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *deteriores parentes Vat*.

¹⁸² *condicionem Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *condicione Vat*; *conditionem Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*.

non sint, partus sequitur¹⁸³ matrem. 10. In his, qui iure contracto matrimonio¹⁸⁴ nascuntur, conceptionis tempus spectatur¹⁸⁵: in his autem, qui non legitime¹⁸⁶ concipiuntur, editionis, ueluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime¹⁸⁷ concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

[VI. De dotibus]

1. Dos¹⁸⁸ aut datur, aut dicitur, aut promittitur¹⁸⁹. 2. Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; *item*¹⁹⁰ parens mulieris uirilis sexus per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt. 3. Dos¹⁹¹ aut¹⁹² 'profecticia'¹⁹³ dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut 'aduenticia'¹⁹⁴, id est ea, quae¹⁹⁵ a quouis alio data est. 4. Mortua in matrimonio muliere¹⁹⁶ dos¹⁹⁷ a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos in infinitum relictis penes¹⁹⁸ uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5. Aduenticia¹⁹⁹ autem dos²⁰⁰ semper penes²⁰¹

¹⁸³ sequitur *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sequi *Vat*.

¹⁸⁴ contracto matrimonio *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; contractu matrimonium *Vat*.

¹⁸⁵ tempus spectatur *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tempore exceptatur *Vat*; tempore disceptatur *La, Bō, Va*.

¹⁸⁶ legitime *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legitimae *Vat*.

¹⁸⁷ legitime *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legitimae *Vat*.

¹⁸⁸ Dos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Dox *Vat*.

¹⁸⁹ pro*mittitur *Vat*¹.

¹⁹⁰ item *Al ad Ep Gai 2, 9, 3, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; institutus *Vat, Til, Hg*²⁻⁵; constitutus *Ms Aur teste Ch, Hg*¹.

¹⁹¹ Dos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Dox *Vat*.

¹⁹² aut *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; autem *Vat*.

¹⁹³ profecticia *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; profectitia *Til, Hg*.

¹⁹⁴ aduenticia *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aduentitia *Til, Hg*.

¹⁹⁵ quae *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; que *Vat*.

¹⁹⁶ post muliere *uacuum spatium relictum est propter membranae uitium*.

¹⁹⁷ dos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dox *Vat*.

¹⁹⁸ penes *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; paenes *Vat*.

¹⁹⁹ aduenticia *Vat, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aduentitia *Til, Hg*.

²⁰⁰ dos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dox *Vat*.

²⁰¹ penes *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; paenes *Vat*.

maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit²⁰²; quae dos²⁰³ specialiter ‘recepticia’²⁰⁴ dicitur. 6. Diuortio facto, si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet actionem²⁰⁵, [id est dotis repetitionem;]²⁰⁶ quodsi in potestate patris sit, pater adiuncta²⁰⁷ filiae persona habet actionem rei uxoriae²⁰⁸; nec interest, aduenticia²⁰⁹ sit dos²¹⁰, an profecticia²¹¹. 7. Post diuortium defuncta muliere²¹², heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit. 8. Dos²¹³ si pondere, numero²¹⁴, mensura contineatur, annua, bima, trima die²¹⁵ redditur²¹⁶; nisi si²¹⁷ ut praesens reddatur, conuenerit. reliquae²¹⁸ dotes statim redduntur. 9. Retentiones²¹⁹ ex dote fiunt *aut propter liberos*²²⁰, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas. 10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sextae²²¹ retinentur ex dote; non plures tamen quam tres. sextae in retentione sunt non in petitione. 11. Dos²²² quae

²⁰² fuerit *Hg*⁴⁻⁵, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Bav*, *Av*; fuit *Vat*, *Til*, *Hg*¹⁻³, *Bö*, *Va*, *Sch*; sit *maluit Bl*.

²⁰³ dos *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; dox *Vat*.

²⁰⁴ recepticia *Vat*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; receptitia *Til*, *Hg*.

²⁰⁵ actionem *Til*, *Hg*¹⁻², *Bö*, *Va*, *Sch*, *Av*; actione *Vat*; actionem rei uxoriae *Fa*, *Hg*³; rei uxoriae actionem *Hg*⁴⁻⁵, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Bav*.

²⁰⁶ id est dotis repetitionem *gl. Fa*, *Sch*, *Av*.

²⁰⁷ adiuncta *Cuj Notae*, *Sg*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; adiunctae *Vat*, *Til*.

²⁰⁸ actionem rei uxoriae *Cuj Notae*, *Bö*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; actionem reuera *Vat*, *Til*, *Hg*¹⁻²; actionem *Fa*, *Hg*³⁻⁵, *Va*, *Hu*.

²⁰⁹ aduenticia *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; aduentitia *Vat*, *Til*, *Hg*.

²¹⁰ dos *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; dox *Vat*.

²¹¹ profecticia *Vat*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; profectitia *Til*, *Hg*.

²¹² muliere *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; mulierem *Vat*.

²¹³ dos *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; dox *Vat*.

²¹⁴ numero *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; numerum *Vat*.

²¹⁵ annua, bima, trima die *Til*, *Hg*, *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; annuabi matrima a die *uacuo spatio ante a relicto Vat*; annua, bima, trima a die *Va*.

²¹⁶ redditur *Hg*³⁻⁵, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; reddetur *Vat*, *Til*, *Hg*¹⁻².

²¹⁷ nisi si *Vat*², *Til*, *Hg*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; nisi *Vat*¹, *Bö*.

²¹⁸ reliquae *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; relique *Vat*.

²¹⁹ Retentiones *Vat*²; Retenteones *Vat*¹.

²²⁰ aut propter liberos *suppl. Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; aut propter liberos *om. Vat*.

²²¹ sextae *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; sexte *Vat*.

²²² tres. sextae in retentione sunt non in petitione. Dos *He*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*;

semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud²²³ matrimonium sit. 12. Morum nomine grauiorum quidem sexta retinetur²²⁴, leuiorum autem²²⁵ octaua. grauiores mores²²⁶ sunt adulterium²²⁷ tantum; leuiores omnes reliqui. 13. Mariti mores²²⁸ puniuntur in ea quidem dote, quae a die²²⁹ reddi debet, ita ut²³⁰ propter maiores mores praesentem dotem reddat²³¹, propter minores senum mensum die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae triennio²³² redditur, repraesentatio²³³ facit. 14. Impensarum²³⁴ species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut utiles²³⁵, aut uoluptuosae²³⁶. 15. Necessariae sunt impensae²³⁷, quibus non factis dos²³⁸ deterior futura est²³⁹, uelut si quis ruinosas aedes refecerit. 16. Vitales sunt, quibus non factis quidem deterior dos²⁴⁰ non fuerit²⁴¹, factis

tres sexte in retentione sunt. non in petitione dox *Vat*; tres sextae in retentione sunt, non in petitione. Dos *Til, Hg*; tres. Sextarum retentione, si matrimonium repetitum sit, dos *Hu*.

²²³ aliud *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; alium *Vat, La, Bö*.

²²⁴ sexta retinetur *Cuj Obs 19, 30, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sexte retinentur *Vat*; sextae retinentur *Til*.

²²⁵ autem *Vat, Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; item *Til*.

²²⁶ grauiores mores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; grauioris** (*uel **) moris *Vat*¹.

²²⁷ adulterium *S/K, Sch, Av*; adulterio *Vat*; adulteria *Til, Hg, Bö* (*sed in notis prop. adulterium*), *Va, Kr, Hu, Bav*.

²²⁸ mores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; moris *Vat*.

²²⁹ a die *Vat, Til, Fa, Hg³⁻⁵, Va, Kr, Bav, Av*; annua bima trima die *Cuj Notae, Hg¹⁻²*; annua die *Cuj Obs 7, 21, Hu, S/K, Sch*; ad diem *Mo, Bö*.

²³⁰ ita ut *Schi, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ita *Vat, Til, Hg*; ita del. *Cuj Notae*.

²³¹ dotem reddat *Vat, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dotem reddit *Til, Hg¹⁻²*; reddit *Hg³⁻⁵*.

²³² quae triennio *Hg²⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quadriennio *Vat, Til, Hg¹*; triennio *Sg*.

²³³ repraesentatio *Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; repensatio *Vat, Til* (* repensatio), *Hg, Bö, Va*; quod repraesentatio *Cuj Notae, Sg*.

²³⁴ Impensarum *Bö, Va, Sch, Av*; pensarum *Vat*; impensarum *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Bav*.

²³⁵ utiles *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; utilis *Vat*.

²³⁶ uoluptuosae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uoluptuose *Vat*.

²³⁷ impensae *Bö, Va, Sch, Av*; impense *Vat*; impensae *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Bav*.

²³⁸ dos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dox *Vat*.

²³⁹ est *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; esset *Hg⁴⁻⁵*.

²⁴⁰ dos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dox *Vat*.

²⁴¹ fuerit *Vat, Til, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fieret ex *Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵*.

autem fructuosior²⁴² effecta est, ueluti si uineta²⁴³ et oliueta fecerit. 17. Voluptuosae²⁴⁴ sunt, quibus neque omissis deterior dos²⁴⁵ fieret²⁴⁶, neque factis fructuosior²⁴⁷ effecta est; quod²⁴⁸ euenit in uiridariis²⁴⁹ et picturis²⁵⁰ similibusque rebus.

[VII. De iure donationum inter uirum et uxorem]

1. Inter uirum et uxorem donatio non ualet, nisi certis ex causis, id est²⁵¹ mortis causa, diuortii²⁵² causa, serui manumittendi gratia. hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare uiro suo, ut *is*²⁵³ ab imperatore lato clauo uel equo publico similiue honore honoretur. 2. Si maritus²⁵⁴ diuortii²⁵⁵ causa res amouerit²⁵⁶, rerum quoque amotarum actione tenebitur. 3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius inpenderit²⁵⁷, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet²⁵⁸ stipulatione tribunicia²⁵⁹. 4. In potestate parentum sunt etiam hi²⁶⁰ liberi, quorum causa probata est, per errorem contracto²⁶¹ matrimonio inter

²⁴² fructuosior *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fructuosior dos *Til, Hg¹⁻².*

²⁴³ uineta *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uir uineta *Hu.*

²⁴⁴ uoluptuosae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uoluptuose *Vat.*

²⁴⁵ dos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dox *Vat.*

²⁴⁶ fieret *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; fuerit *Cuj Notae, Hu.*

²⁴⁷ fructuosior *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fructior *Vat.*

²⁴⁸ quod *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quae *Vat.*

²⁴⁹ uiridariis *Vat, Cuj, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uiridariis *Til.*

²⁵⁰ picturis *Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pictoris *Vat*; pictoriis *Til, Hg¹⁻².*

²⁵¹ id est *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; id est *om. Til, Hg¹⁻².*

²⁵² diuortii *Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; diuorti *Vat, Va.*

²⁵³ is *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; his *Vat.*

²⁵⁴ maritus *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; mulier *Mo*; marito uxor *Hu.*

²⁵⁵ diuortii *Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; diuorti *Vat, Va.*

²⁵⁶ amouerit *Sg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; mouerit *Vat² (manus secunda)*; moue*** *uel moue**** Vat¹*; mouerit *Til, Hg.*

²⁵⁷ inpenderit *Vat, Bö, Va, Hu, Sch, Av*; inpenderit *Til, Hg, Kr, S/K, Bav.*

²⁵⁸ solet *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; solent *Vat, Va.*

²⁵⁹ tribunicia *Vat, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; tribunitia *Til, Hg*; tributoria *Au.*

²⁶⁰ hi *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; ii *Til, Hg¹⁻².*

²⁶¹ contracto *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; contractu *Vat.*

disparis condicionis personas²⁶²: nam seu ciuis²⁶³ Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum²⁶⁴ numero²⁶⁵ est, quasi per ignorantiam²⁶⁶ uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum²⁶⁷ numero²⁶⁸ est, aut etiam quasi Latino²⁶⁹ ex lege *Aelia Sentia* nupta fuerit, causa probata²⁷⁰, ciuitas Romana datur²⁷¹ tam liberis quam parentibus, praeter eos, qui dediticiorum²⁷² numero²⁷³ sunt, et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

[VIII. De adoptionibus]

1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. 2. Adoptio fit aut per populum aut per praetorem uel praesidem prouinciae²⁷⁴. illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio²⁷⁵ dicitur. 3. Per populum qui sui iuris sunt arrogantur²⁷⁶; per

²⁶² disparis condicionis personas *Cuj Notae (sed postea dispaes condiciones personarum)*, *Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dispaes condignis personarum *Vat*; dispaes condignis personas *Til*; dispaes conditione personas *Ch, Hg¹⁻²*; dispaes condiciones personarum *Hg³*; disparis conditionis personas *Hg⁴⁻⁵, Va*.

²⁶³ seu ciuis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; seu ciues *Vat*; senatus consulto siue ciuis *Hu*.

²⁶⁴ dediticiorum *Vat, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; dedititorum *Til, Hg*.

²⁶⁵ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

²⁶⁶ quasi per ignorantiam *Vat, Til, Hg²⁻⁵, Sch, Av*; quasi ciuem per ignorantiam *ex Fabri coniectura Cuj Obs 6, 37, Hg¹*; per ignorantiam quasi ciuem *Fa*; quasi ciuem Romanam per ignorantiam *Schi, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

²⁶⁷ dediticiorum *Vat, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; dedititorum *Til, Hg*.

²⁶⁸ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

²⁶⁹ aut etiam quasi Latino *Vat, Sch, Av*; aut etiam si Latino *Til, Hg*; quasi ciui Romano aut etiam quasi Latino *Ho, Kr, S/K, Bav*; aut quasi ciui Romano aut etiam quasi Latino *La, Bö, Va, Hu*.

²⁷⁰ ex lege *Aelia Sentia* nupta fuerit, causa probata *Til, Hg²⁻⁵, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ex lege ascia nubta fuerit causa probata *Vat*; nupta fuerit, ex lege *Aelia Sentia* causa probata *Fa ex Pitboei coniectura, Cuj Obs 15, 13, Hg¹*; ex lege *Aelia Sentia* nubta fuerit, causa probata *Bö, Va*; ex lege *Aelia Sentia* nupta fuerit, liberorum nomine, qui ex eo matrimonio procreati fuerint, causa probata *Hu*.

²⁷¹ Romana datur *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; reddatur *Vat*; redditur *Til, Hg*.

²⁷² dediticiorum *Vat, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; dedititorum *Til, Hg*.

²⁷³ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

²⁷⁴ prouinciae *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prouintiae *Vat*.

²⁷⁵ arrogatio *Vat, Til, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; adrogatio *Hg, Kr, Bav*.

²⁷⁶ arrogantur *Vat, Til, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; adrogantur *Hg, Kr, Bav*.

praetorem autem filii familiae a parentibus dantur in adoptionem²⁷⁷.
 4. Arrogatio²⁷⁸ Romae *dumtaxat*²⁷⁹ fit, adoptio autem etiam in prouinciis²⁸⁰ apud praesides²⁸¹. 5. Per praetorem uel praesidem prouinciae²⁸² adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam inpuberes²⁸³ possunt. per populum uero Romanum²⁸⁴ feminae quidem²⁸⁵ non²⁸⁶ *arrogantur*²⁸⁷; pupilli autem quidem²⁸⁸ non poterant *arrogari*²⁸⁹, nunc autem²⁹⁰ possunt ex constitutione diui Antonini. 6. Hi qui²⁹¹ generare non possunt²⁹², uelut spado, utroque modo *possunt*²⁹³ adoptare; idem iuris est in persona *caelibis*²⁹⁴. 7. Item is, qui filium non habet, in locum *nepotis*²⁹⁵ adoptare potest. 8. Si pater familiae *arrogandum*²⁹⁶ se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt *arrogatoris*²⁹⁷. 8a. Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent²⁹⁸.

²⁷⁷ adoptionem *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; adoptione *Vat*.

²⁷⁸ arrogatio *Vat, Til, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; adrogatio *Hg, Kr, Bav*.

²⁷⁹ *dumtaxat* *La, Bō, Va, Hu, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; data *Vat*; tantum *Til, Hg*.

²⁸⁰ prouinciis *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; prouincia *Vat, Til, Hg, Sch*.

²⁸¹ praesides *Cuj, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; praesidis *Vat*; praesidem *Til, Hg*.

²⁸² prouinciae *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prouintiae *Vat, Bō*.

²⁸³ inpuberes *Vat, Bō, Va, Hu, S/K, Sch*; impuberes *Til, Hg, Kr, Bav, Av*.

²⁸⁴ Romanum *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Bav, Av*; *del. Hu, S/K*; Romanum *gl. Sch*.

²⁸⁵ quidem *Vat*² (*manus secunda?*), *Til, Hg, Bō, Va, S/K, Sch, Av*; quidem *om. Kr, Bav*; ne nunc quidem *Hu*.

²⁸⁶ non *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; non *om. Hu*.

²⁸⁷ *arrogantur* *Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *arrogant* *Vat, Til*; *adrogantur* *Cuj Notae, Hg, Kr, Bav*.

²⁸⁸ autem quidem *Vat, Sch, Av*; antea quidem *Til, Hg* (olim quidem *prop. in praefatione quinta*), *Kr, Bav*; autem quondam *Cuj, Bō*; autem olim quidem *Schi, Va*; autem qui olim item *Hu*; autem ante quidem *S/K*.

²⁸⁹ *arrogari* *Vat, Til, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *adrogari* *Hg, Kr, Bav*.

²⁹⁰ nunc autem *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; causa cognita *Hu*.

²⁹¹ Antonini. Hi qui *Vat, Til, Hg*^{1, 3-5}, *Bō, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; Antonini Pii. Hi, qui *Hg*²; Antonini Pii. Qui *Kā, Hu, S/K*.

²⁹² possunt *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; potest *Hu*.

²⁹³ possunt *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; potest *Vat, Hu*.

²⁹⁴ *caelibis* *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *celebis* *Vat*; *coelibe* *Til, Hg*¹⁻³; *coelibis* *Hg*⁴⁻⁵.

²⁹⁵ *nepotis* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *nepotes* *Vat*.

²⁹⁶ *arrogandum* *Vat, Til, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *adrogandum* *Hg, Kr, Bav*.

²⁹⁷ *arrogatoris* *Vat, Til, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *adrogatoris* *Hg, Kr, Bav*.

²⁹⁸ *hunc paragraphum, quem distinxit Hg*², *collocauit ante octauum Hu*.

[IX. De his qui in manu sunt]

1. Farreo conuenitur in manum²⁹⁹ certis uerbis et testibus X praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis³⁰⁰ quoque farreus³⁰¹ adhibetur.

[X. Qui in potestate mancipioe³⁰² sunt quemadmodum³⁰³ eo iure liberentur]

1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est si, posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui iuris fit; id enim³⁰⁴ lex duodecim tabularum iubet his uerbis: 'si pater filium ter uenum dabit³⁰⁵, filius a patre liber esto³⁰⁶. ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque³⁰⁷ sui iuris fiunt. 2. Morte patris filius et filia sui iuris fiunt: morte autem aui nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri non sunt, uelut si moriente auo pater eorum aut etiam³⁰⁸ decessit aut de potestate dimissus est: nam si mortis aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo auo in patris sui potestate fiunt. 3. Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et igni interdictum est; neque³⁰⁹ autem³¹⁰ peregrinus ciuem Romanum, neque cuius Romanus peregrinum in potestate habere potest. 4. Si pater

²⁹⁹ Farreo conuenitur in manum *Vat, Cuj, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; Farre conuenitur in manum *Til, Hg¹⁻²*; Farre conuenit uxor in manum *Hg³*; Farreo conuenit uxor in manum *Hg⁴⁻⁵, Hu*.

³⁰⁰ panis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; panes *Vat*.

³⁰¹ farreus *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; farreos *Vat*.

³⁰² mancipioe *Vat, Til, Hg, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; manu mancipioe *Schi, Bö, Hu*.

³⁰³ quemadmodum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Bav, Av*; quaemadmodum *Vat, Sch*.

³⁰⁴ id enim *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; idem *Vat*.

³⁰⁵ uenum dabit *Va, Kr, Sch, Bav, Av*; uenundauit *Vat, Til*; uenum duit *Cuj Notae, Sg, Hg¹⁻³, S/K*; uenundabit *Tu 7, 21, La, Bö*; uenunduuit *Hu*; uenumdauit *Hg⁴⁻⁵*.

³⁰⁶ esto *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; est *Vat (teste Av)*.

³⁰⁷ manumissioneque *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; manumissio neque *Vat*.

³⁰⁸ etiam *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Hu, Sch*; iam *Til, Hg¹⁻², Va, Kr, S/K, Bav, Av*.

³⁰⁹ neque *Vat²*; ne*que *Vat¹*.

³¹⁰ autem *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; enim *mauult Hu*.

ab hostibus captus sit, quamuis seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura recipit³¹¹ iure postliminii. sed quamdiu apud³¹² hostes est, patria potestas in filio eius³¹³ interim pendebit et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi decesserit, sui iuris filius erit. filius quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. 5. In potestate parentum esse desinunt et hi, qui flamines *Diales*³¹⁴ inaugurantur, et quae uirgines *Vestae*³¹⁵ capiuntur.

[XI. De tutelis]

1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpueribus³¹⁶ dumtaxat propter aetatis³¹⁷ infirmitatem; feminis autem³¹⁸ inpueribus³¹⁹ quam pueribus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam³²⁰. 2. Tutores³²¹ aut³²² legitimi sunt, aut senatus³²³ consultis constituti, aut moribus introducti. 3. Legitimi tutores sunt, *qui*³²⁴ ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur qui ex lege duodecim tabularum introducuntur³²⁵ seu perpalam³²⁶, quales sunt agnati³²⁷, seu per consequentiam,

³¹¹ recipit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; recepit *Vat*.

³¹² apud *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aput *Vat, Bö, Va*.

³¹³ in filio eius *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; eius in filio *Hu*.

³¹⁴ flamines *Diales Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; flaminis diualis *Vat*.

³¹⁵ uirgines *Vestae Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uirginis ueste *Vat*.

³¹⁶ inpueribus *Vat, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; impuberibus *Til, Hg, Kr, Bav, Av*.

³¹⁷ aetatis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aetates *Vat*.

³¹⁸ autem *Vat, Sch*; autem tam *Til, Hg, Bö, Va, Hu, Kr, S/K, Bav*.

³¹⁹ inpueribus *Vat, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; impuberibus *Til, Hg, Kr, Bav, Av*.

³²⁰ ignorantiam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ignoratia *Vat*.

³²¹ tutores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutoris *Vat*.

³²² aut *Vat, Cuj, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; autem *Til*.

³²³ senatis *Vat*^l.

³²⁴ qui *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; qui *om. Vat*; quicumque *Hu*.

³²⁵ qui ex lege duodecim tabularum introducuntur *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ex lege duodecim tabularum introducti *Hu (del. qui)*.

³²⁶ perpalam *Vat, Sch, Av*; propalam *Til, Hg, Bö, Hu*; palam *Va, Kr, S/K, Bav*.

³²⁷ agnati *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; agniti *Vat*.

quales sunt patroni. 4. Agnati³²⁸ sunt a patre cognati uirilís³²⁹ sexus, per uirilem sexum descendentes, eiusdem familiae, ueluti patrum, fratres, filii fratris, patruelles³³⁰. 5. Qui liberum caput, mancipatum sibi uel a parente uel a coemptionatore³³¹, manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui 'fiduciaris tutor' appellatur. 6. Legitimi tutores alii tutelam³³² in iure cedere possunt. 7. Is, cui tutela in iure concessa³³³ est, 'cessicius³³⁴ tutor' appellatur; qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus, siue alii tutelam³³⁵ porro cesserit³³⁶, redit ad legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia³³⁷ quoque tutela extinguitur. 8. Quantum ad agnatos pertinet, hodie³³⁸ cessicia³³⁹ tutela non procedit, quoniam permissum erat in iure cedere tutelam³⁴⁰ feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit³⁴¹, excepta tutela patronorum. 9. Legitima³⁴² tutela capitis diminutione³⁴³ amittitur. 10. Capitis minutionis³⁴⁴ species sunt tres: maxima, media, minima.

³²⁸ agnati *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; agniti *Vat*.

³²⁹ uirilís *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uiriles *Vat*.

³³⁰ ueluti patrum, fratres, filii fratris, patruelles *Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Bav, Av*; ueluti patrum, fratres, filii fratris patruelis *Vat, Til, Sch*; ueluti fratres, filii fratris, patrum, patruelles *Ch, Hg¹⁻²*; ueluti patrum, fratres patruelis, filii fratris patruelis *Cuj Notae*; ueluti a patre fratres, patrum, fratris filii, fratres patruelis *Hu*; ueluti patrum, fratres, filii fratris, patruelis *S/K*.

³³¹ a coemptionatore *Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; a quo emptum est *Vat*; a coemptore *Til, Sg, Hg¹⁻²*; a quoemptionatore *Cuj*; uel a parente, a quo emptum est, uel a naturali *prop. Hg³*.

³³² tutelam *Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; tutela *Vat, Til, Hg², Va*.

³³³ concessa *Vat, Til, Sch, Av*; cessa *Cuj Notae, Sg, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

³³⁴ cessicius *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; cessicus *Vat, Til, Hg²⁻⁵*; cessitius *Tu 7, 21, Hg¹*.

³³⁵ tutelam *Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; tutela *Vat, Til, Hg², Va*.

³³⁶ porro cesserit *ex Heisii coniectura Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; processerit *Vat*; cesserit *Til, Hg¹⁻³*; in iure cesserit *Kr, Bav*.

³³⁷ cessicia *Vat, Cuj Notae, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cessitia *Til, Sg, Hg*.

³³⁸ hodie *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; odie *Vat*.

³³⁹ cessicia *Cuj Notae, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cessia *Vat*; cessitia *Til, Sg, Hg*.

³⁴⁰ tutelam *Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; tutela *Vat, Til, Hg², Va*.

³⁴¹ sustulit *Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sustinet *Vat, Til, Hg¹⁻²*.

³⁴² sustinet. excepta tutela patronorum. Legitima *Vat*; sustinet. Excepta tutela patronorum, legitima *Til, correxit distinctionem Sg*.

³⁴³ diminutione *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutione *Kr, Bav, Av*.

³⁴⁴ minutionis *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; deminutionis *Hg³⁻⁵* (diminutionis in praefatione quinta editionis), diminutionis *Va*.

11. Maxima capitis diminutio³⁴⁵ est, per quam et ciuitas et libertas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uenierit³⁴⁶, aut quod mulier³⁴⁷ alieno seruo se iunxerit denuntiante domino et³⁴⁸ ancilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano. 12. Media capitis diminutio³⁴⁹ dicitur, per quam, sola ciuitate amissa, libertas retinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicitur. 13. Minima capitis diminutio³⁵⁰ est, per quam, et ciuitate et libertate salua, status dumtaxat hominis³⁵¹ mutatur; quod fit adoptione et in manum conuentione³⁵². 14. Testamento quoque nominatim tutores³⁵³ dati confirmantur eadem lege³⁵⁴ duodecim tabularum his uerbis: ‘uti legassit super pecunia³⁵⁵ tutelaue³⁵⁶ suae rei, ita ius esto’: qui ‘tutores dariui³⁵⁷’ appellantur. 15. Dari³⁵⁸ testamento tutores³⁵⁹ possunt liberis, qui in potestate sunt. 16. Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti faciendi ius est, praeter Latinum Iunianum; nam Latinus habet quidem testamenti factionem³⁶⁰, sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. 17. Si capite diminutus³⁶¹ fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor. ‘abdicare’ autem³⁶² est dicere, nolle se tu-

³⁴⁵ diminutio *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutio *Kr, Bav, Av*.

³⁴⁶ uenierit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uenerit *Vat*.

³⁴⁷ quod mulier *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; cum mulier *Til, Hg¹⁻²*; mulier quod *Hu, S/K*.

³⁴⁸ et *Vat, Til, Hg, Kr, Sch, Bav, Av*; eius ex *Huschkii coniectura Bö, Va, Hu, S/K*.

³⁴⁹ diminutio *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutio *Kr, Bav, Av*.

³⁵⁰ diminutio *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutio *Kr, Bav, Av*.

³⁵¹ hominis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; homines *Vat*.

³⁵² manum conuentione *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; manu conditione *Vat*.

³⁵³ tutores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutoris *Vat*.

³⁵⁴ lege *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legem *Vat*.

³⁵⁵ pecunia *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pecuniam *Vat*; familia pecunia *Bö*.

³⁵⁶ tutelaue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutelabae *Vat*.

³⁵⁷ dariui *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; daui *Vat*.

³⁵⁸ Dari *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; A parentibus dari *Hu*.

³⁵⁹ tutores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutoris *Vat*.

³⁶⁰ factionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; factione *Vat*.

³⁶¹ diminutus *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutus *Kr, Bav, Av*.

³⁶² autem *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; se tutela *Hu*.

tozem esse; in iure cedere autem³⁶³ tutelam³⁶⁴ testamento datus non potest; nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest. 18. Lex Atilia iubet, mulieribus pupillisue non habentibus tutores³⁶⁵ dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis³⁶⁶, quos 'tutores³⁶⁷ Atilianos' appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in prouinciis quoque³⁶⁸ similiter a praesidibus earum dentur tutores. 19. Lex Iunia tutorem³⁶⁹ fieri iubet Latinae uel Latini inpuberis³⁷⁰ eum, cuius³⁷¹ etiam³⁷² ante manumissionem *ex iure*³⁷³ Quiritium fuit. 20. Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimus tutorem pupillum³⁷⁴ habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinciis quoque³⁷⁵ similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. 21. Praeterea³⁷⁶ etiam in locum muti furiosiusue tutoris alterum³⁷⁷ dandum esse tutorem ad dotem constituendam, senatus censuit. 22. Item³⁷⁸ ex senatus consulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum

³⁶³ esse; in iure cedere autem *Sch, Av*; esse. In iure. cedere autem *Vat*; esse in iure. Cedere autem *Til*; esse: in iure autem cedere *Ch*; esse. In iure autem cedere *Cuj Notae, Sg, Hg¹⁻²*; esse. in iure cedere autem *Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

³⁶⁴ tutelam *Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; tutela *Vat, Til, Hg², Va*.

³⁶⁵ tutores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutoris *Vat*.

³⁶⁶ plebis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; plebes *Vat*.

³⁶⁷ tutores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutoris *Vat*.

³⁶⁸ prouinciis quoque *Ch, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prouincia quoque *Vat, Til, Sg, Hg¹⁻³*; prouincia quaque *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵*.

³⁶⁹ tutorem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutore *Vat*.

³⁷⁰ Latinae uel Latini inpuberis *Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; latinae uel latinis inpuberibus *Vat*; Latino, uel Latinis impuberibus *Til, Hg¹*; Latinae, uel Latinis impuberibus *Hg²⁻⁵*; Latinae uel Latini inpuberis *Kr, Bav, Av*.

³⁷¹ cuius *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; qui *Til, Hg¹⁻²*.

³⁷² etiam *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ea isue *Hu*.

³⁷³ ex iure *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; qui ius *Vat*.

³⁷⁴ pupillum *Vat, Cuj, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pupilla non *Til*.

³⁷⁵ prouinciis quoque *Ch, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prouintia quoque *Vat*; prouincia quoque *Til, Sg, Hg¹⁻³*; prouincia quaque *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵*.

³⁷⁶ praeterea *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; preterea *Vat*.

³⁷⁷ alterum *Vat, Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; alium *prop. Hg⁴⁻⁵, Va, Hu*.

³⁷⁸ Item *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; generaliter *Hu*.

patroni absentis³⁷⁹ aliter³⁸⁰ peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas³⁸¹. idemque permisit³⁸² in pupillo patroni filio. 23. Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue³⁸³ suspectus a tutela³⁸⁴ submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius *detur*³⁸⁵. 24. Moribus tutor datur mulieri pupillouae, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest)³⁸⁶, qui 'praetorius³⁸⁷ tutor' dicitur³⁸⁸, quia a³⁸⁹ praetore urbis dari consueuit. 25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem³⁹⁰ interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt. 26. Si plures sunt³⁹¹ tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare³⁹², praeter eos, qui *testamento*³⁹³ dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit. 27. Tutoris auctoritas necessaria³⁹⁴ est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae suae permittant in contubernio alieni serui morari, si rem mancipi³⁹⁵ alienent³⁹⁶. pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi³⁹⁷ alienatione tutoris

³⁷⁹ absentis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; absentes *Vat*.

³⁸⁰ aliter *Vat², Bō, Sch, Av*; alter *Vat¹, Til, Hg, Kr, S/K, Bav*; tutor aliter *Va*; a liberta tutor *Hu*.

³⁸¹ contrahendas *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; contraendas *Vat*.

³⁸² permisit *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; permissum est *Hu*.

³⁸³ pupillaeue *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pupilleue *Vat*.

³⁸⁴ tutela *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tutela *Vat*.

³⁸⁵ eius tutor alius *detur Til, Hg¹⁻³, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eius tutor alius *Vat*; eius *detur alius ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵*; eius alius tutor *detur Va*.

³⁸⁶ *interpositionis notas adiecit Til*.

³⁸⁷ praetorius *Fa, Ca, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; praetorianus *Vat, Til, Hg, Bō, Va*.

³⁸⁸ dicitur *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dicitur *Vat*.

³⁸⁹ quia a *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, Sch, Bav, Av*; qui a *Vat, S/K*.

³⁹⁰ auctoritatem *Vat², Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; auctoritatem *Vat¹*.

³⁹¹ sunt *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hu*.

³⁹² auctoritatem accommodare *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; auctoritate a commodare *Vat*.

³⁹³ *testamento Cuj Notae, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tunc *Vat, Til*.

³⁹⁴ auctoritas*necessaria Vat.

³⁹⁵ rem mancipi *Cuj Obs 17, 28, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; si rem mancipia *Vat*; si mancipia *Til*; si rem mancipii *Kr, Bav*.

³⁹⁶ alienent *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; abalienent *Hu*.

³⁹⁷ mancipi *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancipii *Kr, Bav*.

auctoritate³⁹⁸ opus est. 28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate: puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu³⁹⁹ corporis pubes⁴⁰⁰ apparet, id est qui generare possit⁴⁰¹; Proculeiani⁴⁰² autem eum, qui quattuordecim annos expleuit⁴⁰³; uerum Priscus eum⁴⁰⁴ puberem esse⁴⁰⁵, in quem utrumque concurrat, et habitus corporis, et numerus annorum. 28a. Feminae autem tutela liberantur...

[XII. De curatoribus]

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim tabularum dantur⁴⁰⁶, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur⁴⁰⁷. 2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis interdictum⁴⁰⁸ est, in curatione iubet esse agnatorum⁴⁰⁹. 3. A praetore constituitur⁴¹⁰ curator, quem ipse praetor uoluerit⁴¹¹, libertinis prodigis⁴¹², itemque ingenuis⁴¹³, qui ex testamento parentis⁴¹⁴ heredes⁴¹⁵ facti male⁴¹⁶ dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum

³⁹⁸ auctoritate *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; auctoritatem *Vat*.

³⁹⁹ habitu *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; habito *Vat*.

⁴⁰⁰ pubes *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pubis *Vat, Va*.

⁴⁰¹ possit *Vat, Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; potest *Til, Hg¹⁻²*.

⁴⁰² Proculeiani *Cuj Obs 17, 28 (Proculejani), Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Procoleiani *Vat*; Proculeij *Til*.

⁴⁰³ expleuit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; explebit *Vat*.

⁴⁰⁴ uerum Priscus eum *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uerum Priscus cum *Vat*; Neratius Priscus eum *Bl*; uerum Prisco uisum, eum *Hu*.

⁴⁰⁵ esse *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; esse putat *Va*.

⁴⁰⁶ dantur *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; [dantur] *Sch*.

⁴⁰⁷ constituuntur *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; [constituuntur] *Sch*.

⁴⁰⁸ bonis interdictum *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav*; bonis paternis et auitis interdictum *Hu, Av*.

⁴⁰⁹ agnatorum *Vat²*; agnitorum *Vat¹*.

⁴¹⁰ constituitur *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; constituetur *Vat*; [constituetur] *Sch*.

⁴¹¹ quem ipse praetor uoluerit *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; [quem ipse praetor uoluerit] *Sch*.

⁴¹² prodigis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prodegis *Vat*.

⁴¹³ ingenuus *Vat¹*.

⁴¹⁴ parentis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; parentes *Vat*.

⁴¹⁵ heredes *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredis *Vat*.

⁴¹⁶ male *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; [male] *Sch*.

ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit⁴¹⁷ patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio⁴¹⁸ nulla sit. 4. Praeterea dat⁴¹⁹ curatorem ei etiam⁴²⁰, qui nuper pubes⁴²¹ factus idonee⁴²² negotia sua tueri non potest.

[XIII⁴²³. De caelibe⁴²⁴, orbo et solitario patre]

1. Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae⁴²⁵ quarumue pater materue artem ludicram⁴²⁶ fecerit, item corpore quaestum facientem⁴²⁷. 2. Ceteri⁴²⁸ autem ingenui prohibentur ducere lenam⁴²⁹, et⁴³⁰ a lenone lenae⁴³¹ manumissam, et in adulterio deprehensam⁴³², et iudicio publico⁴³³ damnatam⁴³⁴,

⁴¹⁷ sit *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; si *Vat*.

⁴¹⁸ cognatio *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cognati *Vat*.

⁴¹⁹ praeterea dat *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; Praeterea praetor ex lege Plautia dat *Hu*.

⁴²⁰ ei etiam *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; etiam ei *Hu*.

⁴²¹ pubes *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pubis *Vat, Va*.

⁴²² idonee *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; idoneae *Vat*.

⁴²³ XIII *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; XII *Vat*.

⁴²⁴ caelibe *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; coelibe *Hg*; cele *Vat, Til*.

⁴²⁵ et quae ipsae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; etque ipse *Vat*.

⁴²⁶ ludicram *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ludicram *Vat*.

⁴²⁷ item corpore quaestum facientem *Til, Hg, Bö, Kr, Bav*; item corpore questum facientem *Vat*; *del. Mo, Va, Hu, S/K, Sch, Av*.

⁴²⁸ ceteri *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; iidem et ceteri *Hu*.

⁴²⁹ ducere lenam *Vat, Til, Hg, Bö, Kr, Sch, Bav, Av*; ducere corpore quaestum facientem et lenam *Mo, S/K*; ducere corpore quaestum facientem, item lenam *Va*; uxorem ducere palam corpore quaestum facientem et lenam *Hu*.

⁴³⁰ et *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; et *om. Til, Hg¹⁻²*.

⁴³¹ lenaue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; lenamue *Vat*.

⁴³² in adulterio deprehensam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; in adulterium deprehensa *Vat*.

⁴³³ publico *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; publicum *Vat*.

⁴³⁴ damnatam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; damnata *Vat*.

et quae artem⁴³⁵ ludicram⁴³⁶ fecerit⁴³⁷: adicit Mauricianus et⁴³⁸ a⁴³⁹ senatu⁴⁴⁰ damnatam.

[XIV. De poena legis Iuliae]

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a divortio sex mensum⁴⁴¹, lex autem Papia a morte uiri biennii⁴⁴², a repudio anni⁴⁴³ et sex mensum⁴⁴⁴.

[XV. De decimis]

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio⁴⁴⁵ liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. 2. Item communis filius filiae post nomen diem⁴⁴⁶ amissus amissaue unam decimam adicit: duo autem post nomen diem⁴⁴⁷ amissi duas decimas adiciunt. 3. Praeter decimam etiam usumfructum tertiae partis⁴⁴⁸ bonorum eius⁴⁴⁹ capere possunt,

⁴³⁵ artem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; arte *Vat*.

⁴³⁶ ludicram *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ludicram *Vat*.

⁴³⁷ fecerit *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; fecerit item corpore quaestum facientem *Av*.

⁴³⁸ Mauricianus et *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; Mauricianum senatus consultum *Hu*.

⁴³⁹ a *Vat², Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; a *om. Vat¹*.

⁴⁴⁰ senatu *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; senatus *Vat*.

⁴⁴¹ mensum *La, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; menses *Vat, Hg⁴⁻⁵*; mensium *Til, Hg¹⁻³*.

⁴⁴² biennii *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; biennium *Hg⁴⁻⁵*.

⁴⁴³ anni *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; annum *Hg⁴⁻⁵*.

⁴⁴⁴ mensum *La, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; menses *Vat, Hg⁴⁻⁵*; mensium *Til, Hg¹⁻³*.

⁴⁴⁵ matrimonio *Vat¹?*

⁴⁴⁶ nomen diem *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nonum diem *Til, Hg¹⁻²*.

⁴⁴⁷ nomen diem *Mer 2, 33, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nono die *Vat*; nonum diem *Til, Hg¹⁻²*.

⁴⁴⁸ partis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁴⁴⁹ eius *Vat, Til, Hg, Sch, Av*; coniuges *Schi, Bö, Va*; e testamento *La*; uir et uxor *Hu*; eius *del. Kr, S/K, Bav*.

et quandoque⁴⁵⁰ liberos habuerint, eiusdem partis⁴⁵¹ proprietatem; hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem *capere* potest legatam sibi⁴⁵².

[XVI. De solidi capacitate inter uirum et uxorem]

1. Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque⁴⁵³ uel alteruter eorum nondum eius aetatis⁴⁵⁴ sunt⁴⁵⁵, a qua lex⁴⁵⁶ liberos exigit⁴⁵⁷, id est si uir⁴⁵⁸ minor annorum XXV sit, aut uxor annorum XX minor; item si utrique lege Papia finitos⁴⁵⁹ annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se coierint⁴⁶⁰ usque ad sextum gradum⁴⁶¹, aut si uir absit⁴⁶² et donec abest et⁴⁶³ intra annum, postquam⁴⁶⁴ abesse⁴⁶⁵ desierit. 1a. Libera⁴⁶⁶ inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe

⁴⁵⁰ quandoque *Vat, Cuj Obs 17, 28, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quotcunque *Til*.

⁴⁵¹ partis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁴⁵² praeter decimam, dotem capere potest legatam sibi *Schi, Bō, Va, Kr, S/K, Bav, Av*; praeter decimam dotem potest legatam sibi *Vat, Hg³⁻⁵, Sch*; petere praeter decimam, dotem potest legatam sibi *Til*; praeter decimam dotem petet legatam sibi *Cuj Obs 17, 28, Hg¹⁻²*; praeter decimam, dotem relegatam sibi *Hu*.

⁴⁵³ uterque *Vat, Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; utrique *Schi, Va*.

⁴⁵⁴ aetatis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aetates *Vat*.

⁴⁵⁵ sunt *Vat, Hg¹⁻³, Sch, Av*; sit *Til*; sint *Hg⁴⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁴⁵⁶ a qua lex *Hg⁴⁻⁵, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aut qua lex *Vat*; quae quidem *Til*; qua lex *Cuj Obs 17, 28, Hg¹⁻³, Va*.

⁴⁵⁷ exigit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; exegit *Vat*.

⁴⁵⁸ uir *Vat, Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aut uir *Schi, Bō, Va*.

⁴⁵⁹ finitos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; finitus *Vat*.

⁴⁶⁰ coierint *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cogerunt *Vat*.

⁴⁶¹ quae sequuntur aut si uir absit, et donec abest et intra annum, postquam abesse desierit *Hu suppletis uerbis rei publicae causa ante absit, collocauit in paragrapho 1a post a principe inpetrauerint*.

⁴⁶² absit *Vat, Til, Hg²⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; rei publicae causa absit *Cuj Notae, Hg¹ (qui in nota putat rei publicae causa excidisse), S/K*.

⁴⁶³ donec abest, et *Cuj Notae, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; donec abesset *Vat, Til*; donec abesset *gl. Sch*.

⁴⁶⁴ postquam *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; posquam *Vat, Va*.

⁴⁶⁵ abesse *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ab esset *Vat*.

⁴⁶⁶ desierit. Libera *Schi, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; desierit libera *Vat*; desierit, libera *Til, Hg*.

inpetrauerint⁴⁶⁷; aut si filium filiamue communem habeant, aut quatuordecim annorum filium uel filiam duodecim⁴⁶⁸ amiserint, uel si duos trimos⁴⁶⁹, uel⁴⁷⁰ tres post *nominum*⁴⁷¹ diem amiserint, ut⁴⁷² intra annum tamen et sex menses etiam⁴⁷³ unus cuiuscumque aetatis impubes⁴⁷⁴ amissus solidi capiendi ius praestet⁴⁷⁵. item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo pepererit⁴⁷⁶, solidum ex bonis eius capit. 2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam⁴⁷⁷ contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosam⁴⁷⁸ quis⁴⁷⁹ uxorem duxerit, aut libertinam senator⁴⁸⁰. 3. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum annum neutri legi⁴⁸¹ paruerit, licet ipsis legibus post hanc⁴⁸² aetatem⁴⁸³ liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur⁴⁸⁴ ex senatus consulto⁴⁸⁵ Persiciano⁴⁸⁶. sed Claudio senatus consulto⁴⁸⁷ maior sexagenario si minorem quinquagenaria⁴⁸⁸ duxerit, perinde habebitur⁴⁸⁹, ac⁴⁹⁰

⁴⁶⁷ aut si uir rei publicae causa absit, et donec abest et intra annum, postquam abesse desiderit *suppl. Hu.*

⁴⁶⁸ duodecim *in Vat restituit manus recens; duoce* Vat²; om. Vat¹ uacuo spatio relicto.*

⁴⁶⁹ trimos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; trimus Vat.*

⁴⁷⁰ uel *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, Sch, Bav, Av; uel si Til, Hg¹⁻².*

⁴⁷¹ *nominum Mer 2, 33, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; nonum Vat, Til, Hg¹⁻².*

⁴⁷² ut *Vat, Til, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; et Sg; at Ca, Hg.*

⁴⁷³ et sex menses etiam *Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, Sch, Bav, Av; et sex menses*etiam Vat; et sex menses. Etiam Til.*

⁴⁷⁴ impubes *Bö, Hu, S/K, Sch, Av; impubis Vat, Va; impubes Til, Hg, Kr, Bav.*

⁴⁷⁵ praestet *Cuj Notae, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; prestat Vat; praestat Til, Hg.*

⁴⁷⁶ pepererit *Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; peperit Vat, Til, Hg¹⁻³.*

⁴⁷⁷ Poppaeam *Sg, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; Popeam Vat, Til.*

⁴⁷⁸ famosam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; famosa Vat² (manus altera); famisa Vat¹.*

⁴⁷⁹ quis *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; ingenuus Hu.*

⁴⁸⁰ senator *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; senatus Vat.*

⁴⁸¹ legi *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; lege Vat.*

⁴⁸² post*hanc *Vat¹.*

⁴⁸³ aetatem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; aetate Vat.*

⁴⁸⁴ tenebitur *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; tenetur Hu.*

⁴⁸⁵ consulto *Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; consultu Vat, Va.*

⁴⁸⁶ Persiciano *Pe, Hu, Sch, Av; Perniciano Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Bav.*

⁴⁸⁷ consulto *Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; consultu Vat, Va.*

⁴⁸⁸ quinquagenaria *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav; quinquagenariam Vat, Av.*

⁴⁸⁹ habebitur *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; haberi iubetur Hu.*

⁴⁹⁰ ac *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; hac Vat.*

si minor sexaginta annorum duxisset uxorem⁴⁹¹. 4. Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, ‘inpar⁴⁹² matrimonium’ appellatur et⁴⁹³ senatus consulto⁴⁹⁴ Caluisiano⁴⁹⁵ iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata et dotes⁴⁹⁶. itaque mortua muliere dos⁴⁹⁷ caduca erit.

[XVII. De caducis]

1. Quod quis sibi testamento relictum⁴⁹⁸, ita ut iure⁴⁹⁹ ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit⁵⁰⁰, ‘caducum’ appellatur ueluti cecidit⁵⁰¹ ab eo: uerbi gratia si caelib⁵⁰² uel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum uel caelebs⁵⁰³ legi paruierit⁵⁰⁴, uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit⁵⁰⁵ uel pereger⁵⁰⁶ factus sit. 2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca⁵⁰⁷ fisco uindicantur; sed seruato iure antiquo liberis et parentibus. 3. Caduca cum suo onere⁵⁰⁸ fiunt: ideoque libertates⁵⁰⁹ et legata et fideicommissa⁵¹⁰ ab eo data, ex

⁴⁹¹ sed Claudiano... duxisset uxorem *in sequenti paragrapho collocauit Hu.*

⁴⁹² inpar *Vat, Bō, Va, S/K, Sch, Av; impar Til, Hg, Kr, Bav; id inpar Hu.*

⁴⁹³ et *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; ex Vat.*

⁴⁹⁴ consulto *Til, Hg, Bō, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; consultu Vat, Va.*

⁴⁹⁵ Caluisiano *Au, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; Caluitiano Vat, Til, Hg, Bō, Va.*

⁴⁹⁶ et legata et dotes *Hg³⁻⁵, Bō, Kr, S/K, Bav; et legata dotes Vat; et legatas dotes Til, Hg¹⁻²; et legata dotesque Va; et legata aut dotem Hu; et legata [dotes] gl. Sch, Av.*

⁴⁹⁷ dos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; dox Vat.*

⁴⁹⁸ relictum *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; relicto Vat.*

⁴⁹⁹ iure *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; iuri Vat.*

⁵⁰⁰ ceperit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; coeperit Vat.*

⁵⁰¹ cecidit *Vat, Til, Hg¹⁻³, Sch, Av; ceciderit Cuj Notae, Hg⁴⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav.*

⁵⁰² caelib⁵⁰² *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; celibi Vat; coelib⁵⁰² Til, Hg.*

⁵⁰³ caelebs *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; celebs Vat; coelebs Til, Hg.*

⁵⁰⁴ paruierit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; paruit Vat.*

⁵⁰⁵ decesserit *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; decesserint Vat.*

⁵⁰⁶ pereger *Vat, (peraeget) Til, Hg²⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Bav; peregrinus Cuj Notae, Hg¹, Hu, Sch, Av.*

⁵⁰⁷ caduca *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; caducam Vat.*

⁵⁰⁸ onere *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; onore Vat.*

⁵⁰⁹ libertates *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; libertatis Vat.*

⁵¹⁰ et legata et fidei commissa *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Bav; et legato fidei commissa Vat; et*

cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere⁵¹¹ fiunt caduca⁵¹².

[XVIII. Qui habeant ius antiquum in caducis]

1. Item liberis et parentibus testatoris⁵¹³ usque ad tertium gradum lex⁵¹⁴ Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis⁵¹⁵, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

[XIX. De dominiis⁵¹⁶ et acquisitionibus rerum]

1. Omnes res aut mancipi⁵¹⁷ sunt aut nec mancipi⁵¹⁸. mancipi⁵¹⁹ res sunt praedia in Italico solo⁵²⁰, tam⁵²¹ rustica⁵²², qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aquaeductus⁵²³; item serui et quadrupedes⁵²⁴, quae dorso collouentur, uelut boues, muli, equi⁵²⁵, asini. ceterae⁵²⁶ res nec mancipi⁵²⁷ sunt. elefanti et cameli, quamuis collo dorsouentur, nec mancipi⁵²⁸ sunt, quoniam bestiarum numero sunt. 2. Singularum rerum

legata [fideicommissa] *gl. Sch*; et legata uel fideicommissa *Hu*; et legata fideicommissa *Au*.

⁵¹¹ onere *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; honere *Vat*.

⁵¹² scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca *gl. Sch*.

⁵¹³ testatoris *Cuj Obs 19, 30, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testatores *Vat, Til*.

⁵¹⁴ lex *Vat²*; le *Vat¹*.

⁵¹⁵ *add.* qui ex testamento capere non possunt *Ms Aur teste Ch*.

⁵¹⁶ dominiis *Vat, Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dominio *Bō*.

⁵¹⁷ mancipi *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵¹⁸ mancipi *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵¹⁹ mancipi *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; Mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵²⁰ itali co*solo *Vat¹*.

⁵²¹ tam *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; aut *Vat*.

⁵²² rustica *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; rustico *Vat*.

⁵²³ aquaeductus *Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; aqueductus *Vat*; et aquaeductus *Til, Hg¹⁻²*.

⁵²⁴ quadrupedes *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quadrupedis *Vat*.

⁵²⁵ equi *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; aequi *Vat*.

⁵²⁶ ceterae *Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ceteres *Vat¹*.

⁵²⁷ mancipi *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵²⁸ mancipi *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

dominia⁵²⁹ nobis *adquiruntur*⁵³⁰ mancipatione, traditione, usucapione, in iure cessione⁵³¹, adiudicatione, lege. 3. Mancipatio propria species alienationis est⁵³² rerum mancipi⁵³³; eaque⁵³⁴ fit certis uerbis, libripende et quinque *testibus praesentibus*⁵³⁵. 4. Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos colonarios⁵³⁶ Latinosque Iunianos⁵³⁷ eosque peregrinos⁵³⁸, quibus commercium datum est. 5. *Commercium*⁵³⁹ est⁵⁴⁰ emendi uendundique⁵⁴¹ inuicem ius. 6. Res mobiles⁵⁴² non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures quam quot⁵⁴³ manu capi possunt; immobiles⁵⁴⁴ autem etiam plures simul, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt. 7. *Traditio propria*⁵⁴⁵ est alienatio rerum nec mancipi. *harum rerum*⁵⁴⁶ *dominia*⁵⁴⁷ ipsa *traditione*⁵⁴⁸ adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt⁵⁴⁹ nobis. 8. *Usucapione* *dominia*⁵⁵⁰

⁵²⁹ *dominia* *Vat*, *Til*, *Hg*, *Va*, *Av*; *dominium* *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*.

⁵³⁰ *adquiruntur* *Til*, *Hg*, *Va*, *Av*; *adquiritur* *Vat*, *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*.

⁵³¹ *usucapione*, in iure cessione *conl. paragraphis octauo et nono* *Til*, *Hg*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *Sch*; in iure cessione *usucapione* *Vat*, *Bö*, *Av*.

⁵³² *est* *Cuj Notae*, *Hg*¹, *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *est et* *Vat*, *Til*, *Hg*²⁻⁵, *Va*.

⁵³³ *mancipi* *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Av*; *mancipii* *Kr*, *Bav*.

⁵³⁴ *eaque* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *ea quae* *Vat*.

⁵³⁵ *testibus praesentibus* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *testes praesentes* *Vat*.

⁵³⁶ *colonarios* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *colonarius* *Vat*; *coloniarios* *Hu*, *S/K*.

⁵³⁷ *Latinosque Iunianos* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *latinusque iunianus* *Vat*.

⁵³⁸ *peregrinos* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *peregrinus* *Vat*.

⁵³⁹ *commercium* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *commertium* *Vat*.

⁵⁴⁰ *est* *suppl. manus secunda: om. Vat*¹.

⁵⁴¹ *uendundique* *Vat*², *Bö*, *Va*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Av*; *uendendi* *Vat*¹; *uendendique* *Til*, *Hg*, *Kr*, *Bav*.

⁵⁴² *mobiles* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *mobilis* *Vat*.

⁵⁴³ *plures quam quot* *Ca*, *Hg*³⁻⁵, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *plures quam quod* *Vat*; *plures quam quae* *Til*, *Hg*¹⁻²; *plures simul quam quot (simul reuocato ex sequenti uersu)* *Hu*.

⁵⁴⁴ *immobiles* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *immobilis* *Vat*.

⁵⁴⁵ *Traditio propria* *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *traditio***propria* *Vat*¹; *traditio aequae propria* *Hu*.

⁵⁴⁶ *rerum nec mancipi. harum rerum* *Cuj Obs* 17, 28, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *rerum. necmancipiarum rerum* *Vat*; *rerum. Nec mancipi rerum* *Til*; *rerum nec mancipii. Harum rerum* *Kr*, *Bav*; *rerum nec mancipi. harum enim rerum* *Hu*.

⁵⁴⁷ *dominia* *Vat*, *Til*, *Hg*, *Va*, *Sch*, *Av*; *dominium* *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Bav*.

⁵⁴⁸ *traditio* *Vat*¹ (*suppl. manus secunda*).

⁵⁴⁹ *sunt* *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; *sint* *Hu*.

⁵⁵⁰ *dominia* *Vat*, *Til*, *Hg*, *Va*, *Sch*, *Av*; *dominium* *Bö*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Bav*.

adipiscimur tam *mancipi*⁵⁵¹ rerum, quam nec *mancipi*⁵⁵². usucapio est autem domini adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, *immobilium*⁵⁵³ biennii. 9. In iure cessio quoque communis alienatio est et *mancipi*⁵⁵⁴ rerum et nec *mancipi*⁵⁵⁵. quae⁵⁵⁶ fit per tres personas, in iure *cedentis*, *uindicantis*, *addicentis*⁵⁵⁷. 10. In iure cedit dominus; uindicat is, cui *ceditur*⁵⁵⁸; addicit praetor. 11. In iure cedi res etiam *incorporales*⁵⁵⁹ possunt, uelut ususfructus et hereditas et tutela legitima *libertae*⁵⁶⁰. 12. Hereditas in iure ceditur uel antequam adeatur, uel posteaquam adita fuerit. 13. Antequam adeatur, in iure cedi potest legitimo ab herede⁵⁶¹; posteaquam adita est, tam a⁵⁶² legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. 14. Si, antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde⁵⁶³ heres fit, cui cessa est, ac⁵⁶⁴ si ipse heres legitimus esset; quod si posteaquam⁵⁶⁵ adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui *cessit*⁵⁶⁶, permanet heres, et ob id creditoribus defuncti manet obligatus; debita uero pereunt, id est debitores defuncti liberantur; 15. res autem corporales, *quasi* singulae in iure *cessae essent*⁵⁶⁷, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas. 16. Adiudicatione

⁵⁵¹ *mancipi* *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *mancepi* *Vat*; *mancipii* *Kr, Bav*.

⁵⁵² *mancipi* *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *mancepi* *Vat*; *mancipii* *Kr, Bav*.

⁵⁵³ *immobilium* *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *immobilium* *Vat, Bō, Va*.

⁵⁵⁴ *mancipi* *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *mancepi* *Vat*; *mancipii* *Kr, Bav*.

⁵⁵⁵ *mancipi* *Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; *mancepi* *Vat*; *mancipii* *Kr, Bav*.

⁵⁵⁶ quae *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eaque *Schi*.

⁵⁵⁷ *cedentis uindicantis addicentis* *Sa, Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *cedentes uindicantes addicentes* *Vat, Til, Hg¹⁻²*.

⁵⁵⁸ *ceditur* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *cedetur* *Vat*.

⁵⁵⁹ *incorporales* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *incorporalis* *Vat*.

⁵⁶⁰ *libertae* *Vat, Cuj Notae, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; et *libertas* *Til*.

⁵⁶¹ legitimo ab herede *Hg, Sch, Av*; legitime ab herede *Vat, Til*; ab herede legitimo *Cuj Notae, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁵⁶² tam a legitimo *Vat² (manus secunda)*; tam legitimo *Vat¹*.

⁵⁶³ proinde *Vat, Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perinde *Til, Hg¹⁻²*.

⁵⁶⁴ ac *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hac *Vat*.

⁵⁶⁵ posteaquam *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; posteaquam *Vat*.

⁵⁶⁶ is qui *cessit* *Cuj Obs 17, 28, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; his qui *cesset* *Vat*; is cui cessa est *Til*.

⁵⁶⁷ *quasi* singulae in iure *cessae essent* *Schi, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quoties singulae in iure *cesse* sunt *Vat*; quoties singulae in iure *cessae* sunt *Til, Hg*.

dominia⁵⁶⁸ nanciscimur per formulam familiae herciscundae⁵⁶⁹, quae locum habet inter coheredes⁵⁷⁰; et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex heredibus⁵⁷¹ aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue mancipi⁵⁷² siue nec mancipi⁵⁷³ sit. 17. Lege nobis acquiritur uelut caducum uel ereptorium⁵⁷⁴ ex lege Papia Poppaea⁵⁷⁵, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue mancipi⁵⁷⁶ res sint⁵⁷⁷ siue nec mancipi⁵⁷⁸. 18. Acquiruntur autem⁵⁷⁹ nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu mancipioe habemus. itaque si quid⁵⁸⁰ mancipio puta⁵⁸¹ acceperint⁵⁸², aut traditum eis sit, uel stipulati⁵⁸³ fuerint, ad nos pertinet. 19. Item si heredes instituti⁵⁸⁴ sint legatumue eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis acquirunt, et legatum ad nos pertinet. 20. Si seruus alterius in bonis, alterius ex iure⁵⁸⁵ Quiritium sit, ex omnibus causis⁵⁸⁶ acquirit⁵⁸⁷ ei, cuius in bonis est. 21. Is, quem⁵⁸⁸ bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis acquirit ex duabus causis tantum, id est,

⁵⁶⁸ dominia *Vat, Til, Hg, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; dominium *Bö, Hu, S/K*.

⁵⁶⁹ herciscundae *Vat, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; erciscundae *Til, Hg*.

⁵⁷⁰ coheredes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quos heredes *Vat*.

⁵⁷¹ heredibus *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; coheredibus *Hu*.

⁵⁷² mancipi *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵⁷³ mancipi *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵⁷⁴ ereptorium *Cuj Rec ad C. 6, 35, Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; erepturium *Vat*; ereptitium *Til, Hg¹⁻³*.

⁵⁷⁵ Poppaea *Sg, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; popea *Vat, Til*.

⁵⁷⁶ mancipi *Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵⁷⁷ sint *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sit *mauult Hu*.

⁵⁷⁸ mancipi *Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; mancepi *Vat*; mancipii *Kr, Bav*.

⁵⁷⁹ autem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aut *Vat*.

⁵⁸⁰ si quid *Hg²⁻⁵, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; si quidem *Vat, Til, Hg¹*; si quid eae *Hu*.

⁵⁸¹ mancipio puta *Vat, Hg³⁻⁵, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; mancipio per errorem *Bö*; mancipio puta *interpositionis notis incluserunt Til, Hg¹⁻²*.

⁵⁸² acceperint *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; acceperit *Vat*.

⁵⁸³ stipulati *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; stipulatae *Hu*.

⁵⁸⁴ instituti *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; institutae *Hu*.

⁵⁸⁵ iure *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

⁵⁸⁶ causis* *Vat¹*.

⁵⁸⁷ acquirit *Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; acquirit *Vat, Til, Hg¹⁻³*.

⁵⁸⁸ quem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quam *Vat*.

quod ex re nostra et quod ex operis⁵⁸⁹ suis acquirit: extra has autem causas aut sibi⁵⁹⁰ acquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt et in eo seruo, in quo tantum usumfructum habemus.

[XX. De testamentis]

1. Testamentum est mentis⁵⁹¹ nostrae iusta contestatio⁵⁹² in id sollemniter⁵⁹³ factum⁵⁹⁴, ut post mortem nostram ualeat. 2. Testamentorum genera fuerunt tria, unum, quod calatis comitiis⁵⁹⁵, alterum, quod in procinctu, tertium, quod per *aes et*⁵⁹⁶ libram appellatum est. his⁵⁹⁷ duobus testamentis abolitis hodie⁵⁹⁸ solum in usu est, quod per *aes et*⁵⁹⁹ libram fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento⁶⁰⁰ libripens adhibetur⁶⁰¹ et familiae emptor et non minus quam quinque testes⁶⁰², cum quibus testamenti factio est. 3. Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, testis⁶⁰³ aut libripens⁶⁰⁴ adhiberi⁶⁰⁵ non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae emptorem⁶⁰⁶ fit, et ob id⁶⁰⁷ domestici testes adhibendi non sunt. 4. Filio familiam

⁵⁸⁹ operis *Ch, Hg^{4,4-5}, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; operibus *Vat, Til, Hg²⁻³*.

⁵⁹⁰ sibi *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; si *Vat*.

⁵⁹¹ mentis *Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; mentes *Vat*.

⁵⁹² contestatio *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; contentio *Vat*; testatio id est declaratio *Ms Gerv teste Ch*.

⁵⁹³ sollemniter *Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sollemniter *Vat, Bō*; solenniter *Til, Hg*.

⁵⁹⁴ factum *Vat, Til, Hg¹⁻², Kr, Bav*; facta *Sg, Hg²⁻⁵, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*.

⁵⁹⁵ comitiis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; comitis *Vat*.

⁵⁹⁶ per aes et *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perhesit *Vat*.

⁵⁹⁷ est. his *Vat, Bō, Va, Kr, S/K, Bav*; est. illis *Til, Hg, Av*; est. sed illis *Hu*.

⁵⁹⁸ hodie *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hodiae *Vat*.

⁵⁹⁹ per aes et *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perhesit *Vat*.

⁶⁰⁰ testamento *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; per errorem testamentum *Au*.

⁶⁰¹ libripens adhibetur *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; librae pensa debetur *Vat*.

⁶⁰² cives Romani puberes *add. Ms Gerv teste Ch*.

⁶⁰³ testis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶⁰⁴ aut libripens *Cuj Notae, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ad librae pensa *Vat, Til*.

⁶⁰⁵ adhibere *Vat¹*.

⁶⁰⁶ emptorem *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; emptio *Vat*.

⁶⁰⁷ ob id *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ob id *ad initium paragraphi sequentis collocavit Hu*.

ememente⁶⁰⁸ pater eius testis⁶⁰⁹ esse non potest. 5. Ex⁶¹⁰ duobus fratribus, qui in eiusdem⁶¹¹ patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis⁶¹² esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipio accipit⁶¹³, acquirit patri, cui filius suus testis⁶¹⁴ esse non debet. 6. Pater et⁶¹⁵ qui in potestate eius est, item⁶¹⁶ duo fratres, qui in eiusdem⁶¹⁷ patris potestate sunt, testes utrique, uel alter testis⁶¹⁸, alter libripens⁶¹⁹ fieri possunt, alio familiam emente⁶²⁰; quoniam nihil nocet ex una domo⁶²¹ plures testes alieno negotio adhiberi. 7. Mutus, surdus, furiosus⁶²², pupillus, femina neque familiae emptor esse⁶²³, neque testis⁶²⁴ libripensue⁶²⁵ fieri potest. 8. Latinus Iunianus et familiae emptor et testis⁶²⁶ et libripens⁶²⁷ fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est. 9. In testamento, quod per aes et⁶²⁸ libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti. nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas

⁶⁰⁸ Filio familiam emente *Sg, Hg^l, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; filio familiae mente *Vat*; filio familiae emente *Til, Hg²⁻³* (*sed in praefatione quintae editionis filio familias familiam emente*); ob id et filio familiae familiam emente *Hu*.

⁶⁰⁹ testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶¹⁰ Ex *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; et ex *Hu*.

⁶¹¹ eiusdem *Cuj Notae, Hg^l, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eodem *Vat*; eadem *Til, Hg²⁻⁵*.

⁶¹² testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶¹³ mancipio accipit *Sg, Hg²⁻⁵, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; mancipium accepit *Vat*; mancipium accipit *Til, Hg^l*.

⁶¹⁴ testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶¹⁵ Pater et *Vat, Cuj Notae, Hg, S/K, Sch, Av*; pater nec non is *I. 2, 10, 8*; pariter et *Til*; Pater et filius *suppl. conl. D. 22, 5, 17 Schi, Bö, Va, Kr, Bav*; At pater et filius *Hu*.

⁶¹⁶ item *conl. I. 2, 10, 8 et D. 22, 5, 17 Schi, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; institutus *Vat*; constitutus *Til, Hg*.

⁶¹⁷ eiusdem *conl. D. 22, 5, 17, I. 2, 10, 8 Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eius *Vat*.

⁶¹⁸ testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶¹⁹ libripens *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; librae pens *Vat*.

⁶²⁰ familiam emente *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; familiae mente *Vat*.

⁶²¹ domo *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, Sch, Bav, Av*; domu *Vat, Va, S/K*.

⁶²² seruus, peregrinus *putat forsitan excidisse Hu*.

⁶²³ esse *Vat, Hg²⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; esse *om. Til, Hg^{l-2}*.

⁶²⁴ testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶²⁵ libripensue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; libraepensue *Vat*.

⁶²⁶ testis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testes *Vat*.

⁶²⁷ libripens *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; librae pens *Vat*.

⁶²⁸ per aes et *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perhesit *Vat*.

testamenti testator⁶²⁹ tenens ita dicit⁶³⁰: ‘haec ut in his tabulis cerisue scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor; itaque uos, Quirites⁶³¹, testimonium *perhibetote*⁶³². quae nuncupatio et⁶³³ ‘testatio’ uocatur. 10. Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus [Marcus]⁶³⁴ constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit. 11. Qui de statu suo incertus est *factus*, quod patre peregre mortuo ignorat, se sui iuris esse⁶³⁵, testamentum facere non potest. 12. Inpubes⁶³⁶, licet sui iuris sit, facere testamentum⁶³⁷ non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. 13. Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege *bonis*⁶³⁸ interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptoris⁶³⁹ exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re⁶⁴⁰ possit; prodigus, quoniam commercium⁶⁴¹ illi interdictum est, et ob id *familiam*⁶⁴² mancipare non potest. 14. Latinus Iunianus, item is,

⁶²⁹ testator *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testor *Vat*.

⁶³⁰ dicit *Vat*² teste *Boeckingio, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dicti *Vat*² (*manus secunda*) teste *Kruegero*; dic*** *Vat*¹.

⁶³¹ Quirites *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quaeritis *Vat*.

⁶³² *perhibetote Cuj Obs 6, 37, Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *praebitote Vat, Til, Hg², Va*.

⁶³³ *et *Vat*¹.

⁶³⁴ *Marcus conl. I. 2, 12 pr. del. Cuj Notae, Hg¹, Bö (qui in notis prop. militibus pro Marcus ex coniectura Hermanni Cannegieteri et concessit pro sequente constituit), Kr, S/K, Sch, Bav, Av; Marcus Vat, Til, Hg²⁻⁵; olim aliique, et postremo diuus ante Marcus suppl. Va; moribus Hu.*

⁶³⁵ est *factus*, quod pater peregre mortuo ignorat se sui iuris esse *Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav*; est *facto* quod patre peregre mortuo ignorat se sui iuris esse *Vat, Av*; est (facito quod patre peregre mortuo, ignorat se sui iuris esse) *Til, Hg¹⁻³*; est (fac ita, quod patre peregre mortuo, ignorat, se sui iuris esse) *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵*; est (fac eo, quod patre peregre mortuo ignorat, se sui iuris esse) *Hu*.

⁶³⁶ *inpubes Bö, Hu, S/K, Sch, Av; inpubis Vat, Va; impubes Til, Hg, Kr, Bav.*

⁶³⁷ *facere testamentum Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; testamentum facere Til, Hg¹⁻².*

⁶³⁸ *bonis Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; nobis Vat.*

⁶³⁹ *emptoris Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; emptores Vat.*

⁶⁴⁰ *de ea re Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Hu, S/K, Sch; de sua re Hg⁴⁻⁵, Bö, Kr, Bav, Av; recte eam Va.*

⁶⁴¹ *commecium Til, Hg¹⁻³, Sch, Av; commertium Vat; commercio ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav.*

⁶⁴² *familiam Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; familia Vat.*

qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero⁶⁴³ est, quoniam nec quasi ciuis⁶⁴⁴ Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae⁶⁴⁵ ciuitatis *ciuis est*⁶⁴⁶, ut *secundum*⁶⁴⁷ *leges*⁶⁴⁸ ciuitatis suae testetur. 15. Feminae post duodecimum annum *aetatis*⁶⁴⁹ testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela *sunt*⁶⁵⁰. 16. Seruus publicus *populi Romani*⁶⁵¹ *partis dimidia*⁶⁵² testamenti faciendi habet ius⁶⁵³.

[XXI. Quemadmodum heres institui debeat]

1. Heres institui recte potest his uerbis: ‘Titius heres esto, Titius⁶⁵⁴ heres sit, Titium heredem esse iubeo’; illa autem institutio ‘heredem instituo, heredem facio’ plerisque inprobata⁶⁵⁵ est.

[XXII. Qui heredes institui possunt⁶⁵⁶]

1. Heredes institui possunt, qui testamenti factionem⁶⁵⁷ cum testatore habent. 2. Dediticiorum numero⁶⁵⁸ heres institui non potest, quia pe-

⁶⁴³ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

⁶⁴⁴ ciuis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

⁶⁴⁵ certae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; certe *Vat*.

⁶⁴⁶ ciuis est *Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K*; sit ciuis *Sa, Va*; sciens *Vat, Til, Hg¹⁻²*.

⁶⁴⁷ secundum *Bl (huius editionis v. 28, 1), Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aduersus *Vat, Til, Hg*.

⁶⁴⁸ leges *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legis *Vat*.

⁶⁴⁹ aetatis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; etatis *Vat*.

⁶⁵⁰ sunt *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Vat, Til, Hg¹⁻³*.

⁶⁵¹ *populi Romani Cuj Notae, Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; praetoriani *Vat*; praetorisue *Til*; pro *Hg²*.

⁶⁵² *partis dimidia Hg³⁻⁵, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; partes dimidiam *Vat*; parte dimidia *Til, Hg¹⁻²*; in partem dimidiam *Va*; pro peculii parte dimidia *Hu*.

⁶⁵³ habet ius *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; habitus quae ad modum heres institui debeat *Vat*.

⁶⁵⁴ *sto titius Vat² (manus sec.)*; est *****tius Vat¹.

⁶⁵⁵ inprobata *Vat, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; improbata *Til, Hg, Kr, Bav*.

⁶⁵⁶ possunt *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; possint *Hg⁴⁻⁵*.

⁶⁵⁷ factionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; factione *Vat*.

⁶⁵⁸ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

regrinus est, cum quo testamenti factio non est. 3. *Latinus Iunianus* si quidem mortis⁶⁵⁹ testatoris tempore uel intra diem cretionis cuius Romanus sit, heres esse potest; quodsi Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona *caelibis*⁶⁶⁰ propter legem Iuliam⁶⁶¹. 4. Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: ‘quisquis primus⁶⁶² ad funus meum uenerit, heres esto’; quoniam certum consilium debet esse testantis. 5. Nec municipia⁶⁶³ nec municipes⁶⁶⁴ heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, et⁶⁶⁵ neque cernere uniuersi, neque pro herede *gerere*⁶⁶⁶ possunt⁶⁶⁷, ut heredes fiant: senatus consulto⁶⁶⁸ tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. sed⁶⁶⁹ fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique⁶⁷⁰ hoc senatus consulto prospectum est. 6. Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos senatus consulto⁶⁷¹ constitutionibus⁶⁷² principum instituere concessum est, sicuti Iouem Tarpeium⁶⁷³, Apollinem Didymaeum⁶⁷⁴ *Mileti*⁶⁷⁵, Martem in Gallia,

⁶⁵⁹ quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. Latinus Iunianus si quidem mortis *Cuj Notae*, Hg, Bö, Va, Kr, Bav, Av; quia peregrinus est cum quo testamenti factio non est. Si quidem mortis *Vat, Sch*; quia peregrinus est. Cum quo testamenti factio non est, siquidem mortis *Til*; quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. Latinus Iunianus heres institui potest; et si quidem mortis *Hu*; quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. Latinus Iunianus heres institutus si quidem mortis *S/K*.

⁶⁶⁰ in persona caelibis Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; in personam celebis *Vat*; in persona coelibis *Til, Hg*.

⁶⁶¹ Iuliam *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; iulia *Vat*.

⁶⁶² primus *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; primum *Vat*.

⁶⁶³ municipia *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; municipium *Hu, S/K*.

⁶⁶⁴ municipes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; municipis *Vat*.

⁶⁶⁵ et Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; ut *Vat, Til, Hg*.

⁶⁶⁶ pro herede gerere *Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; proheredeherede cernere *Vat¹*; proheredeherede cernere *Vat² (manus altera)*; pro libito de herede cernere *Til, Hg¹⁻²*.

⁶⁶⁷ possunt *Vat, Til, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; possint *Ch, Hg*.

⁶⁶⁸ consulto *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consultu *Vat, Va*.

⁶⁶⁹ sed *Vat, Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sed et *Cr, Va*.

⁶⁷⁰ denique *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; deque *Hg⁴⁻⁵*.

⁶⁷¹ consulto *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; consultis *Hu*.

⁶⁷² constitutionibus *Bö, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; constitutionibus *Vat, Til, Hg, Va, Sch*.

⁶⁷³ Tarpeium *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Terpeium *Vat*.

⁶⁷⁴ Apollinem Didymaeum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Apollinem Didymeum *Vat*.

⁶⁷⁵ Mileti *Mo, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sicuti *Vat, Til, Hg, Bö*; sicuti *om. Va*.

Mineruam Iliensem⁶⁷⁶, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum Sipylenen, Nemesim⁶⁷⁷ quae Smyrnae⁶⁷⁸ colitur, et Caelestem⁶⁷⁹ Salinensem⁶⁸⁰ Carthaginis⁶⁸¹. 7. Seruos heredes instituere⁶⁸² possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes⁶⁸³ cum libertate uel sine libertate. 8. Eum seruum, qui tantum in bonis noster⁶⁸⁴ est, nec cum libertate⁶⁸⁵ heredem instituere possumus, quia Latinitatem⁶⁸⁶ consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. 9. Alienos seruos⁶⁸⁷ heredes instituere possumus eos tantum⁶⁸⁸, quorum cum domini⁶⁸⁹ testamenti factionem⁶⁹⁰ habemus. 10. Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius pro parte nostra⁶⁹¹; sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. 11. Proprius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius. 12. Quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit⁶⁹² institutio. 13. Alienus seruus heres institutus si quidem in ea⁶⁹³ causa permanserit, iussu do-

⁶⁷⁶ Iliensem *Tu* 7, 21, *Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; miliensem *Vat*; Meliensem *Til*.

⁶⁷⁷ Sipylenen, Nemesim *ex Iahnni coniectura Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sipelensim *Vat*; Cybelem *eam Til*; Sipelensim *Hg*; Sipylenem *Bö*; Sipylenem *Hu*.

⁶⁷⁸ Smyrnae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hysmirne *Vat*.

⁶⁷⁹ Caelestem *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; celestem *Vat*; Coelestem *Til, Hg²*; Coelestem *Hg^{1, 3-5}*.

⁶⁸⁰ Salinensem *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; Sidonensem *La*; Selenen deam *Hu*.

⁶⁸¹ Carthaginis *Vat, Til, Hg, Bö, Hu, Sch, Av*; Carthagini *Ca, Va, Kr, S/K, Bav*.

⁶⁸² heredes instituere *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredis instituhere *Vat*.

⁶⁸³ communes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; communis *Vat*.

⁶⁸⁴ noster *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; nostris *Sg*.

⁶⁸⁵ libertate *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; libertatem *Vat*.

⁶⁸⁶ Latinitatem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; latinitate *Vat*.

⁶⁸⁷ alienos seruos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; alienus seruus *Vat*.

⁶⁸⁸ tantum *Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tamen *Vat, Til, Hg¹⁻³*.

⁶⁸⁹ domini *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; domini *Vat*.

⁶⁹⁰ factionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; factione *Vat*.

⁶⁹¹ pro parte nostra *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; pro parte nostra *Hu in contextu, sed in notis adfirmat se propter partem nostram mauelle*.

⁶⁹² consistit *Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consetit *Vat¹*; consistit *Vat²*; constat *Til, Hg¹⁻²*.

⁶⁹³ ea *Vat, Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eadem *Ca, Va*.

mini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem. 14. Sui heredes⁶⁹⁴ instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii⁶⁹⁵, quem⁶⁹⁶ in potestate habemus. 15. Postumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero⁶⁹⁷ sunt. 16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim⁶⁹⁸ exheredatus, non patitur ualere testamentum. 17. Reliquae uero personae liberorum, uelut filia, nepos⁶⁹⁹, neptis⁷⁰⁰, si praeteritae sint, ualet testamentum, scriptis⁷⁰¹ heredibus ad crescunt, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. 18. Postumi quoque⁷⁰² liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agnatione⁷⁰³ rumpunt⁷⁰⁴. 19. Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt⁷⁰⁵, possumus instituere⁷⁰⁶ heredes: si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, ex lege Iunia⁷⁰⁷. 20. Filius, qui in potestate est, si non instituat heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. 21. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma cetera-

⁶⁹⁴ sui heredes *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sui heredes uel heredes *Hu*.

⁶⁹⁵ filii *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; filii *Vat, Va*.

⁶⁹⁶ quem *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quem *Vat*.

⁶⁹⁷ numero *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numerum *Vat*.

⁶⁹⁸ nominatim *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; nominati quo *Vat*; nominatim in *contextu*, nominatim ut oportet in *notis prop. Va*; nominatim ut oportet *Av*.

⁶⁹⁹ nepos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nepus *Vat*.

⁷⁰⁰ neptis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; neptes *Vat*.

⁷⁰¹ scriptis *Vat, Til, Hg, Va, Sch, Av*; sed scriptis *Cuj Notae, Kr, S/K, Bav*; scriptis *Bö in contextu*, sed in *notis adfirmat se scriptisque mauelle*; quo scriptis *Hu*.

⁷⁰² quoque *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quicumque *Hu*.

⁷⁰³ agnatione *Til, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; agnitione *Vat*; adgnatione *Hg*.

⁷⁰⁴ rumpunt *Cuj Notae, Hg¹⁻³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; rumpuntur *Vat*; rumpitur *Til, Hg²*.

⁷⁰⁵ sunt *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hu*.

⁷⁰⁶ instituere *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; instituere *Vat*.

⁷⁰⁷ Iunia *Sg, Hg¹, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Iulia *Vat, Til, Hg²⁻⁵*.

que⁷⁰⁸ postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros; dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur⁷⁰⁹. 22. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati⁷¹⁰ sunt exheredandi; sed tutius⁷¹¹ est tamen nominatim eos exheredari; et id obseruatur magis. 23. Emancipatos⁷¹² liberos⁷¹³ *quamuis iure*⁷¹⁴ ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas uel inter ceteros⁷¹⁵; alioquin⁷¹⁶ contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur. 24. Inter necessarios heredes, id est seruos⁷¹⁷ cum libertate heredes scriptos⁷¹⁸, et suos *et*⁷¹⁹ necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes⁷²⁰ sunt⁷²¹. sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parentis⁷²² hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur⁷²³. 25. Extraneus heres si quidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si uero⁷²⁴ sine cretione, pro herede gerendo. 26. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui

⁷⁰⁸ ceteraeque *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ceteraeque *Vat*.

⁷⁰⁹ legetur *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legitur *Vat*.

⁷¹⁰ legati *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legati *Vat*.

⁷¹¹ tutius *Vat², Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; totius *Vat¹*.

⁷¹² Emancipatos *Sg, Hg^{1,4-5}, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Mancipatos *Vat, Til, Hg²⁻³*.

⁷¹³ liberos *Vat², Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; liberos *bis Vat¹*; liberos utriusque sexus *Hu*.

⁷¹⁴ *quamuis iure Sg, Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; qui in re *Vat*; cum iure *Til, Hg¹⁻²*; quos iure *Cuj, Hg³*.

⁷¹⁵ uel inter ceteros *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, S/K, Sch*; uel nominatim uel inter ceteros *ex Marezolli coniectura Hg⁴⁻⁵, Kr, Bav, Av*; uero inter ceteros *Bl, Va*.

⁷¹⁶ alioquin *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; alioqui *Til, Hg¹⁻²*.

⁷¹⁷ seruos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; seruus *Vat*.

⁷¹⁸ heredes scriptos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredis scriptus *Vat*.

⁷¹⁹ *et Cuj, Hg^{1,3-5}, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sit *Vat*; scilicet *Til, Hg²*.

⁷²⁰ herede *Vat¹*; heredes *Vat²*.

⁷²¹ sunt *Vat, Til, Hg, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; fiunt *conl. Gaio 2, 157 mauult Bö*.

⁷²² parentis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; parentes *Vat*.

⁷²³ *add. paragraphum 24a Hu*: Mancipatos liberos ab eo, cuius in mancipio sunt, item qui in remancipatione sunt, a parente cum libertate heredes scriptos praetor suorum locum habet; itaque et ipsis abstinendi potestas datur.

⁷²⁴ si uero *Cuj Obs 13, 16, Hg^{1,3-5}, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; siue *Vat, Til, Hg²*.

auctionem⁷²⁵ rerum hereditariarum facit, aut seruis hereditariis cibaria dat⁷²⁶. 27. Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expedit ei adire⁷²⁷ hereditatem nec ne, uelut: ‘Titius⁷²⁸ heres esto cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris poterisque. nisi ita creueris, exheres esto’. 28. ‘Cernere’ est uerba cretionis dicere ad hunc modum: ‘quod⁷²⁹ me Meuius⁷³⁰ heredem instituit⁷³¹, eam hereditatem adeo cernoque’. 29. Sine cretione heres institutus si constituerit, nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate⁷³², et amplius eam adire non potest. 30. Cum cretione uero⁷³³ heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit, nolle se heredem esse, tamen, si supersint dies cretionis, *paenitentia*⁷³⁴ actus cernendo heres fieri potest. 31. Cretio aut⁷³⁵ uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: ‘quibus scieris poterisque’; continua, in qua non adiciuntur. 32. Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi *dumtaxat*⁷³⁶ computantur, quibus sciuit⁷³⁷, se heredem institutum esse, et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit se heredem institutum, aut sciuit quidem, sed non potuit cernere. 33. Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: *instituti*⁷³⁸, qui primo gradu scripti sunt; substi-

⁷²⁵ auctionem *Cuj Notae*, Hg⁴⁻⁵, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; actionem *Vat*, Til, Hg²⁻³.

⁷²⁶ cibaria dat *Cuj Obs* 17, 28, Hg, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; cibaria mdat *Vat*; cibaria mandat *Til*.

⁷²⁷ expedit ei adire *Til*, Hg, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; expiatei ad hire *Vat*.

⁷²⁸ Titius *Til*, Hg, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; citius *Vat*.

⁷²⁹ quod *conl. Gai* 2, 166 B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; cum id *Vat*; cum *Til*, Hg.

⁷³⁰ me Meuius *Mo*, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; medius *Vat*; me Maeuius *Til*.

⁷³¹ instituit *Vat*, Hg⁴⁻⁵, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; instituerit *Til*, Hg¹⁻³.

⁷³² hereditate *Til*, Hg, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; hereditatem *Vat*.

⁷³³ uero *Vat*² (*manus altera*); u (?) ****o *Vat*¹.

⁷³⁴ paenitentia *Bö*, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; penitentiam *Vat*; poenitentia *Til*, Hg.

⁷³⁵ aut Hg³⁻⁵, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; autem *Vat*, Til, Hg¹⁻².

⁷³⁶ dumtaxat *La*, B^ö, Va, S/K, Sch, Hu; dantur *Vat*; dati *Til*; tantum *Cuj*, Hg, Kr, Bav, Av.

⁷³⁷ sciuit Hg⁴⁻⁵, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; scit *Vat*, Til, Hg¹⁻³; sciit *La*, B^ö, Va, Hu.

⁷³⁸ instituti *supp. Til*, Hg, B^ö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; instituti *om. Vat*.

tuti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes⁷³⁹ scripti⁷⁴⁰ sunt, uelut: ‘Titius⁷⁴¹ heres⁷⁴² esto cernitoque in diebus proximis centum, quibus scies⁷⁴³ poterisque: *quodni*⁷⁴⁴ ita creueris, exheres⁷⁴⁵ esto. tunc Meuius⁷⁴⁶ heres esto cernitoque in diebus *centum*⁷⁴⁷ et reliqua. similiter et deinceps substitui potest. 34. Si sub *inperfecta* cretione⁷⁴⁸ heres institutus sit, id est non adiectis his verbis: ‘si non creueris, exheres esto’, sed si ita: ‘si non creueris, tunc Meuius⁷⁴⁹ heres esto’, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit substitutum: sed postea diuus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quod si⁷⁵⁰ neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

[XXIII. Quemadmodum testamenta rumpuntur⁷⁵¹]

1. Testamentum iure factum⁷⁵² infirmatur duobus modis, si ruptum aut *inritum*⁷⁵³ factum sit. 2. Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud⁷⁵⁴ testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. 3. Agnascitur suus heres aut agnascendo, aut adoptando, aut in manum conueniendo, aut in locum sui heredis succedendo, uelut

⁷³⁹ sequentibus heredes *Cuj, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; sequentibus heredis *Vat*; sequentibus. Heredes *Til*.

⁷⁴⁰ scripti * sunt *Vat*^l.

⁷⁴¹ uelut Titius *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uel totius *Vat*.

⁷⁴² hered *Vat*^l?

⁷⁴³ scies *Vat, Cuj, Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; scieris *Til, Hg¹⁻³*.

⁷⁴⁴ quodni *conl. Gaius 2, 174 Bö, Kr, S/K, Bav, Av*; *om. Vat*; nisi *Til, Hg, Va, Sch*.

⁷⁴⁵ exheres *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; etheres *Vat*.

⁷⁴⁶ Meuius *Mo, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; medius *Vat*; Maevius *Til, Hg*.

⁷⁴⁷ in diebus centum *La, Bö, Va, Hu, S/K*; in diebus *Vat, Til, Hg, Kr, Sch, Av*.

⁷⁴⁸ *inperfecta cretione Bö, Hu, S/K, Sch*; *inperfectam cretionem Vat, Va*; *inperfectam cretionem Til, Hg¹⁻²*; *inperfecta cretione Hg³⁻⁵, Kr, Bav, Av*.

⁷⁴⁹ Meuius *Mo, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; medius *Vat*; Maevius *Til, Hg*.

⁷⁵⁰ si *om. Vat*^l.

⁷⁵¹ rumpuntur *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; rumpantur *Hg⁴⁻⁵*.

⁷⁵² Testamentum iure factum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testamento iure facto *Vat*.

⁷⁵³ *inritum Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *inirritum Vat*; *irritum Til, Hg, Hu*; *in irritum Va*.

⁷⁵⁴ aliud *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aliud *Vat, Va*.

nepos⁷⁵⁵ mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundaue⁷⁵⁶ mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestatem⁷⁵⁷. 4. *Inritum*⁷⁵⁸ fit testamentum, si testator⁷⁵⁹ capite diminutus⁷⁶⁰ fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit⁷⁶¹ heres. 5. Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi⁷⁶² decesserit, ex lege Cornelia, quae⁷⁶³ perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset. 6. Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure ciuili ruptum uel *inritum*⁷⁶⁴ factum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem⁷⁶⁵ dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum moreretur⁷⁶⁶, fuit; quam bonorum possessionem cum re, id est cum effectu, habent⁷⁶⁷, si nemo alius iure heres sit. 7. Liberis inpuberibus⁷⁶⁸ in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere⁷⁶⁹ parentes possunt duplici modo, id est aut eo, quo⁷⁷⁰ extraneis, ut, si heredes non extiterint⁷⁷¹ liberi, substitutus heres fiat;

⁷⁵⁵ nepos *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; nepus *Vat*.

⁷⁵⁶ secunda sequente uacuo spatio *Vat*¹; secundabit *Vat*² (*manus altera*); *idque in secundaue emendavit manus sec. XVI*.

⁷⁵⁷ potestatem *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; potestate *Vat*.

⁷⁵⁸ *inritum Bō, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *inirritum Vat*; *irritum Til, Hg, Hu*; in *irritum Va*.

⁷⁵⁹ testator *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testor *Vat*.

⁷⁶⁰ diminutus *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch*; deminutus *Kr, Bav, Av*.

⁷⁶¹ extiterit *Til, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; exteterit *Vat*; exstiterit *Hg*.

⁷⁶² si uero ibi *Vat, Cuj Notae, Hg*³⁻⁵, *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; si non ibi *Til*; si autem ibi *Ch, Hg*¹; si non, sed ibi *Hg*².

⁷⁶³ Cornelia quae *Cuj Notae, Hg*^{1, 3-5}, *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cornelia neque *Vat*; Cornelianam quae *Til, Hg*².

⁷⁶⁴ *inritum Kr, S/K, Bav*; *irritum Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, Sch, Av*.

⁷⁶⁵ possessionem *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; possessione *Vat*.

⁷⁶⁶ moreretur *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; moriretur *Vat, Va*.

⁷⁶⁷ quam bonorum possessionem cum re, id est cum effectu, habent *in praefatione Hg*⁵, *Va, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quam bonam possessionem cum re id est cum effectu habetur *Vat*; quae bona possessio cum re, id est, cum effectu habetur *Til*; quae bonorum possessio cum re, id est, cum effectu habetur *Cuj, Hg*¹⁻³; quam bonorum possessionem cum re, id est cum effectu habet *Hg*⁴⁻⁵.

⁷⁶⁸ inpuberibus *Vat, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; impuberibus *Til, Hg, Kr, Bav*.

⁷⁶⁹ heredes substituere *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredis substituere *Vat*.

⁷⁷⁰ quo *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cum *Vat*.

⁷⁷¹ extiterint *Vat, Til, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; exstiterint *Hg*.

aut proprio iure, *ut*⁷⁷² si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem⁷⁷³ decesserint, substitutus⁷⁷⁴ heres fiat. 8. Etiam *exheredatis*⁷⁷⁵ filiis substituere parentibus licet. 9. Non⁷⁷⁶ aliter inpuberi⁷⁷⁷ filio substituere quis *heredem*⁷⁷⁸ potest, quam si sibi quis⁷⁷⁹ heredem instituerit⁷⁸⁰ uel ipsum filium uel quemlibet alium. 10. Milites *quomodocumque*⁷⁸¹ fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quomodocumque uellent, quomodocumque possent⁷⁸², testari. idque testamentum, *quod miles*⁷⁸³ contra *iuris*⁷⁸⁴ regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit, uel post missionem intra annum.

[XXIV. De legatis]

1. Legatum est, quod *legis*⁷⁸⁵ modo, id est imperatiue, testamento relinquitur. nam ea, quae *precatiuo*⁷⁸⁶ modo relinquuntur, fideicommissa uocantur. 2. Legamus autem quattuor modis: per uindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. 3. Per uindicationem his uerbis legamus: ‘do lego, capito, sumito, *sibi habeto*⁷⁸⁷’.

⁷⁷² ut *Hg*³⁻⁵, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*; id est *Vat*, *Til*, *Hg*¹⁻², *Bö*, *Av*; id est *Hu*.

⁷⁷³ pubertatem *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; pubertate *Vat*.

⁷⁷⁴ substitutus *Vat*, *Til*, *Hg*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; ut substitutus *La*, *Bö*.

⁷⁷⁵ exheredatis *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; exhereditates *Vat*.

⁷⁷⁶ non *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; quemuis non *Hu* (quemuis *e* uoce quis *posita inter* sibi et heredem).

⁷⁷⁷ inpuberi *Vat*, *Bö*, *Va*, *S/K*, *Sch*, *Av*; impuberi *Til*, *Hg*, *Kr*, *Bav*; tamen inpuberi *Hu*.

⁷⁷⁸ heredem *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; heredem *Vat*.

⁷⁷⁹ sibi quis *Vat*, *Til*, *Hg*, *Kr*, *Sch*, *Bav*; sibi prius *La*, *Va*, *Av*; sibi *Hu*, *S/K*.

⁷⁸⁰ instituerit *Cuj Notae*, *Sg*, *Hg*¹⁻³⁻⁵, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; institueret *Vat*; institueret *Til*, *Hg*².

⁷⁸¹ quomodocumque *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; quomodocumque *Vat*.

⁷⁸² quomodocumque uellent, quomodocumque possent *Vat*, *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*; quomodocumque uelint, quomodocumque possint *ex Marezolli coniectura* *Av*.

⁷⁸³ idque testamentum quod miles *Til*, *Hg*¹⁻³, *Bö*, *Va*, *Kr*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; idque testamento cum illis *Vat*; idque testamentum cum miles *Hg*⁴⁻⁵; sed quod testamentum miles *Hu*.

⁷⁸⁴ iuris *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; iure *Vat*.

⁷⁸⁵ legis *Til*, *Hg*, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; leges *Vat*.

⁷⁸⁶ precatinio *Vat*¹.

⁷⁸⁷ sibi habeto *Ca*, *Hg*¹⁻⁴⁻⁵, *Bö*, *Va*, *Kr*, *Hu*, *S/K*, *Sch*, *Bav*, *Av*; siue habito *Vat*; siue habeto *Til*, *Hg*²; sibi habito *Hg*³.

4. Per damnationem his uerbis: ‘heres meus damnas esto dare, dato, facito, heredem meum dare iubeo’. 5. Sinendi modo ita: ‘heres meus damnas esto sinere Lucium Titium sumere illam rem sibi que habere’. 6. Per praeceptionem sic: ‘Lucius Titius illam rem praecipito’. 7. Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iure⁷⁸⁸ Quiritium testatoris⁷⁸⁹ fuerunt, mortis, et quo⁷⁹⁰ testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura⁷⁹¹ contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore⁷⁹² fuerint ex iure⁷⁹³ Quiritium. 8. Per damnationem omnes res legari⁷⁹⁴ possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. 9. Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari⁷⁹⁵ potest, quoniam dari non potest. 10. Sinendi modo legari⁷⁹⁶ possunt res propriae testatoris⁷⁹⁷ et heredis⁷⁹⁸ eius. 11. Per praeceptionem legari⁷⁹⁹ possunt res, quae etiam per uindicationem. 11a. Si ea res⁸⁰⁰, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure⁸⁰¹ Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano firmatur⁸⁰²; quo cautum est, ut quod minus pactis⁸⁰³ uerbis legatum est, perinde sit ac⁸⁰⁴ si optimo iure lega-

⁷⁸⁸ iure *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

⁷⁸⁹ testatoris *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testatores *Vat*.

⁷⁹⁰ quo *Bl, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quomodo *Vat*; quom *Bō, Hu*; quando *Til, Hg*.

⁷⁹¹ numero mensura *Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; numero mensuram *Vat*; mensura numero *Til, Hg¹⁻²*.

⁷⁹² tempore *Vat, Til, Hg, Kr, Sch*; tempore testatoris *La, Bō, Va, S/K, Av*; tempore eius *Hu*.

⁷⁹³ iure *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

⁷⁹⁴ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁷⁹⁵ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁷⁹⁶ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁷⁹⁷ testatoris *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testatores *Vat*.

⁷⁹⁸ heredis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredes *Vat*.

⁷⁹⁹ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁸⁰⁰ uindicationem. Si ea res *Cuj Notae, Hg¹, postea dist. (11a.) Hg²⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uindicationem si ea res *Vat, Til*.

⁸⁰¹ iure *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ius *Vat*.

⁸⁰² firmatur *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; confirmatur *Hu*.

⁸⁰³ pactis *Vat, Til, Hg¹, Sch*; perfectis siue probatis *Bō*; aptis ex *Victorii coniectura Hg²⁻⁵, Kr, S/K, Bav*; exactis *La, Va*; ratis *Hu*; peractis *Av*.

⁸⁰⁴ ac *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hac *Vat*.

tum esset⁸⁰⁵: optimum autem ius legati per damnationem est⁸⁰⁶. 12. Si duobus⁸⁰⁷ eadem res per uindicationem legata sit, siue⁸⁰⁸ coniunctim, uelut ‘Titio et Seio hominem Stichum⁸⁰⁹ do lego’, sive disiunctim, uelut ‘Titio hominem Stichum do lego, Seio eundem hominem do lego⁸¹⁰ iure ciuili concursu partes fiebant; non concurrente altero pars eius alteri adcrecebat⁸¹¹: sed post⁸¹² legem Papiam Poppaeam⁸¹³ non capientis⁸¹⁴ pars caduca fit. 13. Si per damnationem eadem res duobus legata⁸¹⁵ sit, si quidem coniunctim⁸¹⁶, singulis partes⁸¹⁷ debentur et non capientis pars iure ciuili in hereditate⁸¹⁸ remanebat, nunc autem caduca fit⁸¹⁹; quodsi disiunctim, singulis solidum⁸²⁰ debetur. 14. Optione autem legati per uindicationem data, legatarii electio est⁸²¹, ueluti: ‘hominem optato, elegito⁸²²’, idemque est et si tacite ... hominem ... heres ...

⁸⁰⁵ esset *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; est *Vat*.

⁸⁰⁶ optimum autem ius legati per damnationem est *collocauit in sequentem paragraphum Til; distinctionem sententiarum corr. Cuj Notae*.

⁸⁰⁷ est. Si duobus *Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; est si duobus *Vat, Til*.

⁸⁰⁸ siue *Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; si uero *Vat, Til, Hg*.

⁸⁰⁹ Stichum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; istic *Vat*.

⁸¹⁰ siue disiunctim, uelut ‘Titio hominem Stichum do lego, Seio eundem hominem do lego’ *om. Vat, suppl. Hg⁴⁻⁵ ante uerba legata sit, eadem uerba suppl. Bö post uerba legata sit; huc transtulit Va et omnes alii posteriores editores eius sententiam secuti sunt*; si quidem disiunctim, singulis in solidum debentur *post uerba legata sit suppl. Til, Hg¹⁻² (debetur Hg¹); siue disiunctim, id est, singulis in solidum post uerba legata sit ex coniectura Goeschenii prop. Hg³*.

⁸¹¹ iure ciuili concursu partes fiebant; non concurrente altero pars eius alteri adcrecebat *Hg, Bö, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; iure ciuili concursu partis fiebant non currente altero pars eius alteri adcrecebat *Vat*; iure ciuili, concursu, partes fiebant. Non currente altero, pars eius alteri adcrecebat *Til*; iure ciuili concursu partes fiebant. Non concurrente altero, pars eius alteri adcrecebat *Cuj Notae*; concursu partes fiunt; non concurrente altero pars eius iure ciuili alteri adcrecebat *Hu, S/K*.

⁸¹² post *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; per *mauult Hu*.

⁸¹³ Poppaeam *Sg, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; popeam *Vat, Til*.

⁸¹⁴ capientis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; capientes *Vat*.

⁸¹⁵ legata *Vat¹*; legati *Vat²*.

⁸¹⁶ coniunctim *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; coniunctum *Vat*.

⁸¹⁷ partes *Vat¹*; partis *Vat²*.

⁸¹⁸ hereditate *Hg^{1, 3-5}, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hereditatem *Vat, Til, Hg², Va*.

⁸¹⁹ et non capientis... remanebat; nunc autem caduca fit *interpositionis notis incluserunt La, Bö, Va*.

⁸²⁰ solidum *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; in solidum *Til, Hg¹⁻²*.

⁸²¹ legatarii electio est *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legatarii est electio *Hu*.

⁸²² ueluti ‘hominem optato, elegito’ *Vat, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ueluti ‘hominem

hominem dare⁸²³, heredis electio est, ... uelit dare⁸²⁴. 15. Ante heredis institutionem⁸²⁵ legari non potest, quoniam et⁸²⁶ potestas testamenti ab heredis institutione⁸²⁷ incipit. 16. Post⁸²⁸ mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. *in*⁸²⁹ mortis autem heredis tempus legari potest, uelut 'cum heres moriatur⁸³⁰'. 17. *Poenae*⁸³¹ causa legari⁸³² non potest. *poenae*⁸³³ autem causa legatur⁸³⁴, quod coercendi⁸³⁵ heredis *causa*⁸³⁶ relinquitur, ut faciat quid⁸³⁷ aut non faciat, non ut *ad* legatarium⁸³⁸ pertineat, ut puta hoc modo: 'si filiam tuam in matrimonio⁸³⁹ Titio conlocaueris⁸⁴⁰,

optato, eligito' *Til, Hg; haec uerba* ueluti 'hominem optato, elegito' post uindicationem data transtulit *Hu, qui etiam emendauit* uelut *et addidit Titius ante* hominem.

⁸²³ tacite ... hominem ... heres ... hominem dare *Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav; tacite in litura scripsit Vat² (manus altera): in sequentibus librarius ibi uacua spatia reliquit, ubi nos ... inseruimus, manus autem saec. XVI hiatus in Vat sic expleuit* tacite legauerim Titio hominem aut decem heres meus dato hominem dare; tacite legauerim Titio hominem, aut decem, heres meus dato hominem dare *Til, Hg⁴⁻⁵*; generaliter legauerim Titio hominem, at si ita heres meus damnas esto hominem dare *Cuj*; tacite legauerim Titio hominem. At si ita: heres meus damnas esto hominem dare *Hg¹⁻²*; ... hominem ... heres ... hominem dare *Hg³*; *lacunas codicis ita expleuit La*: tacite data sit optio hoc modo 'Titio hominem do lego'. si uero per damnationem, uelut 'heres meus damnas esto hominem dare'. *Huius sententiam secutus est Hu, qui ante* hominem dare *add.* Titio; tacite legauerim optionem: 'hominem do lego'. At si ita: 'heres meus damnas esto hominem dare' *Au*.

⁸²⁴ heredis electio est, ... uelit dare *Sch*; heredis electio est uelit dare *uacuo spatio inter est et uelit relicto a librario, in quo nisi X adscripsit manus saec. XVI*; heredis electio est *Til, Hg³*; heredis electio est, quem uelit dare *Cuj, Hg^{1-2, 4-5}, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Au*.

⁸²⁵ herede institutione *Vat (emendauit manus saec. XVI)*.

⁸²⁶ et *Vat, Til, Hg, Sch, Au*; vis et *Ca, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁸²⁷ institutionem *Vat (emendauit manus recens)*.

⁸²⁸ post *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Au*; etiam post *Hu*.

⁸²⁹ in *Til, Hg, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; et *Vat*; ad *La, Bö*.

⁸³⁰ moriatur *Vat, Til, Hg, Sch, Au*; morietur *La, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁸³¹ *poenae Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; *paene Vat*.

⁸³² legari *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; ligari *Vat*.

⁸³³ *poenae Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; *paene Vat*.

⁸³⁴ legatur *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; ligatur *Vat*.

⁸³⁵ coercendi *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; cohercendi *Vat, Bö, Va*.

⁸³⁶ causa *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; causa *om. Vat*.

⁸³⁷ quid *Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; quidem *Vat, Til*.

⁸³⁸ ad legatarium *Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Au*; legatarum *Vat*; legatum *Til, Hg¹⁻²*.

⁸³⁹ matrimonio *Vat, Til, Hg, Va, Kr, Sch, Bav*; matrimonium *Bö, Hu, S/K, Au*.

⁸⁴⁰ conlocaueris *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Bav*; collocaueris *Kr, Bav*.

decem *milia*⁸⁴¹ Seio dato'. 18. Incertae personae⁸⁴² legari non potest, ueluti 'quicumque filio meo⁸⁴³ filiam suam in matrimonio⁸⁴⁴ conlocauerit⁸⁴⁵, ei *heres meus*⁸⁴⁶ tot *milia*⁸⁴⁷ dato'. sub certa tamen demonstratione incertae⁸⁴⁸ personae legari potest, uelut 'ex cognatis meis, qui nunc sunt, qui *primus*⁸⁴⁹ ad funus meum uenerit, ei *heres meus* illud dato'. 19. Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut 'Titio⁸⁵⁰ fundum, quem a Titio emi, do lego', cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa⁸⁵¹ causa est uelut 'Titio, quoniam negotia mea curauit, fundum do lego', ut⁸⁵² negotia eius numquam Titius curasset. 20. A legatario legari non potest. 21. Legatum ab eo⁸⁵³ tantum dari potest, qui *heres institutus est*⁸⁵⁴ ideoque filio familiae herede⁸⁵⁵ instituto uel seruo, neque a patre neque a domino legari⁸⁵⁶ potest. 22. Heredi a semet ipso⁸⁵⁷ legari⁸⁵⁸

⁸⁴¹ decem milia *Til, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; decemi *Vat¹* (*decimi Vat²*) *sequente uacuo spatium: manus recens induxit litteras mi et uacuum spatium uerbo decem expleuit*; decem millia *Sg, Hg¹⁻²*; decem ... *Hg³⁻⁵*; decem milia *HS Bō, (decim)Vat*.

⁸⁴² Incertae personae *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Incerte persona *Vat*.

⁸⁴³ filio meo *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; filium meum *Vat*.

⁸⁴⁴ matrimonio *Vat, Til, Hg, Va, Kr, Sch, Bav*; matrimonium *Bō, Hu, S/K, Av*.

⁸⁴⁵ conlocauerit *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; collocauerit *Kr, Bav*.

⁸⁴⁶ heres meus *Sg, Hg^{1, 4-5}, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; homini *Vat, Til, Hg²⁻³*.

⁸⁴⁷ tot milia *Til, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tot mi *sequente uacuo spatium Vat: manus saeculi XVI* tot mi *induxit et centum substituit*; tot millia *Sg, Hg*; tot milia *HS Bō, Va*.

⁸⁴⁸ incertae *Vat²*; incerta *Vat¹*.

⁸⁴⁹ primus *Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; primo *Vat, Til, Hg*.

⁸⁵⁰ uelut Titio *Vat, Til, Hg* (ueluti Seio *in praefatione quinta editionis*), *Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uelut illum *Hu*.

⁸⁵¹ lego', cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa *Sg, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; lego cum his fundos a titio emptus non sit. falsa *Vat*; lego. Cum is fundus a Titio emptus non sit, falsa *Til*; lego, cum fundus a Titio emptus non sit. Falsa *Cuj Notae*.

⁸⁵² ut *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; cum *Cuj Notae, Av*; utut *Hg⁴⁻⁵*.

⁸⁵³ ab eo *Vat¹, Cuj Notae, Hg¹, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *manus recens induxit litteras ab et ei emendauit Vat²*; ei *Til, Hg²⁻⁵*.

⁸⁵⁴ heres institutus est *Hu, Kr, S/K, Bav*; *om. Vat uacuo spatium relicto, quod manus saec. XVI uerbis extraneus est expleuit*; extraneus est *Til, Hg²⁻⁵*; ... *Bō, Va*; ex testamento heres est *Sg, Hg¹, Av*; heres scriptus est *vel similia Sch*.

⁸⁵⁵ herede *Vat, Sg, Hg^{1, 3-5}, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; heredi *Til, Hg²*.

⁸⁵⁶ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁸⁵⁷ ip*so *Vat¹*.

⁸⁵⁸ legari *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

non potest. 23. Ei, qui in potestate, manu mancipiue est scripti heredis, sub condicione⁸⁵⁹ legari potest, ut requiratur⁸⁶⁰ quo tempore dies legati⁸⁶¹ cedit, in potestate⁸⁶² heredis non sit. 24. Ei, cuius in potestate, manu mancipiue est heres scriptus, legari [non]⁸⁶³ potest. 25. Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum quoque summa legari⁸⁶⁴ potest⁸⁶⁵, ut puta *hoc modo*⁸⁶⁶: ‘heres meus cum Titio hereditatem meam partito⁸⁶⁷, diuidito’; quo casu dimidia pars bonorum legata⁸⁶⁸ uidetur: potest autem et alia pars, uelut tertia uel⁸⁶⁹ quarta, legari⁸⁷⁰. quae species ‘partitio’ ...⁸⁷¹. 26. Vsusfructus legari potest iure ciuili⁸⁷² earum rerum, quarum salua substantia⁸⁷³ utendi fruendi potest esse facultas⁸⁷⁴; et tam singularum rerum, quam plurimum⁸⁷⁵, id est partis⁸⁷⁶.

⁸⁵⁹ condicione *Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; condicione *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Hu*.

⁸⁶⁰ ut requiratur *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Kr, Hu, Bav*; sed requiritur ut *Til, Hg¹⁻²*; ut requiratur an *La, Va, S/K, Sch*; at requiratur *Av*.

⁸⁶¹ legati *Vat² (manus altera)*; liga** *Vat¹*.

⁸⁶² in potestate *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; an in potestate *Hu*.

⁸⁶³ non *del. Cuj, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av conl. Gaio 2, 245*; non *Vat, Til, Hg*; potest etiam sine condicione; si tamen heres ab eo factus sit, legatum consequi *ante* non potest *suppl. Hu*.

⁸⁶⁴ summa legari *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; summa, id est pars legari *Hu*.

⁸⁶⁵ legari potest *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quae species partitio appellatur *post* legari potest *transtulit Hu*.

⁸⁶⁶ hoc modo *ex Erbii coniectura Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; modo *Vat*; Maenius *Til, Hg¹⁻²*.

⁸⁶⁷ partito *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; partitor *Sg, Hg⁴⁻⁵, Kr, Bav, Av*.

⁸⁶⁸ bonorum legata *Til, Hg^{1-2, 4-5}, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; bonorum *uacuo spatio relicto* legata *Vat*; bonorum ... legata *Cuj, Hg²*; bonorum Titio legata *Sg, Hu*; ei *forsitan excidisse inter* bonorum *et legata putat Bö*.

⁸⁶⁹ uel quarta *Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uel quarta *Vat*; uelut quarta *per errorem Hu*.

⁸⁷⁰ legari *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁸⁷¹ *in uacuo spatio a librario relicto* appellatur *suppl. manus saec. XVI Vat*; appellatur *Til, Hg, Bö, Kr, S/K, Bav*; dicitur *Va*; *haec uerba* quae species partitio appellatur *transtulit Hu ante* ut puta; uocatur *conl. Gaio 2, 254 Av*.

⁸⁷² legari potest iure ciuili *Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari potest iure ciuili *Vat*; iure ciuili legari potest *Til, Hg¹⁻²*.

⁸⁷³ substantia *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; substantiam *Vat*.

⁸⁷⁴ potest esse facultas *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; potestas est et facultas *Hu*.

⁸⁷⁵ plurimum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; plurimum *Vat*.

⁸⁷⁶ id est partis *Til, Hg¹⁻³, Sch, Av*; id est patis *Vat*; item partis *ex Heisii coniectura Hg⁴⁻⁵, Bö, Va, Kr, S/K, Bav*; id est patis *emendauit* id est pars *et collocauit in paragraphum uicesimum quintum post summa Hu*.

27. *Senatus*⁸⁷⁷ consulto cautum est, ut etiamsi earum rerum, quae⁸⁷⁸ in abusu continentur, ut puta uini, olei, tritici, ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit. 28. Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio *populi Romani*⁸⁷⁹ sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum, postea a senatu auctore *Hadriano*⁸⁸⁰ diligentius constitutum est. 29. Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testamento, uel *codicillis*⁸⁸¹ testamento confirmatis; dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est. 30. Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. 31. *Legatorum*⁸⁸², quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore; per legem autem *Papiam Poppaeam*⁸⁸³ ex apertis tabulis testamenti; eorum uero, quae sub condicione⁸⁸⁴ relicta sunt, cum condicio⁸⁸⁵ extiterit. 32. *Lex*⁸⁸⁶ *Falcidia* iubet, non plus quam dodrantem totius patrimonii legari⁸⁸⁷, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat. 33. *Legatorum perperam*⁸⁸⁸ solutorum repetitio non est.

[XXV. De fideicommissis]

1. Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed precatiue relinquitur⁸⁸⁹, nec ex rigore iuris⁸⁹⁰ ciuilis proficiscitur, sed ex uoluntate da-

⁸⁷⁷ *senatus* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; sinato* *Vat.*

⁸⁷⁸ *quae* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; quam* *Vat.*

⁸⁷⁹ *populi Romani* *Cuj Notae, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; praetoriani* *Vat, Til.*

⁸⁸⁰ *Hadriano* *Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; Adriano* *Vat, Til, Hg, Va.*

⁸⁸¹ *codicillis* *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; codicellis* *Vat, Va.*

⁸⁸² *legatorum* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; legatarium* *Vat.*

⁸⁸³ *Papiam Poppaeam* *Sg, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; po*peam (pompeam* *Vat¹)* *papeam* *Vat; Papiam Popeam* *Til.*

⁸⁸⁴ *condicione* *Vat, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; condicione* *Til, Hg, Bō, Va.*

⁸⁸⁵ *condicio* *Kr, S/K, Bav, Av; conditio* *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Hu, Sch.*

⁸⁸⁶ *extiterit. Lex Cuj Notae, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; exteterit. lex* *Vat; extiterit, lex* *Til; exstiterit. Lex* *Hg.*

⁸⁸⁷ *legari** *Vat¹.*

⁸⁸⁸ *perperam* *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; per damnationem perperam* *Hu.*

⁸⁸⁹ *relinquitur* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; relinquetur* *Vat.*

⁸⁹⁰ *iuris* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; iure* *Vat.*

tur relinquentis⁸⁹¹. 2. Verba fideicommissorum in usu fere haec sunt⁸⁹²: ‘fideicommitto’, ‘peto’, ‘uolo dari’ et similia. 3. Etiam nutu relinquere⁸⁹³ fideicommissum in usu⁸⁹⁴ receptum est. 4. Fideicommissum⁸⁹⁵ relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam⁸⁹⁶ intestatus⁸⁹⁷ quis moriturus fideicommissum relinquere potest. 5. Res⁸⁹⁸ per fideicommissum relinqui possunt, quae etiam⁸⁹⁹ per damnationem legari possunt. 6. Fideicommissa dari possunt his, quibus⁹⁰⁰ legari potest. 7. Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. 8. Fideicommissum et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codicillis⁹⁰¹ etiam non confirmatis testamento dari potest, licet legari⁹⁰² non possit. 9. Item Graece⁹⁰³ fideicommissum scriptum ualet, licet legatum Graece⁹⁰⁴ scriptum non ualeat. 10. Filio⁹⁰⁵, qui in potestate est, seruoque heredibus institutis, seu his⁹⁰⁶ legatum sit, patris uel domini fidei committi potest, quamuis ab eo legari⁹⁰⁷ non possit. 11. Qui testamento heres institutus est, codicillis⁹⁰⁸ etiam non confirmatis rogari potest, uel ut⁹⁰⁹ heredita-

⁸⁹¹ relinquentis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; relinquentes *Vat*.

⁸⁹² fere haec sunt *Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uere haec sunt *Vat*; fere sunt haec *Til, Hg¹⁻²*.

⁸⁹³ relinquere *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; relinqui posse *Hu*.

⁸⁹⁴ in usu *Vat, Til, Hg¹⁻³, Va, Sch, Av*; usu *Hg⁴⁻⁵, Bö, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁸⁹⁵ fideicommissum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; fidei commissio *Vat, Cuj*.

⁸⁹⁶ nam *Vat teste Boeckingio, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Sch, Bav, Av*; nam et *Vat teste Kruegero*; nam etiam *Hu*; nam et *S/K*.

⁸⁹⁷ intestatus *Til, Hg, Va, Sch, Av*; intestatu *Vat*; intestato *Cuj, La, Bö, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁸⁹⁸ res *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; eae res *Hu*.

⁸⁹⁹ etiam *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; etiam *transtulit in paragraphum quartum post nam Hu*.

⁹⁰⁰ his quibus *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; hi qui *Vat*.

⁹⁰¹ codicillis *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; codicelli *Vat*; codicellis *Cuj, Va*.

⁹⁰² licet legari *Vat, Til, Hg, Bö, Sch, Av*; licet ita legari *ex Huschkii coniectura Va, Hu, S/K*; licet legari ita *Kr, Bav*.

⁹⁰³ Graece *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; grece *Vat*.

⁹⁰⁴ Graece *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; grece *Vat*.

⁹⁰⁵ filio *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; legatarii uel filio *Hu*.

⁹⁰⁶ seu his *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; seu si his *Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁰⁷ legari *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ligari *Vat*.

⁹⁰⁸ codicillis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; codicellis *Vat, Cuj, Va*.

⁹⁰⁹ uel ut *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Sch, Av*; uel *conl. Gaio 2, 273 del. Kr, Hu, S/K, Bav*.

tem totam uel ex parte⁹¹⁰ alii restituat, quamuis directo⁹¹¹ heres institui ne quidem confirmatis codicillis⁹¹² possit. 12. Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata, sed cognitio est⁹¹³ Romae quidem consulum aut praetoris, qui 'fideicommissarius'⁹¹⁴ uocatur; in prouinciis uero praesidium prouinciarum⁹¹⁵. 13. Poenae⁹¹⁶ causa uel⁹¹⁷ incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt. 14. Is⁹¹⁸, qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia *locum*⁹¹⁹ non habente, quoniam non plus puta⁹²⁰ quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano⁹²¹ senatus consulto restituit; ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrante⁹²² uel etiam totam hereditatem restituere⁹²³ rogatus sit⁹²⁴ ex Pegasiano⁹²⁵ senatus consulto⁹²⁶ restituit, ut⁹²⁷ deducta parte quarta ipsi, qui scriptus est heres, *et in ipsum*⁹²⁸ actiones⁹²⁹ conse-

⁹¹⁰ parte *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; partem Vat.*

⁹¹¹ directo *Vat, Cuj, Hg^{1,3-5}, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; ex directo Til, Hg².*

⁹¹² codicillis *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; codicellis Vat, Va.*

⁹¹³ cognitio est *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; cognitione Hu.*

⁹¹⁴ fideicommissarius *Til, Hg¹⁻², Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; fidei commisso Vat, Hg³⁻⁵, La, Va.*

⁹¹⁵ praesidium prouinciarum *Til, Hg, Bō, Kr, Bav, Av; praesidibus prouinciarum Vat; praesidis prouinciarum La; praesidis prouinciae Va, Hu, S/K.*

⁹¹⁶ Poenae *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; paene Vat.*

⁹¹⁷ causa uel *ex Sauinii coniectura Hg²⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; causa ***** uel Vat; causa certae uel Til, Hg¹; causa uel peregrino uel Hu.*

⁹¹⁸ is *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; his Vat.*

⁹¹⁹ locum *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; om. Vat.*

⁹²⁰ *inter plus et puta uacuum spatium solito maius reliquit Vat.*

⁹²¹ Trebelliano *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; tribelliano Vat.*

⁹²² plus dodrante *Hg⁵ (in praefatione huius editionis), Kr, Bav; plus dodrantem Vat, Bō, Va, Hu, S/K, Sch, Av; plus quam dodrantem Til, Hg¹⁻⁴.*

⁹²³ restituere *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; restituere Vat.*

⁹²⁴ sit *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av; est Hu.*

⁹²⁵ Pegasiano *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; pecatiano Vat.*

⁹²⁶ consulto *Til, Hg, Bō, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; consultu Vat, Va.*

⁹²⁷ ut *Cuj Notae, Vat, Hg^{1,3-5}, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; uel Til, Hg².*

⁹²⁸ ipsi, qui scriptus est heres, et in ipsum *Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav; ipse qui scriptus est heres in ipsum Vat; ipse, qui scriptus est heres hereditatem restituat, et in ipsum Til, Hg¹⁻²; ipsi, qui scriptus est heres, in ipsum Av.*

⁹²⁹ actiones *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av; actionis Vat.*

ruentur; is autem, qui recipit⁹³⁰ hereditatem, legatarii loco⁹³¹ habeatur. 15. Ex Pegasiano⁹³² senatus consulto⁹³³ restituta hereditate comoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum artis⁹³⁴ et pro parte⁹³⁵ stipulationum. 'partis⁹³⁶ autem et pro parte⁹³⁷ stipulationes⁹³⁸ proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium⁹³⁹, id est, cum quo partitus⁹⁴⁰ est heres. 16. Si heres damnosam hereditatem dicat, cogetur⁹⁴¹ a praetore adire et restituere⁹⁴² totam, ita ut ei et in eum⁹⁴³, qui recipit hereditatem, actiones⁹⁴⁴ dentur, proinde⁹⁴⁵ atque si ex Trebelliano⁹⁴⁶ senatus consulto⁹⁴⁷ restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano⁹⁴⁸ senatus consulto cautum⁹⁴⁹. 17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommo-dauerit⁹⁵⁰, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere senatus censuit, nec caducum uindicare ex eo testamento, si liberos⁹⁵¹ habeat. 18. Libertas dari potest per fideicommissum.

⁹³⁰ recipit *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; recepit *Til, Hg¹⁻²*.

⁹³¹ loco *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; locum *Vat*.

⁹³² Pegasiano *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pecatiano *Vat*.

⁹³³ consulto *Til, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consultu *Vat, Va*.

⁹³⁴ partis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁹³⁵ parte *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁹³⁶ partis *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁹³⁷ parte *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; partes *Vat*.

⁹³⁸ stipulationes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; stipulationis *Vat*.

⁹³⁹ partiarium *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; partiarum *Vat, Sch*.

⁹⁴⁰ partitus *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; partiri iussus *Hu*.

⁹⁴¹ cogetur *Vat, Til, Hg¹⁻⁴, Kr, Bav*; cogitur *Hg⁵ (in praefatione huius editionis), Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*.

⁹⁴² restituere *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; restituere *Vat*.

⁹⁴³ eum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eo *Vat*.

⁹⁴⁴ actiones *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; actionis *Vat*.

⁹⁴⁵ proinde *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; perinde *Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁴⁶ Trebelliano *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; tribelliano *Vat*.

⁹⁴⁷ consulto *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; consultu *Vat, Va*.

⁹⁴⁸ Pegasiano *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pegatiano *Vat*.

⁹⁴⁹ cautum *Vat, Cuj, Hg⁵, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cautum est *Til, Va*; cauetur *prop. Bö*.

⁹⁵⁰ adcommo-dauerit *Vat, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; accommo-dauerit *Kr, Bav*.

⁹⁵¹ liberos *Vat² (manus altera); ***** Vat¹*.

[XXVI. De legitimis heredibus]

1. Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent⁹⁵² primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui in liberorum⁹⁵³ loco sunt; si sui heredes non sunt⁹⁵⁴, ad consanguineos, id est fratres et⁹⁵⁵ sorores ex eodem patre⁹⁵⁶; si nec hi sunt⁹⁵⁷, ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos⁹⁵⁸ uirilis⁹⁵⁹ sexus, per mares⁹⁶⁰ descendentes, eiusdem⁹⁶¹ familiae: id⁹⁶² enim cautum est lege⁹⁶³ duodecim tabularum hac⁹⁶⁴: ‘si intestato⁹⁶⁵ moritur, cui suus heres nec escit⁹⁶⁶, agnatus proximus familiam⁹⁶⁷ habeto⁹⁶⁸’. 1a. *Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis: ‘si agnatus nec escit, gentiles familiam habento’.* nunc nec gentilicia iura in usu sunt⁹⁶⁹. 2. Si defuncti⁹⁷⁰ sit filius,

⁹⁵² pertinent *Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; pertinet *Vat*.

⁹⁵³ in liberorum *Vat, Coll (Vind), Til, Hg¹, Va, Hu, Sch, Av*; liberorum *Coll (Berol), Hg²⁻⁵, Bö, Kr, S/K, Bav*.

⁹⁵⁴ non sunt *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; non sint *Coll, Hu*.

⁹⁵⁵ et *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aut *Coll (Vind)*.

⁹⁵⁶ patre *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; patrem *Coll (Ber)*.

⁹⁵⁷ sunt *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hu*.

⁹⁵⁸ proximos id est cognatos *om. Coll*.

⁹⁵⁹ uirilis *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uirili *Coll (Vind)*.

⁹⁶⁰ mares *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; matres *Coll (Vind)*.

⁹⁶¹ eiusdem *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; eusdem *Coll (Ber)*.

⁹⁶² id *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; his *Coll (Ber)*.

⁹⁶³ lege *Vat, Coll, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legem *Coll (Ber)*.

⁹⁶⁴ hac *Coll, Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ac *Til, Hg¹⁻²*; at *Ca*.

⁹⁶⁵ intestato *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; intestatus *Coll, Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁶⁶ cui suus heres nec escit *Cuj Obs 7, 19, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; cui suus heres nec *uacuo spatio relicto Vat*; cuius heres nec est *Coll*; cui suus extabit heres, nec *Til*; cui suus heres nec extabit *Cuj Notae*, (exstabit) *Hg¹⁻²*; cui suus heres nec sit *Hg³⁻⁵*.

⁹⁶⁷ familiam *Coll (Vind), Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; familiae *Vat*; familia *Coll (Ber)*.

⁹⁶⁸ habeto *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; habeatur *Coll*.

⁹⁶⁹ *uerba quae hoc paragrapho continentur suppl. ex Coll. 16, 4 Kr, S/K, Bav, Av*; *om. Vat, Til, Hg, Bö, Va, Sch*; *suppl. ex Coll. 16, 4 et addidit nec gentiles inter nunc et nec gentilicia Hu*.

⁹⁷⁰ defuncti *Cuj Notae, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; defunctus *Vat, Til*; ex defuncto *Ch, Hg¹*; defuncti unus *Ca, La, Bö, Va*; defuncto *Hg²⁻⁵*.

ex⁹⁷¹ altero filio, mortuo iam⁹⁷², nepos⁹⁷³ unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed⁹⁷⁴ in stirpes⁹⁷⁵, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: *aequum*⁹⁷⁶ est enim, nepotes in patris sui *locum*⁹⁷⁷ succedere et eam partem habere⁹⁷⁸, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset. 3. Quamdiu suus heres speratur heres⁹⁷⁹ fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti *praegnans*⁹⁸⁰ sit, aut filius apud⁹⁸¹ hostes sit. 4. Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut⁹⁸² si sit *fratris*⁹⁸³ filius et alterius fratris duo pluresue⁹⁸⁴ liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. 5. Si plures eodem gradu sunt⁹⁸⁵ agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, uel antequam adierint, decesserint, eorum pars ad crescit his, qui adierint⁹⁸⁶; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est. 6. Ad feminas ultra consanguineorum gradum⁹⁸⁷ legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororue⁹⁸⁸ legitima heres

⁹⁷¹ ex *Vat, Til, Bö, Va, Sch, Av*; et ex *Cuj Notae, Hg, Kr, Hu, S/K, Bau*.

⁹⁷² mortuo iam *Vat, Til, Hg, Kr, Sch, Av*; iam mortuo *Cuj Notae, Hu, S/K*; mortuo item *La, Bö, Va*.

⁹⁷³ nepos *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; nepus *Vat*.

⁹⁷⁴ sed *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; sed ut *Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁷⁵ stirpes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; stirpe *Vat*.

⁹⁷⁶ aequum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; equum *Vat*.

⁹⁷⁷ in patris sui locum *Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; in patris sui loco *Vat*; patris sui loco *Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁷⁸ habere *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; habete *Vat*.

⁹⁷⁹ heres *Vat²*; here *Vat¹*.

⁹⁸⁰ praegnans *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; pregnans *Vat*.

⁹⁸¹ apud *Til, Hg, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; apud *Vat, Bö, Va*.

⁹⁸² uelut *Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; ueluti *Til, Hg¹⁻²*.

⁹⁸³ fratris *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; frater *Vat*.

⁹⁸⁴ pluresue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; plures uel *Vat*.

⁹⁸⁵ sunt *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Sch, Av*; sint *Hg⁴⁻⁵, Kr, Hu, S/K, Bau*.

⁹⁸⁶ adierint *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Hu, Sch, Av*; adierunt *Hg⁴⁻⁵, Kr, S/K, Bau*.

⁹⁸⁷ gradum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; gradu *Vat*.

⁹⁸⁸ sororue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bau, Av*; sorori uel *Vat*.

fit⁹⁸⁹. 7. Ad liberos matris intestatae⁹⁹⁰ hereditas⁹⁹¹ ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini⁹⁹² et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manum conuentione⁹⁹³ matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. 8. Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatus consulto Tertulliano, si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes ad bonorum possessionem⁹⁹⁴ a praetore uocatur, neque pater, ad quem lege⁹⁹⁵ hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus: quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

[XXVII. De libertorum successionibus uel bonis]

1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni. 2. Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum⁹⁹⁶ hereditas pertinet. 3. Item patroni filius patroni nepotibus obstat. 4. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet ut⁹⁹⁷ in capita, non in stirpes⁹⁹⁸, diuidatur. 5. Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

⁹⁸⁹ fit *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; fit, amita uero uel fratris filia et deinceps legitima heres non fit *Hu*.

⁹⁹⁰ matris intestatae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; matre intestate *Vat*.

⁹⁹¹ hereditas *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; uerba sine in manum conuentione quae leguntur ante matrum in hoc paragrapho post hereditas transtulit *Hu*.

⁹⁹² imperatorum Antonini *Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; jmp. antoninus *Vat*; Impp. Antonini *Til, Hg*.

⁹⁹³ sine in manum conuentione *Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sine in manu conuentione *Vat, Til*; haec uerba sine in manum conuentione transtulit post hereditas *Hu*.

⁹⁹⁴ possessionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; possessione *Vat*.

⁹⁹⁵ lege *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; legem *Vat*.

⁹⁹⁶ patronum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; patrum *Vat*.

⁹⁹⁷ pertinet ut *Til, Hg, Bö, Sch, Av*; pertinet aut *Vat*; pertinet ita ut *Ca, Va, Kr, Hu, S/K, Bav*.

⁹⁹⁸ stirpes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; stirpe *Vat*.

[XXVIII. De possessionibus dandis]

1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut *secundum*⁹⁹⁹ tabulas, aut¹⁰⁰⁰ intestati. 2. Contra tabulas bonorum possessio datur, liberis emancipatis¹⁰⁰¹ testamento praeteritis, licet legitimo¹⁰⁰² non ad eos¹⁰⁰³ pertineat hereditas. 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem emancipatis¹⁰⁰⁴, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. 4. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt¹⁰⁰⁵ cauere *fratribus*¹⁰⁰⁶ suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre habuerunt¹⁰⁰⁷, se conlaturos¹⁰⁰⁸. 5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit, nemo sit, aut petere nollent¹⁰⁰⁹. 6. Etiam si iure ciuili non ualeat¹⁰¹⁰ testamentum¹⁰¹¹, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio defuit¹⁰¹², si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur. 7. Intestati¹⁰¹³ datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo¹⁰¹⁴ legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiae patroni; *quinto* patrono¹⁰¹⁵, patronae, item liberis *parentibus*

⁹⁹⁹ secundum *Bl, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aduersus *Vat, Til, Hg*.

¹⁰⁰⁰ aut *suppl. Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aut *om. Vat, Til*.

¹⁰⁰¹ liberis emancipatis *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; liberis uel emancipatis *Hu*.

¹⁰⁰² legitimo *Vat, Sch, Av*; legitimo iure *La, Bö, Va, Hu, S/K*; legitima *Til, Hg, Kr, Bav*.

¹⁰⁰³ non ad eos *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ad eos non *Til, Hg¹⁻²*.

¹⁰⁰⁴ quidem emancipatis *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; quidem etiam emancipatis *Hu*.

¹⁰⁰⁵ sunt *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; sint *Hu*.

¹⁰⁰⁶ fratribus *Cuj Notae, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; patribus *Vat, Til*.

¹⁰⁰⁷ habuerunt *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; habuerint *Hg⁴⁻⁵*.

¹⁰⁰⁸ conlaturos *Vat, Bö, Va, Hu, S/K, Sch, Av*; collaturos *Til, Hg, Kr, Bav*.

¹⁰⁰⁹ nollent *Vat, Bö, Sch*; nolint *Til, Hg, Va, Kr, S/K, Bav, Av*; uoluerit *Hu*.

¹⁰¹⁰ ualeat *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Bav, Av*; ualet *Sch*.

¹⁰¹¹ testamentum *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; testamento *Vat*.

¹⁰¹² defuisse *Vat¹?*

¹⁰¹³ Intestati *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; Intesti *Vat*.

¹⁰¹⁴ secundo *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; secundum *Vat*.

¹⁰¹⁵ familiae patroni; quinto patrono *Cuj Notae, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; familiae patroni patrono *Vat*; familiae; quinto patrono *Til, Hg¹⁻²*.

ue¹⁰¹⁶ patroni patronæue¹⁰¹⁷; sexto uiro¹⁰¹⁸, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si¹⁰¹⁹ nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. 8. Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate¹⁰²⁰ usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem¹⁰²¹ datis. 9. Proximi cognati bonorum possessionem¹⁰²² accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti¹⁰²³: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent. 10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt; ceteris intra centum dies. 11. Qui omnes¹⁰²⁴ intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus¹⁰²⁵ admittitur, perinde atque¹⁰²⁶ si superiores¹⁰²⁷ non essent; idque per septem gradus fit. 12. Hi, quibus ex successorio edicto¹⁰²⁸ bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque¹⁰²⁹ seu ipsi agant, seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur. 13. Bonorum pos-

¹⁰¹⁶ item liberis parentibusue *Cuj Notae, Bö, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; item liberisue *Vat*; liberisue *Til, Hg²*; item liberis *Cuj Obs 20, 34, Hg^{1, 3-5}*; item liberis uel parentibus *ex Huschkii coniectura Va, Hu*.

¹⁰¹⁷ patronæue *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; patronæue *Vat*.

¹⁰¹⁸ uiro *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; uero *Vat*.

¹⁰¹⁹ licet. et si *Cuj, Vat, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; licet, si *Til*; licet. si *Cuj Notae, Hg¹⁻²*.

¹⁰²⁰ potestate *Ch, Hg, Bö, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; potestatem *Vat, Til, Va*.

¹⁰²¹ adoptionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; adoptione *Vat*.

¹⁰²² possessionem *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; possessione *Vat*.

¹⁰²³ diminuti *Til, Hg, Bö, Va, Hu, S/K, Sch*; deminuti *Kr, Bav, Av*; diminutia *Vat*.

¹⁰²⁴ omnes *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; omnis *Vat*.

¹⁰²⁵ petierint bonorum possessionem, sequens gradus *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; petierint, ad bonorum possessionem sequens gradus *Til, Hg¹⁻²*.

¹⁰²⁶ atque *Vat, Cuj, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ac *Til, Hg*.

¹⁰²⁷ superiores *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; superioris *Vat*.

¹⁰²⁸ edicto *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; edictu *Vat*.

¹⁰²⁹ ideoque *Vat, Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav*; idque *Av*.

sessio aut *cum re* datur¹⁰³⁰, aut sine re: cum re, *cum is*¹⁰³¹, qui accepit¹⁰³², cum¹⁰³³ effectu bona¹⁰³⁴ retineat; sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit; ueluti si suus heres intestati bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit¹⁰³⁵.

[XXIX. De bonis libertorum]

1. Ciuis¹⁰³⁶ Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, *quamquam*¹⁰³⁷ non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat¹⁰³⁸. sed

¹⁰³⁰ aut cum re datur *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; autem reddatur *Vat*.

¹⁰³¹ cum is *Hg³⁻⁵, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; is *Vat*; si is *Til, Hg¹⁻², Bō*.

¹⁰³² accepit *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Bav*; accipit *Hu, Sch, Av*.

¹⁰³³ cum *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; accipit cum *Hu*.

¹⁰³⁴ effectu bona *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; effectu ut bona *Hu*.

¹⁰³⁵ ueluti si suus heres intestati bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Vat, Sch*; ueluti si suus heres intestato sit. Bonorum possessio sine re, est cum suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Til*; ueluti si suus heres intestato sit, bonorum possessio sine re est, cum suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Cuj Notae, Hg¹⁻²*; ueluti si suus heres intestati sit, bonorum possessio sine re est, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Hg³⁻⁵*; ueluti si sit suus heres, intestati bonorum possessio sine re est, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Bō*; ueluti si suus heres sit, intestati bonorum possessio sine re est, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Va*; ueluti si suus heres in testamento praeteritus sit, licet scriptis heredibus secundum tabulas bonorum possessio deferatur, erit tamen ea bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo potest *Kr, Bav*; ueluti si sit scriptus heres, intestati bonorum possessionem sine re est, quoniam scriptus heres euincere hereditatem iure legitimo potest *Hu*; ueluti si suus heres intestati bonorum possessionem petere noluerit, competit agnato bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *S/K*; ueluti si suus heres intestati sit, bonorum possessio sine re est, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit *Av*.

¹⁰³⁶ ciuis *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ciues *Vat*.

¹⁰³⁷ quamquam *Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; quam *Vat*; quamuis *Til*; quamuis *Hg, Bō*.

¹⁰³⁸ praestat *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; prestat *Vat*.

ex edicto¹⁰³⁹ praetoris, seu testato¹⁰⁴⁰ libertus moriatur, ut aut nihil¹⁰⁴¹ aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidia¹⁰⁴² bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; siue intestato decedat, et uxorem forte in manu¹⁰⁴³ uel adoptiuum filium relinquat, aequae¹⁰⁴⁴ partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur. 2. In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque...¹⁰⁴⁵ seu intestata¹⁰⁴⁶ moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, ut obstent patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea¹⁰⁴⁷ libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum intulerit, iam posse eas¹⁰⁴⁸ sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero li-

¹⁰³⁹ edicto *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; edictu *Vat*.

¹⁰⁴⁰ seu testato *Cuj Notae, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; seu testamento *Vat*; si testamento facto *Til, Hg¹⁻²*; seu testamento facto *Hg³⁻⁵*.

¹⁰⁴¹ ut aut nihil *Vat, Cuj, Hg³, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; aut ut nihil *Til, Hg²*; et aut nihil *Cuj Notae, Hg¹*; aut nihil *Hg⁴⁻⁵*; ut tamen aut nihil *Hu*.

¹⁰⁴² dimidia *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; dimidiam *Vat*.

¹⁰⁴³ manu *Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; manum *Vat, Til*.

¹⁰⁴⁴ aequae *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; aequae *Vat*.

¹⁰⁴⁵ *lacunam in Vat non indicatam obseruauit La, quam ex parte sic expleuit*: siue auctor ad testamentum faciendum factus sit...; seu testari uoluerit liberta, in patroni potestate erat, ne testamento auctor fieret, in quo ipse heres institutus non esset *suppl. Kr, Av*; siue testanti libertae auctoritatem adcommoedet patronus, eo invito nemo heres institui potest *suppl. S/K*; seu testata decedat, id tantum iuris patronus habet, quod ei testamento, ipso tutore auctore, datum est *suppl. Hu*.

¹⁰⁴⁶ seu intestata *Vat, Cuj, Hg³⁻⁵, Bö, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; si intestata *Til, Hg¹⁻²*.

¹⁰⁴⁷ pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, ut obstent patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea *La, Bö, Va, Kr, S/K, Bav*; pertinet. Licet liberi sint libertae quoniam non sunt sui heredes matri obsit patrono. Lex papia popeam postea *Vat*; pertinet. Licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, obstat patrono lex Papia Popea. Postea *Til*; pertinet. licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri. 3. Obstat patrono hic lex Papia Poppaea *Hg¹*; pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri. 3. *** Obstat patrono lex Papia Poppaea *Hg²*; pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri. 3. *** obstat patrono. Lex Papia Poppaea postea *Hg³⁻⁵*; pertinet, licet liberi sint libertae, qui quoniam non sunt sui heredes matri, non obstant patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea *Hu*; pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, obstit patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea *Sch*; pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, qui obstant patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea *Av*.

¹⁰⁴⁸ eas *Til, Hg, Bö, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; ea *Vat*.

berorum libertae *superstitum*¹⁰⁴⁹ uirilis pars patrono debeatur. 4. Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. 5¹⁰⁵⁰. Feminae uero ex lege quidem duodecim tabularum perinde¹⁰⁵¹ ius habent, atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testamenti¹⁰⁵² liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales¹⁰⁵³ bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum habuerunt¹⁰⁵⁴, etiam haec¹⁰⁵⁵ iura ex lege Papia Poppaea¹⁰⁵⁶ nanciscuntur. 6. Patronae¹⁰⁵⁷ *in*¹⁰⁵⁸ bonis libertorum illud ius tantum habebant¹⁰⁵⁹, quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia patronae *ingenuae*¹⁰⁶⁰ duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edicto¹⁰⁶¹. 7. Item *ingenuae*¹⁰⁶² trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono¹⁰⁶³ tribuit.

¹⁰⁴⁹ *superstitum* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *subprestitum* *Vat*.

¹⁰⁵⁰ *signum paragraphi quinti, qui antea erat positum infra, post uerba masculi patronorum liberi, hic transposuit Hg⁴⁻⁵*.

¹⁰⁵¹ *perinde* *Vat, Til, Hg, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *idem* *Hu*.

¹⁰⁵² *testamenti* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *testamento* *Vat*.

¹⁰⁵³ *naturales* *Cuj Notae, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *naturalis* *Vat, Til*.

¹⁰⁵⁴ *habuerunt* *Vat, Til, Hg¹⁻³, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *habuerint* *Hg³⁻⁵*; *meruerint* *Hu*.

¹⁰⁵⁵ *haec* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *hac* *Vat*.

¹⁰⁵⁶ *Poppaea* *Sg, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *popea* *Vat, Til*.

¹⁰⁵⁷ *patronae* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *paternae* *Vat*.

¹⁰⁵⁸ *in* *Ca, Hg³⁻⁵, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *ex* *Vat, Til, Hg¹⁻²*.

¹⁰⁵⁹ *habebant* *Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *habeant* *Vat*; *habent* *Til, Hg*.

¹⁰⁶⁰ *patronae ingenuae* *Til, Hg¹⁻³, Va, Sch, Av*; *ingenuae patronae* *Bl, Bō, Kr, S/K, Bav*; *patronae* *Vat, Hg⁴⁻⁵*.

¹⁰⁶¹ *edicto* *Til, Hg, Bō, Va, Kr, Hu, S/K, Sch, Bav, Av*; *edictum* *Vat*.

¹⁰⁶² *Item ingenuae* *Hg⁴⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *Item ingenui* *Vat*; *Item liberis ingenuae* *Til, Hg¹⁻³*.

¹⁰⁶³ *ipsi patrono* *Vat, Til, Hg⁴⁻⁵, Bō, Va, Kr, S/K, Sch, Bav, Av*; *ipsi patronae* *Cuj Notae, Hg¹⁻³*.

Finito di stampare nel mese di novembre 2012
presso le Officine Tipografiche Aiello & Provenzano s.r.l.
Bagheria (Palermo)

€ 34,00